ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE
SERIA III TOMUL I MEM. 6

376

GHEORGHE LAZĂR

DE

G. BOGDAN-DUICĂ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

CVLTVRA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1924

GHEORGHE LAZĂR

DE

G. BOGDAN-DUICĂ

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședințele dela 19 și 26 Octomvrie 1923

PREFAȚĂ

Deși, după I. Eliade și P. Poenaru, viața și opera lui G. Lazăr au fost cercetate de Dr. A. Sădeanu, Dr. I. Lupaș, Dr. Tr. Lalescu și N. Iorga, totuș viața lui este încă un schelet, care trebuie îmbrăcat în mușchi și piele și înzestrat cu duhul *său*, pentru ca omul să fie om întreg.

Cercetările îndemnate de centenarul morții, făcute de d-nii Dr. O. Ghibu, Dr. I. Nlateiu, G. Popa-Liseanu, Gh. Adamescu (toate încă netip rite, două cunoscute și mie) și — de d. I. Georgescu, secretarul «Astrei» (scriere încă retrasă comerțului de librărie, dar, totuș, cunoscută din exemplare izolate), vor aduce, de sigur, fapte și lumini care vor îngădui o biografie de amănunte suficiente. Le-am căutat și eu; unele se vor găsi, însă, și la ceilalți cercetători cari au căutat în aceleași locuri.

Proprie rămâne tendința mea de a-l descifrà pe Lazăr ca *personalitate* științifică bogată; de-o acută simțire la orice atingere; imaginând meniri proprii și naționale mari; voind să realizeze stăruitor ce imaginà; conștientă în orice moment de martiriul său; și chiar tragică prin durerea că nu a văzut rodul apostolatului său suferitor.

In orice om este o idee; adică: orice viață se poate reduce la o idee fundamentală, care a hotărît *tot* rostul vieții, la o

1 *A. R. — Memoriile Secțiunii Literare. Seria III. Tom. I. Mem. 6.*

Institutul Pedagogic de ... București
Nr. inv. 93984
BIBLIOTECA

tendință activă de proprie realizare în opera personală, închinată societății. Cercetarea mea, neglijând uneori cunoscutul, a voit să ajute ca tendințele activității lui Lazăr să reiasă din tot ce el a zis și a *făptuit* în mijlocul unei depărtate lumi, care trebuiă atrasă în cercetare, fie ca amică, fie ca dușmană a faptelor lui Lazăr.

Astfel Lazăr îmi răsări mult mai frumos decât îl știam.

I

CULTUL LUI LAZĂR

Cultul lui Lazăr — până la o vreme el scrià: Lázár — trăind încă, și mult timp după moartea sa, a fost un cult pătruns de mult dor după ce fusese magistrul, pătruns și de multă religiozitate. Expansiunile lui I. Eliade Rădulescul sunt cunoscute; asemenea se știe că realistul Petrache Poenaru, vorbind despre Lazăr, devenià poetic, legendar: nu se mai știe, însă, că vechile aniversări al[illegible] prilejul cărora directorul școalelor, [illegible] zău la aceeași masă, nu produc[illegible] obligat, atunci zis din tot adâncu[illegible] chinare apostolică. La 5 Decemvri[illegible] de taină, după discurs, toți profesorii se ridicară, dar nu deodată, ci pe rând, rostind fiecare câte o binecuvântare asupra memoriei lui Lazăr. Din toată istoria tradiției lazariste, scena aceasta este cea mai frumoasă [1]). Ridicarea unei statui este un gând mai comun; despre ea s'a pomenit întâia oară la anul 1846, când profesorii au fost cei dintâi contribuitori [2]); apoi în revoluția dela 1848, oficial [3]). Când statua s'a desvelit, căl-

[1]) «Pe urmă, sculându-se și ceilalți profesori, au închinat fiecare pe rând întru pomenirea răposaților întru fericire Georgie Lazăr și Constantin Bălăceanul, fundatorii Școalei Naționale». *Curierul românesc*, 7 Dec. 1833; și *Albina românească*, 1834, 7/19 Ianuarie.

[2]) *Gazeta de Transilvania*, 5 Decemvrie 1846, p. 11. Se adunară atunci 100 de galbeni.

[3]) *Anul 1848 în principatele române*, vol. III, p. 450.

dura nu mai era cea veche. Acum, în 1923, ne'ntoarserăm iarăș spre cultul trecutului; îl serbarăm pe Lazăr; dar, spre surprinderea tuturora, auzirăm și vorbe de scădere ale meritului său. Eu, studiindu-l, voiu vorbì astfel, din conștiință științifică trebuie să vorbesc astfel, încât să rămâie bine dovedit că nici o alterare a religiozității vechiului cult nu reese motivată de pe urma cercetărilor serioase[1]).

Din cercetările acestea reese că Lazăr a fost o mare *energie* sufletească, a cărei explicare trebuie încercată în alt fel decât s'a făcut de toți cei ce au scris, în timpurile din urmă, despre el. Eu voiu zugrăvì: cum crește energia lui, cum Ardelenii o suprimă și cum ea răzbește în capitala Munteniei, romanizând învățământul și devenind punct de plecare și pentru alt fel de romanizări.

II

AVRIGUL

Istoria Avrigului, care a avut norocul să-l nască pe Lazăr, a scris-o pe scurt d. Georg Müller[2]). Dela sfârșitul veacului al XVI-lea Românii obținuseră, în sat, o situație administra-

[1]) Cu o tendință de scădere, V. A. Ureche, neorientat, afirmă că Lazăr «dela Avrigul Transilvaniei *nu aduceà un nume deja ilustru și cunoscut* Românilor»; și că «*nu* G. Lazăr a putut să facă inutili, pentru Români, profesori renumiți ca Lambru, Comita, Vardalach, Neofit Duca, etc., ci situațiunea la care ajunsese cultura și deșteptăciunea națională». (*Istoria școalelor*, vol. I, p. 109 și IV, p. 192). Tot atât de fals afirmă V. A. Ureche (*Istoria școalelor*, vol I p. 109) că pe «când G. Lazăr organizà în București școala sa memorabilă, deja dintre cei mai sus numiți tineri se găsiau la învățătură în străinătate». (Vorba este de tinerii I. Pandeli, C. Moroiu, S. Marcovici și E. Poteca). Acelaș V. A. Ureche (*Tot acolo*, vol I, p. 108) crede că poate face o comparație (nematură) între Asachi (profesor la 1813, mort la 1871) și Lazăr (profesor la 1818, mort la 1823), scriind: «G. Asachi este pentru Moldova mai mult decât ce a fost Lazăr pentru Muntenia». Aș întrebà numai: Și ca suflet? și ca entusiasm național? Și ca luptător pentru emancipare? Apoi: Pentru ce Săulescu (Cineva!) și Kogălniceanu (Moldova!) se răsvrătiră contra lui Asachi? Va fi avut *sens* răsvrătirea! Dr. M. Gaster în *Gröber Grundriss*, v. II, 3 (1901), p. 370 asemeni încearcă o scădere: «L. ist jedenfalls der erste Vertreter der Siebenbürger Schule und ihrer Tendenzen; die Nachwelt wird vielleicht darin, nicht wie bisher, einen ungemischten Segen für die rum. Literatur erkennen. Thatsächlich hat er persönlich verhältnismässig wenig geleistet, und die Spuren seiner Tätigkeit würden sich auch rasch verloren haben, wenn er nicht zufällig Eliade Rădulescu zum Schüler gehabt hätte».

[2]) In opera *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande*, Hermannstadt, 1912, p. 121—123

tivă, care-i puteà apărà întrucâtva de asupriri, dar nu și de unele măsuri de păstrare etnică luate în folosul Sașilor. Insă abià în epoca Mariei Theresiei Românii începură a refuzà (1749) îndatoriri economice vechi; și abià în epoca lui Iosif al II-lea Românii și Sașii sunt contopiți (1784) într'o singură corporație, iar veniturile comunei distribuite totalității comunale. La 1784 Lazăr respirà într'o atmosferă de egală îndreptățire, care va fi fost discutată, pomenită în fiecare familie, în fiecare casă, care va fi fost și așezată în comparațiune cu trecutul.

«Domnul» satului, Samuel von Brukenthal, se află pe atunci în anul al șasezecișitreilea al vârstei sale; erà guvernator al Transilvaniei; redactà rapoarte (cunoscute) despre revoluțiunea lui Horia[1]); își da seamă și de primejdia revoluționară, dar și despre cea etnică-progresivă a poporului românesc, simțită bine în satul său și combătută de el[2]). Totuș nici din vorbele lui, nici din faptele acestui vechiu francmason (mason erà încă din timpul studiilor universitare, la Halle, 1743—1745) nu reese nici o dușmănie disprețuitoare față de poporul care-i ajută la gospodărirea moșiei. Vila sa, grădina sa, în care, în seră, apăruseră și portocalii, și portocalele, arătau chiar acestui popor în ce minunate direcții se mișcă cultura veacului. Este sigur că poporul aflase ceva și despre erudiția «domnului» lor.

Avrigenii aveau, însă, și elementele necesare de înțelegere, de explicare a minunăției din satul lor. Ei erau cărăuși în depărtări mari: în Muntenia, în Banat, în Ungaria, în Slavonia. Călătorul multe vede, multe aude și multe compară. Vești multe curgeau spre Avrig din atâtea părți ale lumii[3]).

---

[1]) Ioh. Georg Schaser, *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel v. Brukenthal.* Hermannstadt, 1848, p. 60—99.

[2]) In raportul său contra concivilității (17 Noemvrie 1776), Brukenthal ziceà despre Români (Schaser, *loc cit.*, p. 62 din *Anhang*): «Și în comitate și în scaunele săsești au degenerat multe sate nemțești. Locuitorii deodată au fost stârpiți și înlăturați de Valahii în creștere; sau cei puțini rămași sunt atât de decăzuți, încât abià își mai înțeleg limba, și, departe fiind de năravurile și rândueala casnică a strămoșilor, împreună poate păcatele și greșelile lor cu păcatele și cusururile primite dela Valahi, și prin aceasta ei devin mai răi și pentru societate chiar de mai puțin folos decât aceștia (Valahii)».

[3]) Vezi în *anexa* I o descripție a Avrigului la anul 1815.

Şcoala satului, la care nu s'a sfiit să descindă ca învăţător Ioan Popovici-Barac, om cu carte înaltă şi cu condeiu sprinten — la 1800 el tipărià deacolo pe *Arghir* — a fost de sigur o şcoală activă, care sprijinià înţelegerea realităţilor şi a perspectivelor arătate. Şcoala românească erà, poate, mai bună decât cea săsească [1]).

Din mediul acesta se explică uşor cum Lazăr a fost descoperit de cărturarii români ai satului şi de «domnul» moşiei — pentru ce nu am crede tradiţia satului despre Brukenthal, nu văd —, apoi de piariştі şi, în curând, de autorităţile guvernamentale. Nu se vor dovedì poate niciodată influenţele personale din acest timp asupra soartei lui Lazăr; dar influenţa mediului este limpede [2]).

III

ŞCOALA DIN AVRIG

Conformându-se legii şcolare numite pe scurt *Norma regia* [3]), Lazăr a *trebuit* să treacă prin şcoala *naţională* (sau şi: vernacula), în care se învăţà: religia, cetirea, caligrafia, ortografia, aritmetica. *Et haec quidem lingua vernacula nationis cuivis propria, unde et Nationales dictae, et vernaculae* [4]). Şcoalele acestea naţionale erau *diffusae per omnes pagos, oppida et urbes*, cu deosebirea că cele din oraşele, în care se aflau gimnazii, propuneau şi elemente de limbă latină şi germană [5]). Dar Avrigul

---

[1]) La 1766 preotul săsesc din Avrig se plângeà că, la îndemnul părinţilor, copiii nu merg la şcoală nici vara, nici iarna. Dascălii saşi erau (1791—1798) foarte mărginiţi; igiena şcoalelor săseşti erà proastă. Abià la 1821 se ridică patriotul martir St. L. Roth cerând să se pună capăt decadenţei. Despre aceasta vezi scrierea episcopului Fr. Teutsch, în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde*, vol. 29, p. 473, 488 şi 490.

[2]) Domnul I. Tuducescu îmi spune că în corespondenţa marelui negustor dela Sibiiu Pop se află urme despre sprijinul(?) dat lui Lazăr de acest om de bine. Relaţia dintre Pop şi Lazăr ar explicà poate câteva momente încă obscure.

[3]) Titlul întreg: *Normà regia* pro scholis magni principatus Transilvaniae Iosephi II. Caesar. Aug. Magni Principis Trans. Iussu edita MDCCLXXXI. Cibinii. Typis Martini Hochmeister.

[4]) *Loc. cit.*, p. 50.

[5]) La Braşov şcoala din Schei aveà *numai două* clase, scrie L. I. Marienburg, *Geographie des Grossfürstentums Siebenbürgen* (1813) vol. II, p. 340. Dar, normalniceşte, se predau şi elemente de latină şi germană *(Tot acolo*, vol. I, p. 223).

nu aveà gimnaziu; cred că în Avrig, Lazăr, în şcoală, nu a învăţat astfel de elemente; dar — necunoscând din document pe dascălul lui, nici afirmaţia aceasta nu o privesc ca certificată.

Unii au afirmat că Lazăr a învăţat în Sibiiu, la şcoala normală (primară). La Sibiiu şcoala *românească*, întocmită normaliceşte, *normalmässig eingerichtet* (zice Marienburg, zice şi Lebrecht, în geografiile lor dela începutul veacului XIX), se află în Josephsgasse; clădirea şcoalei normale catolice în Sporergasse. Dar pentru ce ar fi învăţat el la catolici, dacă şcoala românească erà tot «normalnică»? Şi pentru ce ar fi învăţat în Sibiiu, dacă la 1801 — şi deci şi mai înainte de-a venì acolo Ioan Popovici-Barac, care se numeşte «dascăl *normal* neunit» — şcoala din Avrig erà tot normală? A treia ipoteză, cea mai puţin admisibilă, ar fi: şcoala primară săsească. Şcoala aceasta ţineà trei ani; clasele se numiau Rudimentara mică şi mare; în acestea se propuneà cetire, declinări şi conjugări [1]).

Până la proba contrară eu admit că dela şcoala din Avrig Lazăr a trecut direct la gimnaziu, de unde, după legea atunci în vigoare, nu se puteà respinge nici un elev care aveà un certificat de şcoală naţională ori vernaculă [2]).

Dacă nesigur rămâne *locul* de studiu primar, adică: dacă rămâne neconstatat din acte, *timpul* se poate fixà. Odată Lazăr însuş şi-a datat studiile sale cu 19 ani dela 1810 în urmă [3]). Datarea lui consună cu a lui Eliade, din biografia dela 1839, unde se spune că Lazăr a studiat mai 20 de ani: «In vreme *mai de douăzeci de ani* având înlesnire a cultivà ştiinţele în mai multe specialităţi» [4]). Atunci: 1810—19=1791. Dar în gimnaziu Lazăr intră în toamna anului 1798; 1798—1791=7. Deci *şcoala primară a lui Lazăr a durat şapte ani*!

[1]) *Siebenbürgische Quartalschrift*, vol. VII, p. 359. Un ţăran român — elev într'o şcoală săsească de oraş, la 1796—1798, ar fi o fantasie contrară realităţilor exclusiviste ale Saşilor de atunci.

[2]) Despre admiterea în gimnaziu vezi şi Boros Gábor, *A nagyszebeni állami fögymnasium történelme*, Nagy-Szeben, 1896, p. 72—75.

[3]) Dr. A. Sădeanu, *Date nouà despre Gh. Lazăr*, Arad, 1914, p. 19.

[4]) *Curierul românesc*, 1839, p. 261, coloana 1.

IV

FAPTE DIN TIMPUL COPILĂRIEI

Un educator al copilului Lazăr trebuie să fi fost — afară de moșia baronului, cărăușii povestitori și dascăl — timpul său plin de minunate întâmplări.

Lazăr se născuse în epoca lui Iosif II. Acesta fusese în Transilvania și, fără să voească, agitase cumplit poporul român. Avrigul să nu fi simțit agitația? Ca răspuns, la 1784, craiul munților, Horia, un aderent fanatic al exproprierii forțate și al botezului în ortodoxie al grofilor și baronilor unguresti, aprinse țara cârmuită de baronul Brukenthal. Avrigul nu știa că baronul său luptă contra lui Horia? Lazăr era, firește, copil; dar măsurile luate pentru ca revoluțiunea să nu se întindă și peste Avrig, în țara Făgărașului, erau măsuri pe care și copiii trebuiau să le vază, despre care și copiii vor fi întrebat: ce însemnează ele?, în satul lor până atunci necontrolat[1]). Temerile vor fi umbrit sufletele și în Avrig; nădejdile asemeni vor fi lucit și pe frunțile țăranilor, cari vor fi scăpat și printre copii câte vreo vorbă cu tâlc.

Mai trecură cinci ani.

Războiul Rusiei și Austriei cu Turcia isbucni. Iosif II se scoborî în Banat, la oaste. In Ardeal se mișcară 12 batalioane de infanterie și 11 divizii de cavalerie. Tot Sudul românesc: Banatul, Hunedoara, Sibiiul, Făgărașul, Brașovul, se cutremură. Turcii amenințau mai ales Vestul, unde pasul Vulcan deschideà drumul și Estul, unde Turcul amenință Branul și Brașovul. Totuș nici Sibiiul, nici Avrigul nu erau prea departe de primejdie; ba cronicarul săsesc Herrmann ne spune că Sibienii stăteau mereu gata de fugă.

Am cetit anume o gazetă deatunci, cu corespondență dela Sibiiu, ca să ispitesc vremea și eventualul ei efect asupra unui copil deștept[2]).

Prin Ianuarie 1789 eră liniște la granița de către Sibiiu, peste care, după un atac la Râmnic, vreo 400 de Arnăuți tre-

[1]) Despre aceste măsuri vezi anexa *Avrigul în anul 1784*.
[2]) Toate acestea după gazeta *Ungarische Staats- und gelehrte Nachrichten* (Buda).

cuseră ca prieteni, aducând și voie de luptă voluntarilor dela Turnu-Roșu, acum vreo 600. Boița, satul de cât-colea, erà și el plin de Râmniceni refugiați. Lume multă, arme multe: Lazăr nu le vedeà?

Intre 5 și 15 Martie oastea din Ardeal a împăratului se mișcă; dușmanii fug, așà că negustorii ardeleni pot cumpărà, între Argeș și Râmnic, boii și porcii necesari Ardealului. Dar în curând Turcii se arată iarăș pela trecători; noroc că trecătorile erau acoperite de zăpadă mare; însă în Aprilie ei se arată iarăș și la Turnu-Roșu, și la Lotru, prin care părți atacă satul Mălai, tăind opt oameni din avantposturi *(Feldwache)* și 90 de săteni și ducând 140 de robi, din acelaș sat. A doua zi o sută de husari și 2 companii de infanteriști apără Câinenii; dar Turcul nu mai vine! Erà prin April, la început. Până la sfârșit s'a tot așteptat atacul Turcilor de către Jiblea și Topolog; el se dete abià în 27 April, la gura Lotrului, ținând șapte ceasuri. La începutul lui Maiu este iarăș liniște; pe la 18 Maiu se aude că dușmanii pleacă dela Râmnicul-Vâlcii spre Pitești; răsuflând Ardelenii rămân, totuș, cu dorul ca Mavrogheni să se sfârșească cumva, pentru ca liniște deplină să se facă între Câineni și Sibiiu.

In tot cursul acestor întâmplări țăranii din împrejurimile Turnului-Roșu au fost duși la muncă: să taie copaci, să sape șanțuri, să dreagă șosele sau punți; caii, căruțele, uneltele nu mai erau ale lor, ci ale statului, care, după răsboiu, îi despăgubì pe toți cei ce rămaseră de pagubă. Cu Avrigenii nu s'a făcut excepție; zarvă mare erà și în satul lor; grijă mare erà și acolo, unde baronul aveà mult de pierdut, iar țăranii destul de mult. Lazăr, acum băiețandru, nu pricepeà?

Este, așadar, lămurit că din copilărie încă Lazăr a avut norocul (sau nenorocul) să simță cum istoria universală-europeană îi supune soarta, îi este soartă, dar și cum îi adaugă experiența și îi provoacă, îi întărește judecata. Ce va fi gândit el între 8 Februarie 1788 (ziua declarației de răsboiu către Turcia) și 4 August 1791 (pacea dela Șiștov), cine poate să știe? Dar de gândit este sigur că deșteptul băețandru a gândit.

Pe-atunci el se află tocmai în vârsta în care se treceà dela școala trivială-națională la gimnaziu.

Revoluțiunea franceză începuse; faimoasa decapitare uimise toată Europa; Transilvania, ca și Ungaria, ascultau uimite; și interesate. Măsuri se luau și în Ardeal, pentru ca ideile franceze să nu pătrunză. Apusul chemà atenția tuturora. Vreun ecou puternic va fi pătruns și în gimnaziul din Cluj.

Odată pătrunse chiar într'o formă atât de tumultuoasă, încât Lazăr trebuie să fi luat parte la ea, împreună cu tot Clujul, atunci pus tot în mișcare. De pe câmpul de luptă contra lui Napoleon I, după pacea dela 15 Februarie 1801, se întorsese acasă regimentul II *românesc* de grăniceri, Năsăudenii. In Iunie 1801, nu știu în ce zi, ei erau în Cluj. Susana Nemeș, văduva lui I. Haller, alarmase nobilimea clujană, care se hotărî să dea un ospăț mare vitejilor de ale căror fapte auziseră. Ospățul a atras lumea doritoare să-i primească pe ostași. Pentru ce nu l-ar fi atras și pe Lazăr, care erà aproape? Oricum, istoria universală, reprezentată de astădată de soldații nației sale, treceà pe lângă el — trezindu-l[1]).

De altă parte, de atunci și până la sfârșirea gimnaziului, Lazăr a mai avut încă destule prilejuri să arunce ochii și spre «țară». Și, de sigur, cu altă înțelegere mai bogată, decât cea dintre 1789—1791. De pildă: Pe când Pasvantoglu dela Vidin amenință și tulburà Oltenia, pe când boierii și negustorii olteni se refugiaseră iarăș, la 1802, în Sibiiu, și anume în lunile Iunie, Iulie, August, Septemvrie[2]), Lazăr se află acolo, purtând în cap multă înțelepciune culeasă din istoricii și oratorii latini, despre care, în Septemvrie, acolo, și-a dat seamă la examenul de a doua clasă (superioară) a umanității. Despre Turcia tocmai dase examen (în Aprilie); bejenia românească nu-i servià ca material demonstrativ-real? Boierii care-i întâlnià pe străzile Sibiiului, amărîții, deștărații, nu-i vor fi adus aminte de tristețea din Tristiile lui Ovid, din care, la examen, Lazăr răspunse și în Aprilie, și în Septemvrie? A nu crede aceasta ar fi a nu înțelege corelațiunile umane cele mai firești.

[1]) Despre acel ospăț vezi G. Barițiu, *Istoria regimentului al II românesc grănițăresc transilvan*, Brașov, 1874, p. 25; *Lepturariul* lui Pumnul, vol. 2, p. 153; și *Foaea pentru minte* citată de A. Pumnul.

[2]) A. Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*, Hermannstadt, 1805, vol. II, p. 213 (în notă), dă chiar ziua plecării lor înapoi, în țară: 21 Septemvrie 1802.

Pot conchide aşadar: Inainte de a plecà de acasă la Cluj şi, după o scurtă întoarcere, înainte de-a plecà iarăş la Cluj, istoria ţării sale şi a ţării vecine ajută la *făurirea* creerului care aveà să intervină odată în vieaţa lor.

V

«NORMA REGIA»

Clasele următoare, după cea primară, erau cele *grammaticae*, trei: *infima*, *media*, *suprema*; şi două *humanitatis*: *inferior*, *superior*. Programa erà precisă, explicată ca direcţie şi mijloace, concretizată într'o *tabella*, şi sprijinită de bibliografia cărţilor de întrebuinţat sau aprobate. Cu aceste materii şi direcţii, cu aceste cărţi Lazăr începeà să inspire *spiritul iosefinist* (deocamdată abià accentuat) al gimnaziului reformat de curând[1]).

In cele trei *grammatices* se ascultau, dela 7½—8 a. m., memorizările; dela 8 la 9 se învăţà latineşte, după manualele lui Alvari; iar dela 9 până la 10 se făceà sinteza temei explicate (Marţi şi Vineri), greceşte (Luni şi Miercuri) şi istorie (Sâmbăta). După amiezile aceloraşi zile începeau (1½ p. m.) cu aceleaşi memorizări şi corectări şi continuau (dela 3 până la 4) cu geografia (Luni şi Vineri), aritmetica (Marţi şi Sâmbătă), catehismul (Miercuri), în *toate* grammatices-ele. In a treia clasă interveniau (Vinerea) elaborări de diverse *argumenta* în limba naţională ori germană (dela 9 până la 10 a. m.).

Humanităţile ţineau clasă în aceleaşi zile şi ore. Cea inferioară continuà latineasca cu exerciţiul stilului şi studiul antichităţilor, iar grecească cu interpretări; geografia aveà tot două ore, aritmetica numai una, ca şi doctrina creştină. In cea superioară stilul prozaic şi poetic se deprindeà în ore speciale, iar al limbii naţionale şi germane într'o oră; se continuà interpretarea grecească (2 ore); iar numai câte o oră săptămânală aveau: geografia, istoria, doctrina creştină şi geometria cu repetiţia aritmeticei.

---

[1]) La gimnaziul piarist din Sibiiu, la care asemeni a învăţat Lazăr, norma regie s'a aplicat din a. 1781 până la 1848. Vezi Dr. Boros Gábor, *op. cit.*, p. 49.

Gimnaziul era, aşadar, o şcoală de limbi, de stil, de *claritate* a formulării ideilor şi chiar de oarecare frumuseţe. Realismul geografic (foarte redus) şi aritmetic-geometric (cu tendinţe foarte practice) lăsà câmp larg desvoltării formale-linguistice. Programa nu era încărcată; şi lăsà timp liber meditaţiunii proprii a şcolarilor, meditaţie îndrumată de modul de propunere obligatoriu [1]).

Intr'o astfel de şcoală intră Lazăr în toamna anului 1798; şi anume în şcoala romano-catolică din Cluj, condusă de călugării piarişti; *şcoală bună.*

VI

LAZĂR ÎN GIMNASIU

In 1799 Georgius Lazar, *civis* din Freck, de 18 ani, greco-catolic, fără stipendiu, este coleg cu alţi 48 de şcolari instruiţi de Ioannes Ernestus. Români mai sunt: Andrei Borbély, Ant. Deac, Lad. Leményi, Petru Cornea, Ioan Paşca. In semestrul al doilea Lazăr este înscris ca *plebeius* (18 ani, catolic); şi are o notă mai bună, ceeace însemnează că nu venise pregătit excelent, dar că repede îşi ocupă locul printre *eminenţii* clasei; în semestrul I avusese nota II, acum I! In examenele date în Aprilie şi Septemvrie s'au cercetat: Doctrina creştină; limba latină: gramatică şi cetiri din fabulele lui Esop (opt, mai uşoare) şi Phaedrus (nouăsprezece); istoria sacră: testamentul vechiu şi nou; geografia: Europa, Ungaria cis- şi transdanubiană, cis- şi transtibiscană; aritmetica: numerii întregi, abstracţi şi concreţi reductibili; operaţii cu fracţiunile vulgare; limba germană şi grecească: literele, cetirea, declinările.

In 1800 *(secunda* sau *media grammatices)* Lazăr este — tot de 18 ani, unit, are clasa (nota) I şi 52 (apoi 43) de colegi [2]).— Dă examene tot în Aprilie şi Septemvrie. Şi anume: doctrina

[1]) In lege se poruncià: Caveant itaque Magistri, solam discipulorum memoriam rebus implere, quas non intelligant... Intelligendi vis iam in minimis adsuefiat verum causas indagare, *nihil sine ratione, nihil temere credere... Norma,* p. 30.

[2]) Colegii lui *români* sunt de 19, 18, 17, 16, 15, 14 şi unul chiar de 12 ani! Lazăr stă pe loc cu vârsta, semn că părinţii piarişti nu cercetau actele de naştere.

cristiană; la limba latină: gramatică până la supinul verbelor și cetiri din C. Nepos (Miltiade, Temistocle, Aristide, De regibus, Hamilcar, Hannibal, Pomponiu, Atriu); la istorie: regii arpadici ai Ungariei și urmașii lor; la geografie: Transilvania, Bucovina, Iliricul unguresc, Galiția; aritmetica: fracțiuni vulgare, regula de aur simplă și compusă, regula societății, simplă și compusă; la limba greacă și germană: nume, verbe, fabule germane, gramatica lui Kratzer.

In 1800—1801, în a treia *grammatices*, *plebeius*-ul este de 19 ani, tot greco-catolic, are 57 de colegi, iar *regens*-i și profesori îi sunt: Alexandru Radics, Ludovic Farkas, Ioan Ernest. Cu aceiași profesori îl găsim și în semestrul al doilea; în al cărui Septemvrie trebuie să fi dat al doilea examen. Dar materia examenelor din acest an *nu* se găsește în acte[1]).

Printre profesorii clujeni ai lui Lazăr, d. I. Georgescu admite și pe «vestitul» Martin Bolla[2]). Acest «vestit» profesor știa și istoria dinaintea diluviului biblic, despre care timp regretă că nu știa ce limbi au vorbit oamenii, știind însă că trebuie să fi fost *una* în toată turma Domnului! Bolla a murit la Pesta, abiă în 1831.

Carte pe Lazăr, în grammatices, l-a învățat *însă* Ernestus. Acesta este *Ernszt* Ernest (Ioan), din Tokaj (1759—1811), mort în Cluj, unde a profesat între 1798 și 1805, căci dela 1806 a trecut ca director la școalele primare. Nu a scris nimic; nu-l putem reconstruì ca spirit[3]).

---

[1]) Liceul piariștilor erà plin de Români. G. Lazăr aveà cu cine să grăească românește, despre stările Românilor. Ei veniau din: Solnoc, Dobâca, Cojocna, Turda, Chioar, Făgăraș, Zarand, Hunedoara, din tot Ardealul. De pildă, în *secunda* gramaticei Lazăr a avut colegi pe: Dumitru Kassai (Solnoc), I. Deac (plebeu, Cojocna), I. Pașca (plebeu, din Dengeleag), Iosif Popp (nobil, Cojocna), Iosif și Ladislau Leményi (din Dezmir), Ladislau Bugyan (Solnoc), Petru Cornea (nobil, Hațeg), Samson Valea (nobil) și *Teodor Racocea, plebeu din Carapciu, în Bucovina. Acest Racocea trebuie să fie cel care, din Lemberg, a publicat revista sa dela a. 1817, 1820.* In *tertia* gr. se aflau colegi din anul trecut, dar și alții noi, ca: Ion Oros, Ioan Farkas (nobil din Ilea, Făgăraș). Pe când Lazăr intrà în școală (1799), la filozofie erau vreo patru Români; în anul următor numărul lor se îndoì. Ar fi timpul ca cineva să publice lista tuturor Românilor cari au învățat la acest liceu binefăcător Românilor.

[2]) In broșura *Gheorghe Lazăr*; nr. 109 din *Biblioteca populară a Asociațiunei*, p. 32.

[3]) Versurile lui Ernszt *Kcsergö Versek*, scrise la moartea lui Ant. Iosika (în Ianuarie 1803), nu sunt publicate. (Szinyei, *Magyar irók*, II, col. 1426).

Sfârșind clasele de gramatică, a trecut în clasele de *humanitas*. Dar unde și când? *Norma regia* erà severă față de cei ce încercau salturi școlare; promoția cu protecție nu erà admisă; nici elevului nu i se admiteà să se sustragă examenului[1]). Și *totuș*, în anul următor Lazăr nu este în *prima* humanitate (adică: în cea inferioară), ci în *secunda* (adică: în cea superioară). Și este tot (sau iarăș) de 18 ani, tot unit, tot cu purtare bună, tot eminent *(primae classis)*!

Dacă Lazăr s'a născut în 5 Iunie 1779, atunci el erà în Septemvrie 1802 de 23 de ani și patru luni. Erà bătrân! Mersese târziu la școală? De bună seamă. *Cineva*, desigur din Sibiiu, trebuie să-i fi făcut binele de a-l admite să treacà peste o clasă, peste *inferior classis humanitatis*, a cărei materie, pentru un școlar excelent, nu erà grea și erà asemănătoare celei din *superiore classe humanitatis*[2]).

Examenul dela Sibiiu, din Aprilie și Septemvrie 1802 ni s'a păstrat în obișnuitele broșurele în care chestiunile de întrebat se tipăreau, pentru ca nu numai directorul, ci și orice ascultător priceput să poată întrebà din materia indicată în ele. Lazăr și colegii săi (Români erau: Vasile Popp și I. Bényei, doi Blăjeni, Petru Presa, țăran, cu el: 4 din 11)[3]) au răspuns din toată retorica; mult din mulți și mari autori latini (Cicero, Curtiu, Liviu, Sallustiu, Ovidiu, Vergiliu, Tacit), grecești (Anacreon, Esop, Lucian, Plutarh), nemțești (Ewald Kleist, Denis, Dusch, Lessing, Gellert, Gessner explicați *aesthetice)*; mitologia; istoria caesarilor dela August până la Carol cel Mare; geografia (Europa afară de Austria și continentele celelalte); istoria bisericii (16 veacuri); matematica, anume: geometria practică, adică: Despre unghiuri și măsu-

---

[1]) «... promotio ex inferiore in superiorem classem non nisi meritis tribuator... nec discipulorum quisquam examini se subtrahere sinatur». *Norma*, p. 36.

[2]) In I-a humanitatis se predà, la l. latină, metrica și se cetià mult din Ovid și Vergil (La Cluj d. ex. Eneida, Bucolice, Ecloge) și se predau anticități; geografia erà matematică, fizică și politică; la istorie se învățau regii lotaringici ai Ungariei; iar la aritmetică, dela operațiunile cu numere întregi până la regula aurea simplă și compusă. Materiile acestea Lazăr le-a cetit (sau recetit) particular.

[3]) Vasile Popp este Dr. V. Popp, autorul cunoscutei prefețe la psaltirea lui Pralea și al disertației despre tipografiile românești.

rarea lor și despre transcrierea lor, în câmp, la hartă *(De Translatione angulorum in campo ad chartam)*, tocmai ce-i trebuià mai târziu ca inginer, la București și exact precum prescrià *Norma*[1]).

In Septemvrie 1802 Lazăr își luă ziua bună dela tovarășii sibieni, printre care mi-l închipuesc într'o atitudine tutelară, binevoitoare și se îndreptă spre filozofie și drept[2]).

Profesorii dela Sibiiu sunt cunoscuți; numele lor se găsesc la G. Boross, în opera citată; dar sunt nume uitate: Bogdanfi, Mayer, Blass, Piringer; mai ales Nemți. Cel mai celebru profesor, marele adversar al Românilor, I. K. Eder, comentatorul *Supplex libellus*-ului, părăsise școala de mult, dar rămăsese în Sibiiu, unde Lazăr îl va fi cunoscut cel puțin din vedere, chiar dacă nu va mai fi dat pe la școala la care propusese. Până la moarte (1810) Eder erà o podoabă științifică a Sibiiului. Bărbat de vază erà, însă, și directorul școlii, director vechiu, Cserey (Emeric) Iosif. Grecește Lazăr va fi învățat de pe gramatica lui, apărută în Sibiiu la 1790. Cserey erà un bun catolic; un vechiu preamăritor al lui Pazman, pe care dela 1772 îl lăudase într'o cuvântare ținută la Viena; și Ungur bun, deși în crestomația sa este foarte școlar și preferă traducerile ungurești din autori clasici. Cserey a murit în anul 1815; și a avut prilej să-și vază elevul muncind *românește*, în acelaș oraș. In tot cazul, liceul din Cluj i-a oferit două figuri care spuneau clar ce este știința înaltă și ce este cea școlară. Lazăr se familiariză și la Sibiu cu aceste două noțiuni, care, la Cluj, aveau să-și completeze tot conținutul.

---

[1]) Materia se găsește în cărticica (de 78 pagini) *Elementa geometriae practicae in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. Budae, 1797. Vezi și *Anexa* III.

[2]) Liceul piariștilor din Sibiiu aveà, ca și cel din Cluj, mulți școlari români. In anul lui Lazăr erau, în *grammatices*: Ioan Popovici, din Făgăraș, Petru Lucaci (com. Iupu), Vasilie Tordășan (Turda); apoi în *media:* Ioan Conț, Ioan Popovici (Certegea), Ioan Stoica (Mândra), St. Lodormányi (Blaj); iar în *infima:* Daniil Popovici (Săliște), Emanuil și Ioan Berényi (Alba-Iulia), Em. Vlad (țăran), G. Lupu (Jina), Matei Stoica (Presaca), Nicolae Lucaciu (Lupu), Ioan Dăloi, N. Ramonțai (Bistrița), St. Radovici (Glâmboaca, fecior de dascăl). In *umanitatea* inferioară se află G. Szilași (Feleac) și Mateiu Șerban (Veneția, Făgăraș). — Dela 1780 până la 1802, când termină Lazăr, prin acest liceu trecuseră 1215 romano-catolici și 281 greco-catolici și ortodoxi (Români).

VII

LAZĂR LA FILOSOFIE ŞI DREPT

Şcoalele cele mai înalte ale Ardealului, sau *Scholae Majores Catholicorum* — cum scrià anuarul timpului, *Calendare novum* dela 1794 şi din alţi ani — erau *Liceul regiu academic*, care aveà director pe Antoniu de Iosika, identic cu acela pe care, în urma *Supplex libellus*-ului, dieta ardelenească l-a însărcinat să elaboreze un plan de educaţie pentru poporul român. Atunci (1794), în liceu, care se numià şi *universitate*, se propuneà în patru facultăţi: 1. *dreptul*, cu profesorii Carol Anton Fortini (drept natural), Anton Ioan Dobokai (ştiinţe comerciale) şi Ioan Baptist Winkler (dreptul criminal); iar 2. *filozofia* cu profesorii Ignaţiu Murányi (fizică), Adolf Gegö (matematică), Martin Bolla (istorie) şi Alexandru Mayer (logica, metafizica, filozofia); dar existà şi 3. facultatea *medica*, în care, pe lângă patru străini, trei Nemţi şi un Francez (Etienne), propuneà şi Românul literat Ioan Molnar; şi 4. facultatea artelor *(artium)*. In 1800, pe când Lazăr, din gramatice, a zărit sau a putut zări capătul drumului care aveà să-l bată, liceul aveà acelaş director, Fortini erà la dreptul natural, public, civil şi al ginţilor; Dobokai la politică, camerale şi statistică; Winkler la dreptul criminal şi al patriei, iar Ign. Xav. Eder propuneà contabilitatea; la filozofie se precizează Murányi ca fizician şi profesor de mecanică, Gegö ca şi la 1794, Carol Moger la chimie şi metalurgie, Ioan Gull la istorie universală şi filologie; iar Emeric Koros erà profesorul de logică, metafizică şi morală. La 1804 — pe când Lazăr termina filozofia — toţi «filozofii» aceştia erau încă profesori; numai Murányi făcuse loc lui I. Horvatovici; la 1804, la drept, situaţia dela 1800 rămăsese asemenea neschimbată [1]). Şi în 1808, la drept, profesorii mai erau: Fortini şi Winkler; dar la politico-camerale şi statistică erà Martin Winkler şi la aritmetica camerală un oarecare *de* Kleeberg;

[1]) La medicină se făcuseră schimbări mari; dar Molnar propuneà încă (1804). La *artium* erà Alexandru Elteş, iar ca *reliqui professores* (fără indicaţie de materii) sunt numiţi: Iosif Dani, Iosif Csabi, Ernestus Ernszt, Andrei Gara. Român mai erà doară — *portarul:* Ion Danciu *(Dancs)*.

la filozofie tot Gegö, Koros, Moger, Gull, Horvatovici; mai mult cu un Samuil Kovács, la economie. Prin urmare este sigur, că în *liceul regiu academic* din Cluj Lazăr s'a aflat într'o atmosferă bine susținută de *statornicia profesorilor* liceului. Aceasta era de stabilit mai întâiu.

Apoi, sporind analiza, trebuià să-mi pun întrebarea: Ce fel de spirit puteau radià acești profesori, ce atmosferă creiau ei? Despre acestea puține lucruri se pot spune.

Koros (Emeric; ungurește Imre), era din Ungaria; acolo trecuse prin multe locuri; avusese legături cu familia Kazinczy, deci și cu literatura maghiară modernă; știà multe limbi: grecească, latină, ebraică, franceză, engleză, germană; filozofie, din care, în Cluj, a propus dela 1797 până la 1812 logică, metafizică și etică. Om foarte cult, la 1813 devenì vicerector și murì abià la 1831 [1]). Dar scrieri nu a publicat; deci sufletește nu-l putem reconstruì nici pe el.

Gegö a publicat la 1808 elementele sale de algebră și geometrie. Eu nu le-am văzut [2]). Am văzut, însă, câteva caietele de examene, date cu el. In Martie 1800, în semestrul I al anului I de filozofie el examinà matematice *purae*, după acest program (*aici* indicat, nu complet): I. Definiții: mărime, matematică, aritmetică; referat despre ipotezele și axiomele întrebuințate de matematică; legile operațiunilor cu întregi, fracțiuni și decimale. II. Potența, rădăcina; demonstrația pătratului și cubului etc. III. Rațiune, proporție aritmetică și geometrică. IV. Probleme; ecuația de gradul I și II, pura sau *affecta*, cu 1 și 2 necunoscute. V. Progresiune aritmetică și geometrică, serii, logaritmi. Din anul 1781 am văzut *Tentamen*-ul *publicum*, făcut cu un baron unguresc, în asistența întregii facultăți. Acest examen este și mai interesant. El explică până unde trebuie să căutăm originele «ingineriei» lui G. Lazăr. Din cauza aceasta, în anexă, copiez cuprinsul sumar; iar partea despre trigonometria plană complet [3]). Din

[1]) După I. Szinyei, *Magyar irók*.

[2]) Ios. Ad. Gegö, *Elementa algebrae in usum auditorum suorum*. Pestini 1808. Matth. Trattner (102 p.) și *Elementa geometriae in usum auditorum, suorum*, 1808, M. Trattner (102 p. și 31 table). După Petrik Geza, *Bibliographia hungarica*.

[3]) Vezi *Anexa* IV.

toate indiciile citate reiese că deasupra practicismului din grammatices și humanități se așează și o teoretizare serioasă, o educațiune matematică productivă.

Dacă Lazăr a devenit matematician și filozof, cred că meritul de căpetenie îl au profesorii Koros și Gegö, cari i-au dat întâile îndrumări bune, serioase, rămânătoare.

In acte l-am găsit pe G. Lazăr în anul I și al II al *filozofiei*, în 1802—1803 și 1803—1804. In semestrul I, 1802—1803, este de 20 de ani, greco-catolic, se poartă bine și învață Logica (cu Koros), Algebra (cu Gegö) și auxiliarele istoriei (cu Gull), regenți fiind Eltes și Farkas. De actele semestrului II, nu am dat[1]).

Al doilea an de *filozofie* se găsește: 1803—1804. Acum e de 21 de ani, *Valachus, civis ex sede Cibiniensi*, cu purtări excelente, și cu notele eminent-prim la fizică, istorie, chimie, cu profesorii Horvatovici, Gegö, Gull, Moger, care da chimiei sale un colorit metalurgic, după trebuințele țării. In semestrul al doilea Lazăr este trecut (întâia oară) ca *libertinus* și este acelaș prim-eminent la fizică, geodezie, istorie și mineralogie, cu aceiași profesori.

Dela 1802/3—1803/4 Lazăr a terminat, așadar, un curs de filozofie, alăturea de care științele naturale curgeau ca amintire stăruitoare că duhul omenesc nu trebuie să se poarte numai prin fantazii religioase sau abstracțiuni filozofice.

---

[1]) La *filozofia* din Cluj erau mulți Români. Colegii lui din anul I, sem. I (1802/3) erau: Augustin Bodor (din Cluj-Mănăștur), Ciule Ioan (Chioar), Duca Ioan (j. Cojocna), Erdélyi Samuil (Monora, Alba), Capitanu Simeon (nobil, j. Dobâca), Corcoș Alexandru (Abrud), Oncu Nicolae (nobil, Crisciori, Zarand), Popp Ioan (Cojocna), Popp Mihai (Alba), Presa Petru (Alba), Rat Petru (Cojocna), Vaida Mihai (Solnoc); iar în acelaș an (1802/3) erau în al doilea an de filozofie: Baina Mihai (Mihalț, Alba), Bogdan George (Tășnad, Solnoc), Conț Ladislau (j. Murăș), Lonai Nicolae (Lona, Turda) și Tarța Teodor (j. Dobâca). Caracteristic este că în anul al doilea numărul scade: In anul al doilea de filozofie (1803/4) colegii lui Lazăr au fost în sem. I: Oncu N., Popp I. și M., Erdelyi, Corcoș, Vaida M., Rat P. și Pataki Toma (j. Alba). In sem. II rămaseră: Lazăr, Oncu și Vaida! In acelaș an (1803/4), în anul întâiu erau: Balint Mihai (j. Solnoc), Batiu Ioan (Bicsad, Satmar), Benyei Ion (Blaj), Deac Ion (Cojocna), Dragomir Anton (Chioar), Flori Ioan (Cojocna), Cornea Ion (Cojocna), Leményi Iosif (Dezmir, Cojocna), Mihaly S. (Mihalț, Alba), Roșca Mihai (Alba-Iulia). Suluț Iosif (Abrud), Tivadar Grigore (Rona, Maramureș), Valea Samson (j. Târnava).

BIBLIOTECA Centrală Universitară

Dreptul l-a învățat tot la Cluj, ca *libertinus*; înscris ca fiind de 21 de ani, deși era de 26 de ani. In anul I a făcut: drept natural, public-ardelenesc *(patrium)* și civil. Examenul dat în August 1805, păstrat în tipăritura obișnuită, s'a dat, se pare, cu o lună mai înainte de termin.

In anul al doilea de drept se învață: praxa judiciară (procedura), dreptul penal, științele politico-camerale și contabilitatea.

Acte despre acest an nu am găsit. Dacă Lazăr a făcut până la capăt, cum cred, și anul al doilea de drept, atunci trebuie să conchid că, fiind încă *studiosus iuris*, vicariul ortodox dela Sibiiu din vreme îngrijit, a cerut o bursă pentru Lazăr; căci vicariul, ca *studiosus iuris* îl recomandă pentru teologie[1]). Stipendiul, dintr'un fond românesc, sidoxial, împăratul i l-a aprobat în 31 Iulie 1806.

Dintre profesorii lui Lazăr la drept doi sunt interesanți.

Se știe că *C. A. Fortini* a fost un profesor distins; într'un raport despre colegiul unitar din Cluj[2]) se afirmă că, după terminarea colegiului, absolvenții lui ascultau dreptul natural, public și internațional sub conducerea meritosului profesor Fortini *(des verdienstvollen Herrn Professors Fortini)*, iar restul la Dobokay și Winkler, dela cari (trei) profesori treceau apoi la *tablă*, să facă practică, sau treceau în străinătate. La liceul r. academic, condus de catolici, la drept ascultau deci și unitarii.

Despre *I. B. Winkler*, mort înainte de 21 Februarie 1817, am aflat că a funcționat ca profesor de drept național (=al patriei) 42 de ani, cam de pe la 1750 așadar. Succesorul său Ladislau Vajda de Sóós-mezö (Poiana sărată?), deschizându-și cursul său, a spus despre fostul său profesor că a umplut toate magistraturile țării și toate locurile cu școlarii săi![3]) Învățând la el, Lazăr deprindeà, desigur în chip perfect, dreptul ardelenesc și simțià — ce nedrept era acel drept cu poporul român. Lecțiile lui Winkler i-au expus lui Lazăr

[1]) Dr. Avram Sădeanu, *Date nouă despre Gheorghe Lazàr*. Arad. 1914, p. 6—7.
[2]) Publicat în *Siebenbürgische Quartalschrift*, an. V, 1797, p. 9.
[3]) In *Dictiones duae* etc. (Claudiopoli, 1817), p. 1: «ut nullus Magistratus nullusque plane locus in hac Provincia reperiretur, cui non praeessent ejus discipuli».

ceeace dreptul natural al lui Fortini va fi osândit peririi. In sufletul deșteptului și maturului Avrigean Fortini și Winkler vor fi constituit un contrast dureros și foarte mișcător[1]).

Mă întreb chiar, dacă nu va fi fost chiar această experiență finală pricina că Lazăr a părăsit dreptul, ca să apuce pe calea teologiei? La drept el învățase că, practicându-l, mult bine nu va puteà face poporului său; la teologie, ca preot, puteà să devie un mângâietor, un sprijin apropiat. Cine știe?!

Dacă va fi existat o astfel de criză morală, ea s'a târît cu el în anii 1804/5 și 1805/6, când — înainte de a sfârși studiul dreptului — din cele *dintâiu* luni ale anului 1806 el cerù dela consistoriul din Sibiiu stipendiul acordat de împărat în Iulie[2]).

VIII

INTRE CLUJ ȘI VIENA

Inainte de a trece la descrierea vieții din Viena simt că este necesară o observare relativă la confesiunea lui Lazăr.

Până la părăsirea dreptului Lazăr apare în acte ca greco-catolic sau ca unit.

Numirea este o dovadă că părinții piariști, mult mai modești decât iezuiții, făceau și ei, totuș, propagandă catolică, pe atunci foarte firească.

---

[1]) Chestiunile antiromânești și iobăgești apăreau și la examene. In Martie 1800 teza XI a fost: «*Ideam unionis Statuum et Ordinum trium nationum exhibet formula juramenti*»; iar teza XXII: «*Nobilis colonicalem servitutem libere pro perpetuo adsummens filios nec ante, nec post servitutem natos trahit in eandem secum conditionem, ignobilis vero, quamvis ante mitam servitutem natos non trahat, trahit tamen natos post servitutem*». Faptul că *Winkler* propuneà după manuscripte îl confirmă Johann Bergleiter (1774—1843), care l-a ascultat în anii 1801, 1802 și 1803, deodată cu Lazăr și cu baronii Iosif și Carol Brukenthal, al căror repetitor erà. Contra lui Winkler a scris Bergleiter o cărticică (1803) aparând drepturile Sașilor.

[2]) După geografia lui Marienburg (Vol. I, p. 214) întreținerea unui școlar din seminariul Sf. Iosif din Cluj costà dela 30 până la 60—100 floreni. Nu va fi fost mai scumpă nici în convictul nobililor, care primià (însă) quartele dijmei din: Biertan, Slimnic, Moșna, Bărcut, Lehnița (Birthelm, Stolzenburg, Meschen, Birkökten și Lechnitz). In convictul nobililor plebeiul din Avrig, firește, nu aveà loc. Ar fi încăput însă la Sf. Iosif. In acest caz regent seminarial i-ar fi fost Alexandru Radici, iar dela 1804 Eltes; subregenți i-ar fi fost părinții Ioan Rosenbacher și Augustin Lelkes. Cum Lazăr nu apare niciodată ca bursier, a plătit. Dacă nu a fost nici la Sf. Iosif și a locuit în oraș, mai mult nu cheltuià nici în oraș.

Lazăr, privind împrejur, va fi văzut că confesiunea sa ortodoxă este lipsită de considerație și — pe atunci — chiar și de valoare culturală; și că drumul spre o situație socială mai înaltă duce mai ușor prin porțile altei biserici; și așà văzând, în vreo oară de taină cu călugării săi amicali, a consimțit (el ori poate el și părinții săi) să-și zică *unit*.

Dar în Cluj nici uniții nu stăteau bine. Piatra de temeile a bisericii unite din «ulița meșterilor mici» s'a pus abià la anul 1798 în 16 August, două săptămâni înainte ca un foc mare să mistuie a cincea parte a Clujului. Când Lazăr a intrat în Cluj, în Noemvrie, când începeau cursurile, biserică unită în Cluj nu există. El a văzut-o crescând, clădindu-se. Iar un protopop unit se află, la 1800, numai în Cluj-Mânăștur; îl chemà Avram Meheș; în Cluj apărù, abià la 1804, protopopul Dumitru Vaida. Așadar nici în Cluj, nici confesiunea adoptată *provizoriu* nu aveà vreo deosebită față sau vază în timpul lui Lazăr, deși în județul Cojocnei mai erau câțiva protopopi uniți, vreo cinci (1800): Daniil Ungur, Mihail Popp, Iosif Katonai, Ioan Caliani și Ioan Simoneți. Nici ca greco-catolic, în Cluj, nu erà cine să-l păstorească pe Lazăr cu atenție!

De biserică ortodoxă, în Cluj, pe atunci, nici nu se va fi vorbit; *nu* erà, pe când protestanții (trei nuanțe) aveau patru, iar catolicii singuri patru.

Pe-atunci nici trecerile confesionale nu erau rare; erau chiar dese; de ele se plângeau și (literaricește) se mai plâng încă și Sașii! Astfel, primind a fi notat ca unit, Lazăr a plătit *timpului său* o contribuție, care nu-l scade cu nimic în ochii oamenilor moderni, deprinși să vază obiectiv și să caute *veșnicul* din om, nu trecătoarele sentimente ale unui adolescent, care, poate, încă nu se descoperise pe sine: La 1806, chiar dela Sibiiu, se vorbià încă numai despre talent, moralitate și studii ca părți din figura lui Lazăr, nu și despre intimități sufletești.

Printr'o fericită conexitate a lucrurilor, *unit*-ismul lui Lazăr erà condamnat să rămâie o vorbă fără înțeles. In acest fel anume: Lazăr s'a născut cu doi ani înainte ca dieta ardelenească să se adune, ca să jure credință noului său mare-principe, împăratului Iosif al II-lea (21 August 1781). In acelaș

an, la 8 Noemvrie, se iscălì decretul de toleranță, care a fost *începutul refacerii bisericii ortodoxe*. Dar după moartea lui Iosif reacțiunea se'ntoarse; și umilirile reveniră. Reveniră din *două* părți: dela Viena, al cărei catolicism țineà să unifice sufletește imperiul și dela Timișoara, unde se ținù (1790) faimosul congres sârbesc, de pe ale cărui urme de influență politică, în curând, Lazăr însuș aveà să sufere personal insulte și persecuție. Așezat astfel între două focuri, ortodoxismul se pârpălià; puterea lui de cucerire rămâneà tot cea veche, mediocră, neputincioasă. Ea, așà se pare, nu-l cucerì nici pe Lazăr, care continuă a studià la catolici, la universitatea din Viena; luând, însă, o direcție *liberală*, care-l ridică deasupra deosebirilor de confesiune, fără să-l depărteze de Dumnezeu și de *forma* veche națională, în care i se închinaseră părinții lui, el în copilărie, el la maturitatea descătușată de abaterea spre unire a adolescentului.

IX

LAZĂR ÎN VIENA: TEOLOGUL

Timpul petrecut de Lazăr în Viena este o epocă gravă, de care trebuie să aduc aminte.

Dela 1788 până la 1801 Austria purtase unsprezece campanii: 3 contra Turcilor, 8 contra Francezilor. In Ardeal, ecoul se simțise mereu: La 1792 se ceruseră 500.000 florini, 400 de cai și 1502 catane[1]); în 1795 se ceruseră urgent, în 6 săptămâni, 2320 de catane[2]). Și se mai cerură și după aceea.

In 1799 — pe când Lazăr intră în Cluj și Napoleon părăsià Egiptul — întâii Ruși trecură prin Schönbrunn să înfrunte pe Francezi, pregătiți să învingă la Marengo. Minunat aspect cum faptele mici gem sub greutatea celor mari; cum duhul individual tremură și nădăjduește împreună cu lumea, care așteaptă lovitura ori miracolul mântuirii. Așà erà pe atunci. Lazăr nu se va fi simțit neliniștit? Ca și cum soarele s'ar fi

[1]) G. M. G. Herrmann, *Das Alte und Neue Kronstadt*, Hermannstadt, 1887, v. II, p. 350.

[2]) *Tot acolo*, p. 405.

INSTIT. PEDAGOGIC DE 3 AN BUCUREȘTI Nr. Inv. 1196 BIBLIOTECA
Institutul Pedagogic de 3 ani BUCUREȘTI Nr. inv. 93984 BIBLIOTECA

hotărît să răsară din Apus, în 10 Maiu 1804 Napoleon Bonaparte se face împărat; și după alți doi ani împăratul Francisc II depune coroana germană, la 6 August 1806 — câteva zile după ce iscălise stipendiul lui Lazăr (In alăturare, ce meschină micime!), câteva zile înainte de înfrângerea dela Iena (In alăturare, ce trăsnet și răstrăsnet în toată Europa!). Cum bietul călător trece prin vale, abiă îndrăznind să arunce câte-o privire stâncilor care se înalță de amândouă părțile prăpastiei înguste, așà se va fi simțit și Lazăr strecurându-se printre astfel de mari evenimente.

Și totuș, cum pe-atunci războaiele nu luau desăvârșit toată răsuflarea, lumea harnică mai găsià timp să mai îngrijească și de vieața de toate zilele. Viena aveà oameni foarte harnici, cari îngrijiau de acea vieață. De pildă: Dela 1801 până la 1804 o comisie de luptă contra scumpetei îșì făceà datoria mai serios decât cele din ziua de astăzi; în 1805 Viena îșì aduse, pe canale de fier, apă bună dela Hütteldorf, de sigur, nu pentru ca Avrigeanul să nu simță deosebirea între apa sa de munte dela Avrig și apa rea, anterioară celei dela Hütteldorf. Și așà mai departe! Ba, Viena aveà chiar vreme de serbări foarte onorabile. Lazăr erà de vreun an acolo, când și lui Iosif al II-lea îi venì rândul să fie așezat ca bronz pe un cal de bronz și desvelit în 24 Noemvrie 1807; și ca G. Haines, cunoscutul lui Lazăr, să tipărească, în Viena, versurile preamăritoare ale împăratului și ale — iosefinismului [1]).

La Viena erà, așadar, loc și timp de toate: de reflexiuni universale asupra noilor alcătuiri ale lumii; de zilnică împărtășire la o cultură reală, pozitivă; de artă, de știință; de *toate*. Iar Lazăr erà om de-a înțelege tot.

Se zisese, în 1806, că Lazăr are râvnă mare de a devenì dascăl preoțimii. Se știà că Francisc al II-lea se ocupă serios cu proiecte bune de cultură populară-română. Revistele și gazetele austro-ungare și germane se ocupau și ele cu aceste intenții ale împăratului [2]). Lazăr le cunoșteà, li se potrivià lor:

[1]) *Bibliografia românească*, v. II, p. 499. Cu puțintică fantazie, n'aș aveà drept să cred că Haines, cântând pe Iosif, a îndemnat pe cunoscutul său ca, în anul următor, — să cânte pe Francisc II?

[2]) Să se cetească, ca probă, Anexa V despre școalele ilirice și românești, tradusă din revista *Vaterländische Blätter*.

Vom vedeà încă odată *cum*. Lazăr erà lămurit că datoria sa este să se pregătească perfect. Şi deaceea el se ocupà de ştiinţele de carieră *(Berufswissenschaften)* şi de cunoştinţe auxiliare *(Nebenkenntnisse)*, cu care şi mai înainte se ocupase, timp de 19 ani[1]).

Privitor la vieaţa din Viena a lui Lazăr nu voiu repeţi nici o legendă, nu voiu închipuì nimic neprobabil.

Stipendiul lui erà destul de mare, ca să nu ducă lipsă. Răsboiul nu-i turburà prea mult studiile.

Legenda că a fost ataşat la serviciul topografic al oştirii austriace eu nu o cred. Va fi fost chemat, însă, la apărarea Vienei, *în* Viena, poate şi ca tânăr priceput la topografie.

Pe atunci oştirea austriacă ţineà seamă de clasa socială a celor chemaţi la luptă. In anul 1808, an ameninţător, s'au chemat, în 12 Maiu şi 9 Iunie, *landwehr*-ul, apoi rezervele. Rezervele le alcătuiau toţi cei înscrişi pentru serviciu activ; *landwehr*-ul îl formà floarea noblеţii şi a poporului, erà, deci, o trupă mai aleasă. Rezervele trebuiau să fie gata la 17 Iulie, după vreo 40 de zile de pregătire; noblеţea venià mai târziu, pe la jumătatea lunii August. In anul următor plecară la bătaie, în Martie.

Dar în 9 Maiu (1809) Francezii se iviră în faţa Vienei: Lazăr erà în Viena. Cetind în *Biblia sacra vulgatae editionis Sixti V (Antverpiae*, 1645), el se grăbì să scrie pe ea: *Die 9-a May 1809 Galli Viennam ocuparunt*: In 9 Maiu 1809 Francezii ocupară Viena. Dar încă *nu* o ocupaseră. Clopotele bisericelor tăcuseră; linişte speriată domnià în cetate; însă la ziduri se lucrà; *Prater*-ul fu tăiat, şenţuit; Viena se apără. Garnizoana erà compusă din 16.000 de cătane de *linie* şi *landwehr* şi din *trupa de 1.000 de studenţi şi artişti*. Din această trupă *studentul* Lazăr nu puteà să lipsească; el închise biblia sacră şi alergă la întăriturì[2]).

Inzadar, însă. In 11 Maiu începù, după amiază, canonada de şapte ceasuri, care aprinse câteva case şi silì pe Vienezi să ceară pace.

---

[1]) Sădeanu, *op. cit.*, p. 19.

[2]) Ştirea despre studenţime o ieau din I. Fr. v. Hormayr, *Wien, seine Geschichte und seine Denkwürdigkeiten*. vol. V, 2 şi 3 Heft (1823), p. 28.

Oștirile pornite, adunate din alte regiuni, se prezentară la Aspern, la Wagram; armistițiul se încheiè la 18 Iulie, iar în 14 Octomvrie se încheiè pacea dela Viena [1]).

In tot timpul acesta Lazăr nu s'a mișcat din Viena, de unde abià toamna a plecat spre Ardealul său, să-i ducă și el faima împăratului care răsturnase împărăția și locuise — cu el, în capitala împărăției!

Din împrejurările așà expuse precum au fost, reese că abătut dela studii, din cauza răsboiului, Lazăr nu a fost.

Studià teologie.

Mersul exact al studiilor, însă, nu este cunoscut. Cineva, din Viena, trecând prin Viena, va trebuì să se însărcineze cu găsirea inscripțiilor sale la universitate.

Totuș, studiul se poate precizà.

Din notele dela cursurile ascultate la Viena, Academia posedă numai un manuscript. Manuscriptele au fost, de sigur, mai multe: Intorcându-se înapoi în Transilvania, în Iulie 1823, Lazăr aduceà cu sine o ladă de manuscripte, care s'au pierdut, ca și cele mai multe din cele 300 de cărți trecute sau retrecute prin vamă. Dacă ele nu s'ar fi pierdut, reconstruirea desvoltării științifice a lui Lazăr nu ar mai lăsà nici un gol. Totuș, manuscriptul păstrat: *Theologiae dogmaticae institutiones* ne lasă putința de a conchide — cel puțin în privința teologiei dogmatice — că Lazăr se află încă în bătaia acelui curent teologic ori religios, care socotià că tot ce omul simte în sine, tot ce cugetă este și cu putință, cum se afirmă acolo, în capitolul despre posibilitatea revelațiunii: *Quid quid cogitari et intueri possumus est realiter possibile.* Deci: există și revelațiune, există și minuni, există și vaticinii; deci: și Dumnezeu există exact în formele și cu atributele pe care sfinții părinți le-au putut *cogitari* sau *intueri*; deci: misteriile rămân misterii. Dar — dacă statul poruncise! — se admiteà și oarecare *tollerantia*, dominantă rămânând, firește, teoria catolică. Oricum această teorie se sprijinește cu multă erudiție: Se citează Klüpfel, Steidlin, Putevillius *(La verité de la Religion prouvée par l'histoire)*, Beda *(Zur Vertheidigung der natürlichen christlichen*

[1]) *Vaterländische Blätter* din Viena, 1810, vol. II, p. 325 a publicat documentele armistițiului, care interesà pe toți cetățenii.

und katholischen Religion) și alți autori, liniștiți sau polemici. Și toate acestea într'un singur semestru, cum se spune la sfârșitul celor două volume de latinească scrisă la repezeală și însemnate la sfârșit: *Finis pro primo semestri Viennae, die 18-a Martii 809, in usum Georgii Lazar 3-tii Anni theologi.*

Pe când se învrednicià de-așà curs, teologul Lazăr se aflà, așadar în anul al treilea al studiului său.

Pentru a nu uità și cadrul vremii, însemn că în acel mare an, Austria vieneză își sfințise, în 9 Martie, steagurile insurecției antinapoleone și că în 10 Martie oștirea plecase, în *Ausmarsch*, cum se ziceà pe atunci, *lăsându-l* pe Lazăr la notele sale de dogmatică, cel puțin câteva zile încă.

După broșura d-lui I. Georgescu, care pare a fi luat informațiuni dela Viena, profesor de dogmatică, la facultatea teologică, a fost «vestitul» călugăr benedictin Augustin *Braig.*

Ceilalți profesori, dintre 1806—1809, erau:

Darnaut (Vincențiu), de istorie bisericească; *Iahn* (Ioan) și *Ackermann* (P.), de vechiul testament; *Steindl* (Mateiu) și *Altmann* (Arriger P.), de noul testament; *Reyberger* (Antoniu), de teologie morală; *Reichenberger* (Andrei), de pastorală și catechetică.

Intrebuințând pe Wurzbach (Dicționarul biografic al imperiului austriac) și opera *Allgemeine Deutsche Biographie*, pot să dau despre acești profesori următoarele lămuriri:

1. *Ackermann* Leopold (1771—1831) (călugărește: Petrus Fourerius) erà Vienez; călugăr augustin; fost profesor la Klosterneuburg; iar la universitate abià dela 1807 (propunând *Schriften des alten Bundes).*

2. *Darnaut* Vincenz (1770—1821) erà din Wiener-Neustadt; piarist; capelan al curții (1799); iar dela 1803 profesor de istorie, pensionat la 1812. Până la 1806, până la Lazăr, el nu are nici o scriere științifică. Erà însă, ca și Lazăr, topograf.

3. *Iahn* Ioan (1750—1816) se născuse în Moravia, studiase la premonstratensi (Bruck), unde ajunse profesor de limbi orientale, pe care, dela 1789, le propuse la universitatea din Viena, unde mai propuneà arheologie biblică și dogmatică. Dar în 1806 el fu promovat canonic, în Viena — biograful zice: *promoveatur, ut amoveatur* —, astfel că dela el Lazăr

nu a mai avut prilej să învețe carte, deși ar fi fost de dorit, deoarece Iahn era — un cercetător. El avusese curajul să susție că demoniacii din noul testament au fost numai niște simpli bolnavi, nu îndrăciți, cum susțineau încă reprezentanții catolicismului fără minte al cardinalului Migazzi, de exemplu. Din scrierile lui Iahn se găsesc în biblioteca lui Lazăr *Elementarbuch der hebraischen Sprache* (Partea I, gramatica, ed. 1799, deci ediția a II-a), pe care Lazăr a primit-o în dar, la 1807, dela «slăvitul domn de Spendu», cum notează el însuș pe carte; și *Einleitung in die göttlichen Bücher des alten Bundes* (1802), adică *tocmai cartea a cărei prefață a fost, pentru Iahn, pricină de persecuție*, pusă la cale de fețele bisericești catolice indignate că Iahn își exhibă, în prefață, *independența* judecății sale. Lazăr a ținut să aibă aproape această carte de senzație a timpului său[1]).

4. *Reichenberger* Andreas (1770—1855) era Vienez; studiase la piariști; la universitate propunea, dela 1796, teologia pastorală; el derivă din epoca iosefinistă și rămase și mai târziu un popularizator de religie și morală. Inainte de a ajunge Lazăr la Viena publicase (1805) o *Pastoralanweisung nach den Bedürfnissen unsers Zeitalters* —, după ce publicase (1801) o cărticică despre influența bună a preoțimii. Lazăr își cumpără pastorala, care se află în biblioteca sa.

5. *Reyberger* Anton Karl (1757—1818) din Göllersdorf era un teolog de ai toleranții iosefiniste; învățase la iezuiți și la benedictini; ajunsese profesor în 1786, propunea deci de vreo 20 de ani, când Lazăr l-a cunoscut ca om de modestă origine — era fiu de morar — și de prietenoasă purtare. Sistemul său de morală creștină îl desvoltă în *Introducerea* dela 1794. In biblioteca lui Lazăr, Reyberger figurează cu opera latinească *Institutiones ethicae christianae seu theologiae moralis, usis academicis adcommodatas ab . . . Viennae* 1808[2]).

[1]) Revistele vremii vorbiau, firește elogios, despre profesorii Iahn, Reyberger, Reichenberger. De ex. *Vaterländische Blätter* din Viena, vol. I, p. 230 și III, p. 413.

[2]) Despre Carintianul *Spendou* Ioseph (1757—1813), care era un *progresist*, un fost elev al lui Felbiger (al cărui elev în pedagogie fusese și G. Șincai), întrecându-l pe Felbiger, observ că el a fost dela 1788 până la 1816 *director suprem al școalelor germane*; că la 1806 a publicat *Politische Verfassung der deutschen Schulen*, operă de sigur cunoscută lui Lazăr, care pare a-l fi venerat mult. Ca și Lazăr, Spendou era filozof, jurist și teolog.

Faptul că lui Lazăr i-a fost *indiferent*, dacă piariștii Clujului îl înscriu în condicele lor ca *unit* și că, după aceea, a studiat teologie catolică la Viena a fost suficient ca un tânăr teolog greco-catolic *să încerce o explicare a puterilor lui din catolicism(!)* și ca și *Telegraful român* să prindă prilejul de a propagà ura confesională, pe care Iisus cel plin de iubire și de iertare nu a recomandat-o. Pentru a pune la punct o chestiune *istorică*, care nu are a face cu actualele tendințe bisericești, care mai turbură Transilvania, mă opresc încă la studiul teologic al lui Lazăr și, descriind (scurt) mersul teologiei catolice germane, reflectat în cărțile cu care Lazăr s'a întors dela Viena ori le-a putut cumpărà — și în Sibiiu (se găsiau la librarul Hochmeister!), voiu arătà că nici catolicismul-pur, dar nici ortodoxismul-pur nu-și pot însuși figura lui Lazăr.

Se știe că până la 1700 iezuiții stăpâniseră în teologia catolică[1]); și că între 1700 și 1750 se face trecerea dela epoca scolastică la epoca *toleranții*. Din epoca aceea se distinge un benedictin din școala dela Salzburg, un educator de merit, Otto Aicher (1628—1705), din care, la Lazăr, găsim însă numai un *Hortus variarum inscriptionum* (1676), deși Aicher scrisese și ceva însemnat: o etică (1696). De mai târziu descoperim în bibliotecă pe iezuitul Fr. X. Mannhart cu istoria antichităților creștinești (Ed. germană 1779). Altceva, remarcabil, nu se află din aceà epocă[2]).

Filozofia lui Christian Wolff — o simpatie matematică și filozofică a lui Lazăr — a turburat mult umbritele suflete catolicești; el a fost, firește, combătut energic; totuș Wolff făcù mari cuceriri și în *aria* catolicismului — *aria* ar zice, poate, Lazăr —, căruia îi impuse așà zisa *teologie a reflexiunii*. Unul dintre teologii cari au admis felul lui Wolff de a înfățișà ontologia a fost, de exemplu, Sigmund von Storchenau (1731—1798), profesor de filozofie în Viena, a cărui *Die Philosophie der Religion* (1773—1781) Lazăr o avù în biblioteca sa, în ediția nouă

[1]) Vezi pentru ce urmează Dr. Karl Werner, *Geschichte der Katholischen Theologie. München* 1866, p. 223 și urm.

[2]) *Concilium tridentinum*, etc., teze susținute la iezuiții din Iaurin der Dr. I. Ernyey, la 1749, și *Festa nec non officia propria sanctorum patronum ordinis S. Pauli primi eremitae* (Tyrnavia, 1753) sunt curiozități căutate de un om dornic și de *amănunte*, culese probabil la Cluj.

dela 1807 (cumpărată de sigur în Viena). Preferința dată de Lazăr teologiei wolffianizate este foarte caracteristică [1]).

Dar de pe la 1752 începe serios reforma austriacă, favorizată de ideile lui I. N. v. Hontheim-Febronius (1763). Teologi întorși cu fața spre stat și lume, mai mult decât spre Papa și purgatoriu — sunt aduși la Viena, ca să sprijinească reforma. Dogmatica se mai retrage acum; locul întâiu îl iau morala și pastorala. Ecourile teologice ale lui Kant și Fichte răsună din scrierile de pastorală și morală (Mutschelle și Saishütter). Profesorul vienez Reichenberger, profesorul lui Lazăr, scrie aceà pastorală *după trebuințele timpului*, care o constatarăm prezentă în biblioteca lui Lazăr.

Viena oficială nu erà chiar atât de catolică precum își închipuesc unii scriitori — greco-catolici, de pildă. Descapuținarea Austriei — vorba este a lui Voltaire și se derivă din Capuținii păzitori ai sarcofagelor habsburgice —, descapuținarea începuse sfios chiar îndată după anul 1700; se desvoltase bine sub Maria Theresia; și mai bine sub Iosif II; iar fapta acestuia, grandioasa faptă, total nu o puteà șterge de pe fața pământului nici urmașul lui care erà un bun catolic.

Intre catolicism și dinastie erà acum vorba și despre întâietate: Precumpănirea catolicismului în stat trebuià redusă, înfrântă. Mariei Theresiei problema aceasta îi sta la inimă ca și urmașului ei. Deaceea în stat funcțiunile înalte le ocupară treptat bărbați de cugete libere; iar școala, până acum instrumentul de oprire pe loc a cugetării, trebuià luată din mânile și dispunerea soldaților lui Iisus; statul le și luă: Clasică și nemuritoare rămase deci declarațiunea înoitoare a Mariei Theresiei că *școala este un politicum*, declarațiune care

[1]) Scrierea lui Chr. Wolff *Vernünftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dirgen überhaupt. Den Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet.* Lazăr o aveà în ediția dela 1751. Erà o scriere *rațională*, *deterministă*, care tăgăduià libertatea voinței omenești, *tăgăduia intervenția grației divine* și posibiltatea minunilor. Scandalul interzicerei operelor lui (1727) și protecția care i-o acordă Friedrich II îi asigură lui Wolff o stimă prelungită până în timpul lui Lazăr, care va fi cetit cu plăcere și polemica lui: *Erinnerung* etc. (1751). Aceeași carte Lazăr o cumpără și în ediția dela 1738, și în cea dela 1760 (fără *Erinnerung*)! Semn că iubeà această carte. Din Wolff se mai găsește în biblioteca lui Lazăr o fizică populară: *Allerhand nützliche Versuche.* etc. (1721).

izbià energic în principiile vechi ale şcoalelor bisericeşti, purconfesionale. Şi statul începù a legiferà despre şcoală, despre metode, despre meniri.

Ardealul guvernul central nu-l lăsà din ochi. Noua concepţie căpătase un luptător energic: erà *von* Sonnenfels. Cartea lui despre ştiinţele politice şi camerale avù un efect enorm: Maria Theresia însăş se ostenià să-i găsească aderenţi şi propovăduitori. La 1769 (22 Iulie) ea da guvernului boem ordin să răspândească principiile ei în clerul Boemiei[1]). La 1767, deci şi mai de vreme, ea oferise patru premii de câte 200 fl. rhenani, pentru ca patru *Ardeleni* să plece la Viena, la acelaş studiu cameral şi politic[2]). La 1776, iarăş, Viena hotărîse să trimeaţă în Ardeal oameni luminaţi *(geschickt)*, ca să îndrumeze şi aici şcoalele înapoiate[3]).

Paralel cu mişcarea şcolară-politică mergeà o protecţie asiduă a literaturii bisericeşti-liberale, chiar protestante. Intre 1781 şi 1784 se cetiau, se impuneau în seminarii autori ca: Quesnel, Pascal, Arnold, Nicole[4]); apoi Gellert, Less, Linde, Döderlein, Spalding (Menirea omului), Van Espen (Dreptul ecclesiastic), Pitroff, Loostholns, *Campe* — altă simpatie a lui Lazăr — Iacobi *(Betrachtungen über die weisen Absichten Gottes)*[5]); istoria bisericească de Schröck şi a jansenistului Racine[6]). Erà o luptă mare, despre care însăş şcoala se obligà să dea noţiuni, de care însăş ea apropià pe tineri[7]).

La Viena, Lazăr se aflà, aşadar, între două curente: Dela universitate îl adià catolicismul erudit; din vieaţă i se îmbià raţionalizarea cugetării, credinţii. Aceasta se oferià acum, precum constată istoricii teologiei catolice, mai ales prin *pastorală* şi *predică*. Eu cred că Lazăr a simţit exact pulsul epocii; şi

[1]) Sebastian Brunner, *Die theologische Dienerschaft am Hofe Iosephs* II. Wien, 1868, p. 368—369.

[2]) Iulius Gross, în studiul *Ioh. Th. v. Hermann*, în *Archiv des Vereins für sieb. Landeskunde*, vol. 23, p. 95.

[3]) Tot în *Archiv*, vol. 31, p. 137.

[4]) S. Brunner, *loc. cit.*, p. 353, 364.

[5]) *Loc. cit.*, p. 363.

[6]) *Loc. cit.*, p. 370, 389.

[7]) Astfel, în *Institutiones ad eloquentiam* (Budae, 1787) s'a retipărit, la sfârşit, cuvântarea lui Sonnenfels *Rede auf Marien Theresien din 13 Mai 1762*.

că deaceea biblioteca sa era plină de scrieri de acest fel, apropiate de morală și stând la oarecare distanță de dogmatica ultramontană.

Cărțile sale de predici și meditații religioase au ca autori pe Iosif de Wendel (1780 și 1791), cu volumele-i mai liberale, decât predicele lui Ios. Schneller, ori Iacob Mazziolli dela biserica Sf. Ștefan, ori O. Koffler (despre Iuda), față de cari Lazăr se va fi înarmat și cu liberalismul lui Chr. Aug. Crusius, vorbind despre pietate și despre predica de pe munte, un scriitor *halbfertig*, nu dintr'o bucată, mistic, greoiu, dar totuș încercând să împace revelațiunea cu rațiunea

Morala sistematică însăș este reprezentată, în bibliotecă, prin Fr. S. Karpe (1804, Viena), profesor universitar, care în ale sale *Institutiones philosophiae moralis* desvoltà o etică filozofică și doctrina dreptului rațional sau *natural*, cu bune bibliografii, din care nu lipsește — Kant. Karpe sosià din școala Leibnitz-Wolff; la universitatea din Olmütz îl adusese *von* Martini; Wittola, anticlericalul, îi era prietenește apropiat; iar la Viena el a fost profesor până în Septemvrie 1806, patru ani încă după ce (1802) prezentase o filozofie *fără atribut*, dar ca povățuitor spre «*filozofarea liberală*». Lazăr, sosind în Viena, îi găsì încă vie faima și-i studiè cartea dela 1804. Afară de Karpe se mai află la Lazăr compendiul lui I. Fr. Coing (1784), fost profesor de filozofie la Marburg. Moralele preferite de Lazăr erau, așadar, de origine protestantă. Nu i-a lipsit, însă, nici abatele Blanchard, cetit în limba franceză· *L'école des moeurs* (1790), care este o pedagogie morală.

Aspectul filozofic *general* al veacului XVIII — în care, la el, Kant nu intrase încă *direct* — îl interesà pe Lazăr tot atât de mult, ca și laturile filozofice ale teologiei sale. Dar în această privință literatura aflată în biblioteca sa nu este bogată. La concluzia că: nu trebuie să crezi fără a cercetà, mai duce un *Examen du traité de la liberté de penser* (Amsterdam, 1718); un raționalist cu note anti-kantiane este I. Maczek *(Entwurf der reinen Philosophie*, 1803); dar, în schimb, o carte a lui Lorenz Hübner din München *(Der philosophische Geist unsers Zeitalters*, München, 1781) a rămas — netăiată, necetită: Se pare că cetind prefața și văzând că autorul combate

pe un tânăr aderent al lui Montesquieu, La Mettrie, Bolingbrocke etc., Lazăr a închis cartea și a lăsat-o, până astăzi, închisă.

Cred că de-acum nimeni nu se va mai îndoi că Lazăr nu era prizonierul teologiei catolice; că *el își filozofiză teologia*; și că astfel punctul lui de vedere filozofic, *atunci* foarte probabil, *wolffian*, îi înspirà și atitudinea față de ortodoxie[1]).

X

LAZĂR ÎN VIENA: ENCICLOPEDISTUL

Dincolo de studiile teologice, la a căror aripă liberală se așezase Lazăr, se găsià o lume de idei *politice*, *culturale*, în toate formele culturii, *literare*, de care Lazăr nu s'a izolat, *pe care le-a căutat* și ale căror urme se găsesc în cărțile bibliotecii sale.

Simpatiile *politice* ale lui Lazăr sunt *fridericiane* și *iosefiniste*. Insă din Friedrich II, în biblioteca lui, se mai află numai volumul XIII din *Hinterlassene Werke* (Wien, 1750). Acest volum cuprinde scrisorile către rege ale lui d'Argens, ale lui d'Alembert și ale lui Fontenelle. Cu acest volum Lazăr se află în Franța cea mai cultă, cu d'Alembert în lumea enciclopediștilor. Celelalte volume, pierdute, cuprindeau scrierile istorice și literare ale marelui rege și epistolele lui către Voltaire, d'Alembert, d'Argens etc.

Despre iosefinismul lui Lazăr am amintit mai sus. Lazăr *nu* îl studiase numai din *Principiile* politice ale lui Sonnenfels, ci chiar din *Handbuch*-ul tuturor legilor lui Iosif II, publicate de Moestle (1786)[2]). Anume controverse ale timpului le-a studiat în opere speciale, ca de exemplu dintr'o scriere *antipapală* despre întemeiarea episcopatelor și dreptul princi-

[1]) Despre Kant, *direct*, clar, se vorbește abià după 1816, din București. Mai însemnez că pentru *Biblie* Lazăr pare a fi avut un respect deosebit, deoarece o cumpărase în multe ediții, catolice și protestante; grecești, latinești și nemțești; ebraică; pentru înțelegere exactă cumpărase și dicționare speciale.

[2]) Despre raportul *Handbuch*-ului cu literatura vezi istoria literaturii austriace de Nagl, Zeidler, Castle, vol. II, p. 256. Volumul întâiu și al șaselea al *Handbuch*-ului cuprindeau legile despre proprietari și țărani; volumul al doilea legi bisericești.

pelui și al papei în chestiune (*Historisch-statistische Abhandlung* etc. Viena 1799); iar călătoria papei Pius VI la Viena într'o *Ausfürliche Geschichte* etc., publicată de A. F. Bauer (1782), în care a luat loc și Aloys Blumaer, poetul satiric, care trimise pe urmele papei versurile reproduse aici:

Und bringet er in sein Gebiet
Auch Iosephs Geist

adică: «Și dacă el duce în țara sa spiritul lui Iosif»—, a profitat deajuns[1]). Simpatia lui Lazăr pentru luminatul împărat l-a împins să-și agonisească și opera lui *de Lanjuinais*, principal al *collège*-ului dela Moudon, tipărită (1774) la Lausanne în două volume: *Le monarque accompli, ou prodiges de bonté, de savoir et de sagesse, qui font l'éloge de Sa Majesté impériale Ioseph II*, operă scrisă în adresă directă către împăratul filozoficește alcătuit, căruia *tous les hommes sont ses frères*[2]), operă despre care pe dreptate bibliograful Quérard a spus că face cinste condeiului care a scris-o. Prezența acestei cărți în biblioteca lui Lazăr este o dovadă că *fenomenul* Iosif II îl preocupă așà de mult, încât îi căutà explicarea chiar și în literatura franceză contemporană.

Așadar, politicește, în Viena și după Viena, Lazăr privește în sus la stelele care erau Frideric II și Iosif II.

Lazăr erà un bărbat care știà — în timpul petrecut la Viena se lămurise deplin — că va aveà un loc în povățuirea spre *înainte* a poporului său. Dacă în monarhi căutà ideale, pentru sine, ca viitor povățuitor în scris, ca viitor vorbitor către lumea *sa*, care-l așteptà acasă, căutà orientări critice. Ce fusese *de Lanjuinais* pentru lămurirea figurii lui Iosif II, va fi fost pentru sine oglinda căutată în scrierea unui popular autor din vremea lui: *Höchst wichtige Erinnerungen zur rechten Zeit* etc. de Leopold Alois Hoffmann (Viena, 1796). Hoffmann erà filozof; fusese profesor la universitate; se aflà în legătură cu I. G. Zimmermann — filozoful despre *Singurătate* —, căruia

[1]) Lazăr va fi știut, ce știà toată lumea, că, dela 8 Iunie 1798, Al. Blumaner erà un autor interzis în Ardeal! G. M. G. v. *Herrmann, Das a. u. n. Kronstadt*, v. II, p. 410.

[2]) Vol. I, p. 53.

îi dedică opera[1]). Opera se ocupă cu chestiunile: Pot scriitorii să facă revoluțiuni? Prin ce mijloace ne opunem mai sigur revoluțiunilor? Ce însemnează revoluția, mai ales în forma ei germană? Cum se pregătesc, se fac și se împiedecă revoluțiile morale? Revoluția în științe și în erudițiune. Deși Hoffmann, care nu erà o fire statornică, este un adversar al genialităților revoluționare — cartea însăș fusese provocată de o cuvântare universitară a lui Sonnenfels (din 1794) — totuș ea descrià latitudini, asupra cărora, cetind, libertinul dela Avrig va fi avut obrazul trist. Pe Hoffmann el l-a dus cu sine în București; îl aveà la sine în 1821; se va fi gândit oare la el, acum când realitatea — care puneà întrebarea: *da* sau *nu*? — aduceà aminte de lectura dela Viena?

Trebuie să adaug că între cărțile lui Lazăr se găsește și o *economie politică* (Avere, producție, circulație etc.) tradusă după Fourbonnais de W. E. Neugebauer (Viena, 1767).

Direcțiunea iosefinistă produsese și o *literatură juridică*-teoretică, o mișcare al cărei modest ecou a fost și Samuil Clain, cu a sa traducere *Dreptul firei*. Ar fi fost de mirare, ca spiritul atât de comprehensiv al lui Lazăr, să piardă din vedere acest mare sprijin al mișcării liberale-politice. El îi intră în casă și în bibliotecă, în forma scrierilor lui *von* Martini, dela 1783: *Des Freyherrn von Martini Lehrbegriff des Natur- Staats- und Volksrechtes* (Wien, 1783) și Caroli A. de Martini *Positiones de jure civitatis* (Budae, 1795).

Tirolezul Martini erà membru al lojei masonice din Viena[2]); și un mare protector al activității lui Sonnenfels. Fiind profesor de drept roman și natural, minte liberă, el critică aspru realitățile încă medievale ale Austriei; erà aderentul statului descentralizat, deci mare dușman al iezuiților, la a căror izgonire a contribuit. El a fost dela anul 1761 până la 1773 educatorul lui Iosif II; și, afară de el și al altor patru arhiduci. Cu masonul S. Bruckenthal, căruia îi scrià câteodată, erà prieten. Așezat în astfel de condiții Martini a contribuit mult

[1]) Despre importanța lui Hoffmann în literatura germană să se citească *Deutsch-Osterreichische Literaturgeschichte* de Dr. I. W. Nagl, I. Zeidler și Dr. Ed. Castle. Vol. II, Wien, 1914, p. 304—306.

[2]) Nagl, Zeidler și Castle, *op. cit.*, vol. II, p. 260. C. A. de Martini a fost tipărit și la Cluj: *Positiones de lege naturali. Claudiopoli.* 1776.

ca Austria și Ungaria să se descatolicizeze; să se deschidă raționalismului, care a fost și rămâne singura cale a progresului intelectual, să se reformeze. De efectele acțiunii lui răsună și Ardealul; dar câți dintre Români știau că, în fond, din umbră, lucrà *el*, ori *și* el?

Lazăr l-a cetit, știind de sigur foarte lămurit pe cine cetește.

Intre *politică* și *literatură*, pe vremea lui Iosif II, și mai târziu, se stabilise o legătură pe care istoria literară a lui Nagl și Zeidler o pune în evidență în mod foarte amănunțit: Literații intrau bucuros în serviciul statului, venindu-i în ajutor în lupta pentru modernizare; dar și în lojile masonice, care pot revendică pentru sine meritul de-a fi fost instrumentul întinderii curentului progresist. Literații se simțiau chemați să stea în frunte. Lazăr a simțit fenomenul, dar, totuș, se pare că el scriitorilor beletriști nu le-a dat prea mult din timpul său, din mijloacele sale. Așà se înțelege pentru ce în biblioteca sa se află numai un Batteux (1754) în traducerea și cu adausele lui K. W. Ramler (Viena, 1771) — volumele păstrate tratează (întâiul) teoria generală estetică și (al patrulea) teoria genurilor prozaice, discursul, istoria, epistola; cele pierdute tratau epopea, drama, poezia lirică; din literatura germană găsim o apărare a lui *Nathan der Weise* (*Apologie* etc.), scrisă contra lui B. Tralles, un imbecil aderent al lui Gottsched, pe care F. W. von Schütz, autorul apologiei, îl combate mai stângaciu decât ar fi voit biografii mari ai lui Lessing[1]). De dincolo de canal, din Anglia, găsim la Lazăr pe R. Steele în traducerea *Der Schwatzer. Eine Sittenschrift* (Lipsca, 1756); astfel Lazăr prinse ceva și din colaboratorul cel mai activ al revistei acesteia, din Addison.

Literatura mare, a lui Goethe și Schiller, a Germaniei, în biblioteca lui Lazăr, câtă s'a păstrat nu este reprezentată.

Pentru a circumscrie toată sfera vieneză a preocupațiunilor culturale ale lui Lazăr, trebuie să mai lămuresc câteva *interese* ale lui.

Din Cluj încă Lazăr învățase o fizică. Dacă materia *tentamen*-ului său nu i-am găsit-o, am găsit-o pe a altora, din

[1]) Despre Tralles și Schütz vezi Erich Schmidt, *Lessing* (1899), vol. II, p. 409 410; sau Danzel și Guhrauer (1881), *Lessing*, vol. II, p. 467.

Martie 1800. Se predà la *filozofie*, în anul al doilea. Se proclamà dela început principiul: «*In philosophia naturae Neutonianam methodum opportet sequi*»; se cercetau apoi: natura și elementele corpurilor, forțele acestora, mișcarea uniform-accelerată și pe planul inclinat, conflictul corpurilor, centrul de greutate, corpurile cerești etc. Este evident, că un astfel de curs newtonian înălță ochii sufletului spre un înțeles al universului, care se puteà dispensà de toate aberațiunile superstițioase. Predilecția întemeiată în Cluj — să zicem — îl va fi dus să caute și expunerea populară *Le spectacle de la Nature* (Paris, 1752), care descrie cerul și fizica sistematică (în tomul IV), iar in tomul VI tratează felurite teme de sociologie. Nu știu ce vor fi cuprins celelalte tomuri.

A pricepe universul i-a rămas lui Lazăr un dor. Deaceea mai găsim la el — *după* Cluj sau chiar din timpul Clujului: o chimie generală și medicinală, de Fr. Jacquin, un erudit celebru, profesor universitar la Viena, unde strângeà împrejuru-i pe colegii naturaliști (chimia este din 1803; el a murit în 1839); o botanică (1763) de I. Wernischer, descriptivă; sistemul mineralogic al lui I. G. Waller (Viena, 1778), descriptiv, scurt, ca'ntr'un mic Larousse

In sfârșit găsim și cărți de medicină: pe însuș H. Boerhave (despre boalele venerice) și două manuale de medicină practică (S. G. Vogel, 1789 și I. Allen, 1753).

Dela stele până la om și dela om până la stele Lazăr își plimbase cugetul și fantazia sprijinită pe mijloacele literare ale vremii, despre care trebuie să însemn anume, că o mare parte le-am regăsit în — cataloagele librăriei Hochmeister din Sibiiu, unde Lazăr a fost, de sigur, oaspe și cumpărător dela acel tipograf și librar bogat, activ, întreprinzător: Librăria lui dela Sibiiu erà și o concentrare de veac XVIII[1]).

[1]) Restul bibliotecei păstrate se compune din opere istorice despre: papi; ist. universală (de Doglioni, 1622!); împărații romani dela Iuliu Caesar până la Carol VI, de poligraful Uhsen (probabil carte de sprijin la cursul din humanități); un lexicon genealogic-istoric de Gauhen (1740), de sigur întrebuințat la auxiliarele istoriei, la curs (Cluj) — acest Gauhen a scris și o istorie a bisericei ungare și ardelene; un lexicon militar în care R. Fäsch, locotenent-colonel polon și saxon ofere (1735) toate cunoștințele de care are nevoie: ofițerul, *inginerul*, *artileristul* și navigatorul. Din geografie găsesc numai o descripție istorică și critică (franceză) a Italiei, de abatele Richard (Paris, 1770).

Observările mele strânse'n formule scurte și desvelirea bibliotecii lui G. Lazăr ne deprinde a cugetà despre acest om *altfel* decât cugetă încă foarte multă lume: *Lazăr erà un însetat de știință*; *colaterala științifică aveà pentru el aceeaș însemnătate ca și studiul de carieră căruia se menise*, de bună seamă, din motive naționale — deoarece el, oricând, și aiurea, și cu atât mai ușor în Ardeal, puteà să fie cineva. Simțindu-se dator nației sale, el a preferit, însă, o carieră în care tot enciclopedismul său ar fi rămas o plăcere personală, o avere închisă și, poate, nerodnică. Trecând în «țară», enciclopedistul a avut de unde să apuce bogați pumni de semințe, ca să le arunce în pământul virgin al «țării». Deaceea alți trecători trecuseră în zadar; deaceea, trecându-și cu sine și biblioteca din lăzi și biblioteca din creerul său, Lazăr *nu* a trecut în zadar: *Cu el trecuse și duhul deșteptat al secolului XVIII*![1])

XI

LAZĂR ÎN VIENA: LITERATUL

Literatura germană-austriacă luase în timpul lui Iosif al II-lea un mare avânt, sprijinit de libertatea tiparului. Trebuințele culturii îndemnate din Viena stimulaseră literaturile tuturor popoarelor austriace. In curent intrarăm și noi, Românii, cărora, începând seria, dela Viena ne sosì (1780) gramatica lui Clain și Șincai.

Dintre autorii aflați și în biblioteca lui Lazăr, cataloagele de vânzare ale lui Hochmeister anunțau ca sosite în Sibiiu, în 1784, cărți de: Sigmund v. Storchenau (Logica), Denis, Dusch, Ramler, Martini (*Positiones* etc. din 1779 și *Vorzüge des Naturrechts* din 1774), Fourbonnais, Crusius (Schrift und Vernunft). Cărțile le anunță *Siebenbürger Zeitung* din Sibiiu.

[1]) Răsunetul Enciclopediei nu a fost mic nici în Ardeal. Pentru biblioteca Brukenthal se cumpărase din 1779 (*Archiv des Vereins*, vol. 31, p. 353 și 424). Hume, Rousseau, etc. asemeni se cumpărau (*Tot acolo*, p. 662). Revista *Magyar Kurir* povestește vizita în bibliotecă a unui general turcesc plecat să vază pe Napoleon I. Intrebând de Voltaire, Rousseau, enciclopedie, spre mirarea sa i s'au putut arătà operele cerute!

Să nu se uite apoi că în timpul acestei raționalizări a filozofiei — astronomia (antiteologică) făceà progrese decisive. In 1781 Herschel descoperise pe Uranus; între 1801 și 1804 Piazzi, Olbers, Harding descoperiseră planeții dintre Mars și Iupiter. Nu erà chiar departe timpul în care existența lui Neptun aveà să fie *calculată* de Leverrier! Dacă popii din Ardeal nu auziau de așà minunății, Viena le știà, Lazăr, acolo, le știà!

Lazăr nu puteà să ignoreze acest mijloc puternic de-a înrâurì poporul său. Scrise, dar nu tipărì.

Despre scrierile lui Lazăr a vorbit întâiu Sădeanu, în broşura-i cunoscută; dar fără să le discute, amintind, după un raport, numai titlurile. Eu le voiu discutà.

Pentru trebuinţele religioase ale poporului Lazăr traduse învăţătura ortodoxă a lui *Platon*, arhiepiscop de Twer (pe Volga).

Platon (1737—1812) fusese dascălul de religie al lui Paul Petrovici, fiului Ecaterinei II; ce i-a propus lui Paul, ajuns mai târziu împărat, se află în acest catehism, tradus în multe limbi[1]). Mai târziu el a fost tradus şi tipărit la Iaşi chiar de mitropolitul atât de dreptcredincios Veniamin Costache (care l-a tradus după grecească lui Corai)[2]).

Se pare că la Twer se propuneà o teologie mai liberală decât pe-aiurea. Cel puţin scriitorii catolici susţin că pe atunci teologii ruseşti cei mai celebri erau atinşi de suflarea deşteptătoare a teologiei protestante; şi numesc printre ei şi pe Platon[3]). Lazăr, pentru care teologia erà ştiinţă serioasă şi *nuanţată*, va fi simţit aceasta; şi, dorind a da naţiei un text de credinţă nebănuită, dar totuş *mai liber* conceput, traduse după nemţeşte, pe Platon al său. Eu cred că a tradus după

[1]) După enciclopedia rusească (vol. 46, p. 85), Platon a fost tradus în latineşte (1774), franţuzeşte (1776) greceşte (1786), englezeşte (1814), nemţeşte (1770). Dacă nemţeşte s'a tradus (?) la 1771 (Lipsca), atunci traducerea dela 1771 (Riga) este altă traducere nemţească. Sârbeşte s'a tradus la 1776, în Viena (Şafarik, *Geschichte der südslavischen Literatur*, Prag, 1865, p. 462).

[2]) *Drept slăvitoare învăţătură sau cuprindere a de D-zeu cuvântării hristianiceşti a lui Platon, mitropolitul Moscvei.* Iaşi, 1839. Corai tradusese pe la 1772. Cealaltă traducere grecească (*Ortodoxos Didascalia*, etc.), de Polizoi, s'a publicat, în Viena, la 1782.

[3]) In *Kirchenlexikon* de Wetzer şi Welte, vol. X (1897), coloana 1396, supt c. Russland, se zice: «In neuerer Zeit suchte man vielfach *neologische* Ansichten, welche mit der herrschenden Kirchenlehre in Widerspruch stehen, unter den Russen zu verbreiten. Bei der im vorigen Iahrhundert enstandenen Vorliebe für abendländische theologische und philosophische, besonders deutsche protestantische Literatur, neigten die hervorragendsten Prälaten und Professoren offen zum Protestantismus hin und machten factisch Propaganda dafür. So der Erzbischof *Platon* von Moskau in einem Katechismus (deutsch Riga 1771), der Archimandrit Theophylakt in den *Dogmata christianae orthodoxae religionis* (Moskau, 1773), der Erzbischof Methodius von Twer in einem nach Bingham bearbeiteten und 1805 in lateinischer Sprache erschienenen Werke über die vier ersten Iahrhunderte der Kirche u. A. m. Am meisten wich von dem altrussischen Dogma der Staatsrath v. *Stourdza* ab in seinen *Considérations sur la doctrine et l'esprit de l'église orthodoxe. Stuttgart 1816*». Observ că Sturdza îl citează pe Platon, la p. 94.

Platon, *Der rechtgläubige Lehrer der griechischen Kirche, zum Gebrauch des Grossfürsten. gr. 8. Riga, Hartknoch.* 1771 [1]).

Faptul că opera fusese editată de Ioh. Fr. Hartknoch (1740—1789) este remarcabil. Hartknoch erà editorul lui Hamann, Herder, Kant, von Zimmemann, Klinger, Knigge; el primià pe Platon ca editor filozofic, care-și da seama de valorile literare.

Dacă la Twer se propuneà o teologie ortodoxă mai liberală, despre ea trebuià să aibă cunoștință și — Șt. Stratimirovici, mitropolitul învățat al Carlovițului, care a avut prilej să-i facă lui Lazăr examenul de conștiință obișnuit înainte de hirotonire. Cu Twerul Sârbii aveau legături, încă de mult. Astfel Macarie Petrovici din Timișoara (1753—1766) propusese acolo filozofia și teologia, *latinește* și rusește [2]). După el, legăturile nu vor fi fost întrerupte. Dacă Șt. Stratimirovici nu va fi avut despre Twer știri directe, le-a avut, de sigur, indirecte, literare. Și va fi știut, fără nici o îndoeală, că Platon catehismul său nu-l începe dela vreo revelațiune oarecare, ci dela cercetarea *conștiinții umane*, ca poartă de trecere spre dumnezeire. Concesii mari liberalismului teologic însă nu face nici Platon, dar un pas spre el — face [3]).

Lazăr, traducându-l pe Platon *înainte* de Carloviț, nu-l va fi tradus și ca o pregătire la examenul din dogmatica ortodoxă?

A doua scriere nu a fost de mai puțină însemnătate. Dr. A. Sădeanu îi dă titlul *Învățături morale ale lui Gottlieb Ehrenweich pentru băieți* (Sittliche Lehren des Gottlieb Ehrenweich für Knaben [4]). S'ar părea că Gottlieb Ehrenweich este — autorul. In realitate Gottlieb Ehrenweich este numai un personaj din scrierea de-a cărei urmă nu a fost greu să dau. Titlul ei

[1]) W. Heinsius, *Allgemeines Bücherlexikon.* Leipzig. 1793. Vol. III, p. 259.

[2]) Paul Ios. Safărik, *Geschichte der südslavischen Literatur.* Prag. 1865, p. 303—304,

[3]) «Inceputul a toată cunoștința omenească este a cunoaște cineva pre sineși» — zice Platon (în traducerea lui Veniamin), motivând cu Grecii cei vechi și cu apostolul care zice: «Că de ne-am deslușì pre sine, nu ne-am judecà». Apoi Platon continuă: «Prin cunoștiința aceasta *de vom cerca pre însàșifirea noastră*, ne încredințăm, cum că au fost cu neputință să ne zidim înșine. Din aceasta de nevoe se închee că este oarecare *sântime nezidită* și atotputernică dela care ne-am zidit noi și toate zidirile, și sântimea aceasta este D-zeu».

[4]) In *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad, 1914, p. 25.

german este *Sittenbüchlein für die Jugend in den Städten. Hermannstadt. Im Verlag bey Martin Hochmeister, privil. Buchdrucker. 1802.*

Cartea începe așà: «*Vor nicht gar langer Zeit, meine lieben Kinder, lebte ein recht verständiger Mann, der hiess Gottlieb Ehrenreich*».

Acest închipuit Ehrenreich erà un om de omenie, care ajutà cu dragă inimă oricui, fie creștin, fie Ovreiu, fie Turc — numai *om* să fie; nu suferià nedreptatea; și da mereu sfaturi bune copiilor săi și copiilor vecinilor. Copiii îi strângeà vecinul *Gutwill*, firește, în amurg, după joc și Ehrenreich începeà: Copii, etc.

Scrierea este o expunere simplă a unei morale de bun simț și de bunăcuviință. Ea are, însă, destul curaj să derive pe regi din *trebuința socială* a unui șef *ales* de cei interesați (nu din grația lui Dumnezeu, de ex.). Exemple practice, dar și legendare-istorice. (Câteva: Iosif și frații săi, fabula lui Menenius, discreția lui Papirius, Ardrocle și leul) primenesc din când în când interesul ascultătorilor. Nota sentimentală nu este exagerată. Scrierea ar fi fost folositoare și la noi, nu numai la Nemți ori Sași, cari au reeditat-o de mai multe ori.

Scrierea aceasta are o semnificație deosebită. Poporul român se află, pe la 1800, într'o stare de semibarbarie, pe care nici o istoriografie naționalistă nu o poate tăgădui. Literatura timpului, gazetele timpului cuprind dovezi întristătoare. Ca mijloc de micșorare a primejdiilor rezultate din acea semibarbarie s'a cerut ca în școalele triviale-românești, neunite, să se introducă învățământul moralei, care să dubleze înrâurirea învățământului religiunii [1]). Faima ni se duse până'n revistele dela Göttingen (1808). Lazăr trebuie să fi cunoscut și chestiunea, și alarma dată (1805) și de o revistă din Viena, tocmai pe când el se află în capitala Austriei. Sub impresia unei trebuințe evidente teologul moralizator și hotărît să fie scriitor popular a tradus *Sittenbüchlein*-ul publicat de Hochmeister, o carte al cărei izvor erà un curent pedagogic-german.

[1]) Vezi *anexa* VI, despre învățământul moralei în școalele românești.

Traducerea (anonimă) dela 1819 a acestei cărți Dr. Vasile Pop a atribuit-o lui Moise Fulea. Dimitrie Iarcu, M. Gaster, asemeni. Cartea, tradusă de Lazăr, se dovedise necesară și la 1819. Acum literatura etică era în creștere la Ardeleni. La 1794 D. Iercovici, scriind prefața *Alexandriei* dela Sibiiu, spunea că are și el scrieri *moralicești* despre năravurile cele bune, dar că se teme să le publice unei lumi care *nu* le va căutà[1]). La 1819 se căutau, se pare, mai bine.

In orice caz anexa VII precizează o intenție — realizată și de Lazăr.

Mai interesantă decât realizarea este, însă, putința de-a dovedì *afinitățile pedagogice ale lui Lazăr.*

Autorul cărții traduse de Lazăr, autor pe care ediția lui Hochmeister nu îl numește, era Johann Heinrich *Campe* (1746—1818), care o tipărise întâia oară la anul 1777. Campe fusese însă profesor la *Philantropinul* din Dessau, pe care, după retragerea lui Basedow, îl conduse câtva timp, până se așează definitiv în Hamburg, de unde trimise în lume o mulțime de scrieri de educație. Campe era un *raționalist*; pentru el Hristos era (1791) un «adevărat *om*»; atitudinea morală el o considerà rod al calculului rațional și al înțelepciunii practice; cugetând astfel el săvârșià trecerea spre învățământul mai liber-cugetător al veacului XIX. Dar în Ungaria, în Ardeal Campe era tot atât de popular ca și în Apus. Drumul ușor spre noi i-l făcuseră Nemții din Nordul Ungariei, din Vestul ei, Sașii. Și Ungurii îl traduseră de vreme. Cartea tradusă de Lazăr Ungurii o traduseseră dela 1789 (traducător fiind Földi Ferencz, care o publică în Komorn și Pojon); dar o traducere, alta, apărù și în Sibiiu, tipărită de M. Hochmeister: *Erköltsi Könyvecske* etc. Cartea aceasta este, deci, semnificativă pentru legăturile Ardealului cu direcția pedagogică philantropinistă.

Lazăr a fost atins de ea, poate mai adânc decât se poate vedeà astăzi. La 1822, în discursul către Grigore Ghica Vodă, el își va aduce aminte de bieții Americani primitivi, năvăliți de Spaniolii cari îi stârpiau — ca Grecii pe Români. Imi în-

[1]) *Bibliografia românească*, vol. II, p. 364.

chipuesc că această comparație drastică este datorită tot cetirilor din Campe și anume *Descoperirii Americei*, operă de plăcută sensație, apărută în traducere ungurească, în Cluj, la 1793 *(Amerikának feltalálásárol)*, cinci ani înainte ca Lazăr să sosească la studii, în Cluj, unde două librării, a lui M. Hochmeister și a colegiului reformat o vor fi vândut ca pâinea caldă[1]). Sunt, deci, indicațiuni că Lazăr se raportă *serios* la mișcarea filantropinistă, care năvălise și în Viena[2]).

Și acum, încă o vorbă, despre altă scriere. Lazăr traduceà și o *Pedagogie*. Se poate că și ea a fost tot din sfera philantropiniștilor; de Salzmann poate?

A treia lucrare — *Octavianus* — erà menită poporului iubitor de povestiri frumoase.

Din Sudul Ardealului se începuseră traducerile cărților populare, pentru a căror răspândire Vasile Aron și Ioan Popovici — Barac, «dascal normal neunit», și-au câștigat merite nepieritoare. Se știe că prefața lui Barac la *Arghir* (apărut la anul 1801) este datată chiar din Avrig. Tânărul Lazăr a cetit și a discutat opera consăteanului său traducător, cu care va fi fost prieten — ca vârstă Barac îl întreceà numai cu câțiva ani; amândoi vor fi fost de acord că cetirile romantice ale poporului sunt necesare; Barac scrise chiar mult; Lazăr traduse numai pe *Octavianus*.

Pe când Lazăr se află la Viena, Germania tocmai începuse să aprecieze și să studieze cărțile populare, despre a căror valoare Görres publică, în 1807, scrierea sa *Die teuschen Volksbücher* (Heidelberg). Presupun că mișcarea germană va fi întărit convingerile dela — Avrig, întemeiate pe lecturi de cărți ungurești, probabil numeroase[3]).

Și astfel Lazăr traduse după un text german de origine franceză. Un titlu din secolul XVIII sună astfel:

---

[1]) Despre Campe la Unguri vezi mai pe larg Dr. Kiss Aron, *A magyar népiskolai tanitás története*. Budapest, 1881. Vol. I, p. 105—109.

[2]) Austria produsese o literatură foarte bogată pentru copii: cărți, reviste, gazete, almanahuri; de petrecere și realiste. Despre ea Nagl, Zeidler, Castle vorbesc amănunțit în istoria literaturei austriace, vol. II, p. 272—284.

[3]) Exemple: Pe *Fortunatus* Ungurii îl traduseră dela 1689 (din l. germană). Către sfârșitul veacului XVIII traducerile se înmulțiră cu: *Apollonius*, *Argirus* sau *Argilus*, etc.

Octavianus (Kaiser) d. i. Eine schöne Historie wie Kaiser Octavianus sein Weib, sammt zweyen Söhnen in das Elend verschicket hat, und wie dieselben bei dem König Dagobert wieder zusammen kommen sind. Aus dem Französischen [1]).

Octavian s'a publicat, în Ungaria, în limba germană, și după Lazăr, în Pesta. Vezi de exemplu ediția înregistrată de Kertbeny în *Ungarns deutsche Bibliographie* (1801—1860), vol. II, pag. 161.

Din timpul dintre Maiu 1810 și Ianuarie 1811, afară de *pedagogie*, ni se mai vorbește despre o *geografie matematică pentru copii* (tradusă din ungurește); și de o *istorie a lui Ion Moritz și a copiilor săi*. Scrierile acestea, până acum dispărute, nu se pot identifică. Oricum, pedagogia dovedește că din 1810 Lazăr înțelegeà să puie la dispoziția dascălilor români o carte de educație de sigur teoretică și practică; și să lămurească școlarilor și nației chipul lumii dându-le o geografie. La 1810 Lazăr traduceà sau scrià, deci: teologie, morală, pedagogie, geografie și cărți populare-romantice, mergând pe toate drumurile acestea, spre un singur scop, care erà: civilizarea poporului prin școală și literatură.

Dar acesta erà și scopul sincer mărturisit și urmărit stăruitor de împăratul Francisc al II-lea; erà scopul susținut în publicistică de mulți scriitori (români, nemți, unguri); erà scopul statului; iar Lazăr se aflà de astă dată în bună înțelegere cu statul său, cu Viena, unde scopul erà formulat mai bine decât oriunde și unde viețuiau toate autoritățile dela a căror hotărîre atârnà împlinirea lui.

---

[1]) Despre *Octavianus*, la noi, a pomenit în treacăt Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, 1882, p. 119, trimițând la Grässe, *Sagenkreise* (care-mi lipsește). Un text, prelucrat de Gustav Schwab, se găsește în *Universalbibliothek* (Reclam), No. 1503. Cuprinsul: Soacra împărătesei o pârăște la împărat, învinuind-o de necredință și îndeamnă pe Octavian să o omoare. Împăratul, îndemnat de sfetnici, o cruță, dar o isgonește dela curte împreună cu cei doi copii. După peripeții minunate (în care leoaica se dovedește mai bună mamă decât a fost Octavian părinte), copiii se regăsesc la curtea regelui francez Dagobert, într'al cărui ajutor vine, dela Roma, și Octavian, pentruca împreună să mântuească Parisul amenințat de sultanul Babilonului și de fata acestuia Marcebylla. [2]) Părintele, mama, copiii se recunosc cu duioșie. Marcebylla devine soția lui Florens, fiul împăratului, pe care un cinstit cetățean francez îl crescuse. Marcebylla se botează, firește, ca și sultanul făcut prizonier, dar tratat bine. Sfârșitul povestirii înfățișează un mare și bine răsplătit triumf al creștinismului și al virtuților femenine, cavalerești. Florens ajunge chiar rege în Anglia, tată al regelui englez Wilhelm! — A fost păcat că duioasa, frumoasa povestire nu s'a tipărit la 1810; ar fi devenit și ea, ca Arghir, o predilecție a națiunei.

XII

REZULTATUL VIENEI

Dacă-l privim acum pe Lazăr în lumina rezultatelor studiilor sale, intențiilor sale, încercărilor sale literare, trebuie să recunoaștem că el erà un bărbat care, fiind oprit la Viena, aruncase, totuș, un ochiu de vultur intelectual spre Apusul din care cel puțin partea cea mai mondială: enciclopedia și Kant, nu-i rămăsese nevăzută. Dacă cercetăm înțelesul voințelor sale, trebuie să recunoaștem că el se privià, în viitor, ca educator din multe părți al poporului; și că, simțindu-se vrednic de-a și fi ce dorià să fie, erà mândru, cum actele contemporane mărturisesc că într'adevăr erà.

Guvernul central erà mulțumit de acest rezultat al studiilor protejatului său; și, pentru ca să-i facă drum spre o situație înaltă în cler, hotărî să-l trimeață la Carloviț, să facă și studii de dogmatică și liturgică ortodoxă, rămânând ca, după hirotonire, să vază la ce loc îl va așezà pe Avrigeanul, care nădăjduià și poate întreceà intențiile guvernamentale, despre care, prudent, acum — tăceà.

XIII

LAZĂR ÎN CARLOVIȚ

Intorcându-se dela Viena la Sibiiu (1809, Decemvrie), Lazăr luă dela consistoriu o recomandație către mitropolitul din Carloviț, la a cărui școală ar fi trebuit să mai asculte dogmatica și liturgica bisericei ortodoxe, pentru ca apoi să fie hirotonisit: Așà hotărîse guvernul.

Carlovițul — cu ale lui vreo 1.000 de case frumoase și bine populate — erà pe atunci un cuib de energică cultură începătoare. De pe la 1793/4 el aveà un gimnaziu sârbesc, cu care repede se împreună *școala clericală*, începută, cu aprobarea Curței, la a. 1794. Csaplovics ne asigură că școala clericală făceà progrese bine simțite, an de an; și că cei trei profesori ai celor două clase propuneau toate științele teologice — *în limba slavă:* dogmatică, morală, pastorală, catechetică, istorie

bisericească, omiletică, exegesă și metodologie, aceasta pentru teologii cari vor fi întâiu învățători, apoi preoți [1]).

La Carloviț Lazăr erà trimis să dea un examen serios. De examene nu se ferià el; neplăcerile îi veniră din altă parte. Mitropolitul sârbesc, Ștefan Stratimirovici, om de vreo 52 de ani, cunoscător al filozofiei și al dreptului, nobil sau nobilitat, ales arhiepiscop din 1 Noemvrie 1790 — la vârsta deabià 33/34 de ani —, consilier intim împodobit cu marea cruce a ordinului leopoldin — și mai ales cârmuitor religios a vreunui milion și jumătate de suflete [2]) — își puteà îngădui o cercetare severă a candidatului. Rezultatul cercetării a fost că mitropolitul a respins pe Lazăr scurt, definitiv.

Motivele respingerii le-a publicat Sădeanu. Dacă eliminăm neglijențele lui Lazăr (cele două nume: Eustratie și Gheorghe) și defectele actelor de trimitere (Lipsià iscălitura vicariului; consistoriul îl trimiteà la studiu, guvernul și la hirotonire) rămân — serioase — celelalte.

Despre acestea observ: St. Stratimirovici rezumà o evoluție istorică, sârbească de mare însemnătate. Deși, chiar mai târziu, la 1772, Sârbii erau în Banat numai 78.780, iar Românii 151.639 [3]), ei ceruseră (dela 1769) supremația bisericească *in dogmaticis et pure spiritualibus* [4]). Rescriptul, așà zisul *declaratorium illiricae nationis* (din 1779) le-a satisfăcut cererea pentru cât timp vor fi credincioși împăratului: fusese un târg politic util amânduror părților. Dar Sârbii își sporiră mereu pretențiunile . La 1790 (Septemvrie), în congresul dela Timișoara, din care episcopul Stratimirovici ieși arhiepiscop, ei cerură tot teritoriul temeșan, organizat ca banat și ca sprijin al expansiunei lor spre Estul și Nordul Ungariei. Agresivi, ei ceruseră ca *clerului catolic să i se interzică orice înrâurire asupra preoțimei neunite* [5]). Cererea erà un *principiu*; iar dela 20 Noemvrie 1790 înainte realizarea lui îi fu încredințată noului mitropolit, fostului episcop de Buda, lui Ștefan Stratimirovici.

[1]) Iohann von Csaplovics, *Slavonien*, Pest, 1819. Zweiter Theil, p. 250.
[2]) Cifra din Csaplovics, *Gemälde von Ungern*, 1829, p. 296.
[3]) Dr. I. H. Schwicker, *Politische Geschichte d. Serben in Ungarn. Budapest* 1880, p. 427.
[4]) *Tot acolo*, p. 262.
[5]) *Tot acolo*, p. 378.

Stratimirovici era un ortodox convins, un bărbat energic și — destul de erudit ca să atragă asupră-și chiar atenția societăților erudiților germani (Göttingen!), deci destul de deștept și de erudit ca să poată urmări și desvoltarea teoretică și practică a bisericei adverse catolice [1]).

In fața acestui bărbat se ivește, într'o bună dimineață, un fost școlar al școalelor catolice distinse, căci toate fuseseră distinse; și școlarul vorbește astfel, încât mitropolitului i se pare că aude din el «indiferentism și răceală către religiunea greco-neunită». Imediat mitropolitul închipuì o primejdie care ar amenința biserica *sa*, dacă străinul ar fi înlesnit să ajungă chiar episcop. Și se hotărî să-i închidă drumul către demnitățile la care străinul aspirà. Dacă Șt. Stratimirovici nu ar fi lucrat așà, nu ar fi fost el însuș, adecă: omul reprezentativ al unui popor și al unui principiu cald simțit de acel popor. Urmările au fost rele pentru Lazăr, pentru biserica ortodoxă-română; dar despre ele nu Stratimirovici era dator să judece și să decidă.

A vorbì, din acest prilej, de intrigi și viclenii, cum se mai face, însemnează a fi lipsit de maturitatea istoriografului serios și a micșorà puterile cu care Lazăr a fost în luptă [2]).

XIV

LAZĂR ÎN LUPTĂ CU SIBIENII, CA PROFESOR

Infrângerea dela Carloviț Lazăr a apreciat-o ,de sigur imediat, în toate urmările ei. Bănuind ce cuprindeà scrisoarea lui Șt. Stratimirovici către consistoriu, — și erà ușor a bănuì — el *însuș* o dete guvernului, pecetluită, precum i se dase lui

[1]) Șafarik, *Geschichte der südslavischen Literatur*, p. 324.

[2]) Vicleniile s'ar căutà în regiunea celor ce (la 1805?) ceruseră episcop pe Nestor Ivanovici, Român, învățat, sărac, fost în țări străine la învățătură; ei erau: G. Haines, Radu Popovici, Popa Radu Verzea, D. Martinovici și Ioan Grid. (Dr. St. Stinghe, *Documentele* bis. Sf. Nicolae din Brașov, vol. II, p. 264—266).

[1]) Eu cred chiar că pe Stratimirovici l-a speriat mai mult «indiferentismul», decât faptul că Lazăr studiase la catolici. La catolici studiaseră doară mulți Sârbi cari erau admiși și de Stratimirovici, ca: Ioan Raici din Carloviț, Dositeiu Obradovici, T. Ianovici, Avram Mrazovici și alții, ușor de găsit în Șafarik, și în alți istorici ai literaturii sau ai școalelor sârbești.

să o ducă la Sibiiu. Şi apoi «*îndată*» el alergă la Viena, să-şi susţie lupta, care numai acolo puteà să-şi aibă culminaţiunea.

Lupta fiindu-i grija principală, el, în Viena, de astădată, pe la universitate trece mai rar; mai cercetează numai teologia pastorală; dar dovedeşte amicilor săi protectori că, în schimb, scrie lucrări folositoare.

In vreme ce Viena încearcă a lămuri şi a corectà atitudinea lui Stratimirovici, în Ardeal se alege, după multă aşteptare, un nou episcop (1 Oct. 1810): Este V. Moga, către care Lazăr este trimis acum cu acelaş scop cu care mersese la Carloviţ. Erà în 14 Februarie 1811, când împăratul iscălì trimiterea. Lazăr plecă imediat, pe la sfârşitul lui Martie [1]). In Aprilie se află iarăş în Sibiiul înflorit primăvăratic; dar el nu erà sigur despre ce fel de inimi ascundeau sub reverendele lor preoţii ortodoxiei sibiene.

Ce a lucrat Lazăr — pus acum la dispoziţia episcopului român — din Aprilie 1811 până în iarna anului 1812, vreo douăzeci de luni, până acum nu se ştie *lămurit* [2]). In iarna aceea şcoala lui se află într'o casă particulară, aşteptând un plan mai serios al seminarului.

O licărire de scăpare din izolarea acelei case şi din lupta cu candidaţi nepregătiţi — în 1815, prin Februarie —, când se pusese chestiunea alegerii de episcop la Arad, trecù repede: Se vorbì şi despre candidatura lui, dar V. Moga ştiù să-i apropie guvernatorului Banffy altă idee, care-l înlăturà pe Lazăr şi dela acel scaun [3]).

Dacă V. Moga ar fi fost un *om*, dacă ar fi stăruit ca Lazăr să apuce în mânile sale viguroase cârja episcopească a Aradului, el ar fi aşezat acolo un bărbat învăţat, care s'ar fi putut măsurà cu toţi episcopii sârbeşti — erau vreo opt în Ungaria — un om rănit de Sârbii şireţi şi bigoţi ai Carlovitului; şi deaceea un Român care ar fi putut plătì durerile sale cu mulţumirea de-a rănì *el* trufia cu care pretutindeni sârbismul agresiv întâmpinà pe Români. Nu judec aici moraliceşte, ci

[1]) Sădeanu, p. 26.
[2]) Mai la vale, însă, se va puteà *deduce* că şi în 1811 predà, ca profesor, teologia.
[3]) D-l I. Tuducescu crede că cercetarea corespondenţei lui Moise Nicoară ar dovedì că Lazăr a luat chiar parte la lupta Românilor pentru aceà episcopie.

naționalicește și politicește: In Februarie 1815 V. Moga a comis o greșeală mare, o crimă.

Acum Lazăr, ignorat, se puteà socotì înfrânt și a doua oară. Pentru un alt apel la Viena, care și întâia oară, față de Carlovițan, fusese mică la suflet, de astădată nu mai erà loc. Lazăr se desfăceà acum de țara, care-l desconsiderà.

In timpul despre care nu știm amănunțit ce a lucrat Lazăr în Sibiiu începuseră supărările: Din 15 Martie, timp aproape de opt luni, până la 1 Noemvrie, lui Lazăr i se plătise un salar în bilete de bancă *reduse* (din cauza falimentului imperiului) ceeace însemnà, lunar, un salar de 5 floreni buni. Erà firesc, ca Lazăr să fugă la Brașov: Eu cred că acolo el a căutàt o hrană mai bună la prieteni [1]). Ipocritul popă Moga, care-i redusese leafa, îl pârî guvernului că a călcat canonul plecând fără învoirea sa, *sine impetrata ad id Episcopi venia.* Aparținând el însuș acestui sistem de tutelare și de umilitoare înlănțuire a voinței subalternului, guvernul, firește, a poruncit ca nedemnul convertit G. Fr. Klompe [2]) — *Stadtrichter* în Brașov — să-l întoarcă la Sibiiu, la catedră (delatam stationem *professoralem* amplectatur) [3]). L-a întors, de sigur, cum erà porunca, *sub honesta custodia.* Și astfel într'una din Lunile sau Joile cele mai apropiate de 9 Ianuarie 1812 — data ordinului gubernial — posta îl va fi descărcat pe Lazăr cel bine și *honeste* păzit în Sibiiul în care on. consistoriu îl așteptà, de sigur, foarte indignat [4]).

Ipoteza că dela Brașov ar fi voit, ar fi putut să treacă deatunci în «țară», o cred absolut exclusă, deoarece Muntenia erà ocupată de armatele rusești, întinse din Oltenia până în granița estică; deoarece atunci «țara» erà stoarsă groaznic; iar oștirea împăratului, câtă erà în Ardeal, căpătase ordin să se

[1]) După Marienburg (*Geographie* etc., 1803, vol. I, p. 124) la 1804 (cu bani buni) se cumpărà pentru 5 floreni: o piele de capră! Dintr'atâta trebuià să trăească marele învățat o lună de zile!

[2]) Despre această unealtă catolicizată a guvernului vezi în G. M. G. v. Herrmann, *Das alte und neue Kronstadt,* tabla volumului II, p. 659 și locurile indicate.

[3]) La Dr. I. Lupaș, *op. citat.*

[4]) După Chr. Crusius, *Topographisches Postlexicon* (Wien, 1804) în acele zile sosià poșta dela Brașov; și anume dimineața.

formeze în coloane mobile și să stea gata de plecare [1]). Granițele nu se trec însă în astfel de vremuri.

Intors în Sibiiu, Lazăr își reluă cursul. Salariul i se plăti acum în vechia-i valoare bună; dar — aducerea dela Brașov nu-i va fi stricat chiar nimic autorității lui? Școlarii săi știau *acum* că între Lazăr și consistoriu nu este înțelegere; unii chiar căutau sprijinul acestuia, contra profesorului: Așà se explică agresiunea elevului Ioan Feketits, care-l atăcă pe Lazăr n casa sa!

In *această* situație, care seamănă perfect cu o nemernică conjurațiune a autorității superioare sau colective contra autorității subordonate sau individuale, a picat și înlăturarea putinței de a obține episcopia din Arad, despre care s'a vorbit mai sus.

Deaceea trebuie accentuat cu apăsare că Lazăr numai cuvinte drepte, adevărate a rostit, când, justificând alt fapt, a spus guvernului, în Noemvrie 1815, că vieața sa din Sibiiu a fost vieață de martir: *ut.. martyribus et antiquis illis confessoribus merito comparari possem.*

Sătul de așà vieață; știindu-i toate originele pe care nu le puteà înlătură; văzându-i prelungirea pe care el nu voià să o primească, erà firesc ca privirea să se înalțe dela meschinăriile popești, pe care le-ar fi putut desprețuì, până la *sistemul politic-social*, care le făcuse cu putință; erà firesc ca individul astfel martirisat să răspunză cu *negarea sistemului* însuș, și — indignat pe monarhia tuturor tutelărilor — să strige odată, din toată inima: *Trăească Napoleon!*

Erà în 9 Iunie 1815, într'o grădină din Sibiiu — dacă aș ști-o, m'aș duce religios, să caut locul unde martirul nostru și-a țipat durerile sale grămădite spre revărsare —, erà la un pahar de vin. Este sigur că conmesenii mai leali l-au lovit pe Lazăr [2]); că poliția săsească a aflat imediat; că guvernul a primit un raport clar; și a opinat că Lazăr trebuie pedepsit:

[1]) Hurmuzachi, *Documente*, XVI, p. 939.

[2]) La Dr. I. Lupaș, *l. c.*, p. 917: «*gleich auf der That, von der Gesellschaft erhaltene gute Tracht Schläge*».

In 22 Octomvrie 1815, împăratul a și aprobat destituirea propusă de cancelaria Ardealului[1]).

Pentru ca Lazăr să poată plecà, să trebuească să plece în «țară», toată lumea *oficială* își dase toată silința: popii dela Carloviț și cei dela Sibiiu, societatea sibiană, guvernul, cancelaria, împăratul!

Plecarea o vor fi regretat — dintre răsăriții societății — numai bărbații despre care, din tradiție, G. Bariț știà că îi erau prietini: Dr. Ioan Molnar, oculistul; advocatul Vasile Aron, poetul; Petru Maior, istoricul[2]). Aceștia erau, însă, în stare să judece că pentru Ardeal pierise încă o nădejde[3]).

XV

LAZĂR ÎN LUPTĂ CU SIBIENII, CA LITERAT

La Sibiiu Lazăr urmărise mai departe scopul de a da poporului său cărți folositoare: *Pro cultivatione junioris cleri*, zice el despre *traducerea din Platon*, a cărei aprobare o cere în Octomvrie 1814, dar și: *in genere nationis valachicae*. Pentru ce V. Moga s'a opus — tocmai prin Iunie 1815 — tipărirei lui Platon, cine cunoaște cartea nu înțelege.

In Martie 1815 Lazăr înfățișează guvernului un *compendiu de geografie a Transilvaniei*. Censorul cărței a fost Ioan Le-

[1]) Eu bănuesc sau cred că grădina cu pricina se află în Josephstadt, suburbia din fața porții Cisnădiei, care se alcătuise dela 1773 încoace. Acolo erau, pela 1790, grădinile *cele mai cunoscute*: cu popice, cafea, vin, bere. (După broșura *Hermannstadt im Jahre 1790*). Cum obiceiurile săsești erau statornice, mai bănuesc că acele grădini existau și pela 1815. Despre petrecerile Sibienilor de pe atunci a scris Wertheimer în *Ungarische Revue*, 1881, p. 721, 827; și Sigerus, în cartea-i d. Sibiiu.

[2]) In *Familia*, 1865, p. 122.

[3]) Despre școala de teologie a lui Lazăr a vorbit un predicator sas, Joseph Leonhard, într'un manuscript păstrat în biblioteca Brukenthal: «Die nichtunirten Kirchen haben ebenfalls einen Bischof (*Vladika*), der jetzt seinen Sitz in Hermannstadt hat, und ein Konsistorium. *Zur höheren Bildung dieses Klerus besteht nun seit kurzer Zeit eine Schule in Hermannstadt, welche aber noch von geringer Bedeutung ist, da die jungen Geistlichen ausser einigen Religionslehren und ihrer Kirchengebräuchen, hier beinahe gar keinen weiteren Unterricht geniessen.* Sie erhalten aber auch als Geistliche von ihren Kirchenkindern für ihren Dienst gewöhnlich keine andere Belohnung als: Freiheit von den Dorflasten, jährlich einen Tag Handarbeit (*Klaka*) und die Stolargebühren bei Kindstaufen, Hochzeiten und Leichen. Die nicht unirte Kirche zählt vier und dreissig Archidiakonen. (*Die Bewohner Siebenbürgens, dargestellt von Joseph Leonhard, als Laubenprediger im Jahre 1816. Mit 102 Blättern*, pag. 17 *v.*).

ményi, preot greco-catolic în Cluj, mai apoi episcop, fost coleg de școală cu Lazăr (dar nu de clasă), la piariști. El opinează favorabil; dar nu indică cuprinsul, pe care l-ar fi dorit mai aproape de manualul lui Mihail Lebrecht (1804). Numai când vorbește despre Grădiște, Leményi amintește că acolo G. Lazăr așează știri despre monetele *(Lisimachi et Kuson)* găsite acolo [1]). Despre aceste monete s'a vorbit de curând în societatea numismatică română [2]). Eu bănuesc că Lazăr le cunoșteà din colecția lui Brukenthal, care le cuprindeà și căruia un specialist al epocei, *von Stegner* îi explicase sensul vulturului de pe Cuson: *das Sinnbild der römischen Herrschaft* (simbolul stăpânirei *romane)*; și sensul lui Iunius Brutus între doi lictori: *als Wiederhersteller der Freiheit* (ca *restaurator al libertății)*. Lazăr va fi fost aderent al acestei interpretări din sfera lui Brukenthal? Și deaceea o va fi așezat în cartea sa? Am ști sigur, dacă am aveà manuscriptul [3]). Guvernul a recomandat lui V. Moga manuscriptul, care — a rămas la dosar.

Deși într'aceea fusese cam bolnav, Lazăr prezintă, în April 1815, a treia lucrare, o *gramatică română-germană*, care ar fi slujit chiar intențiilor episcopești, ca preoții să învețe nemțește. Guvernul o trimite ep. V. Moga, și cartea-și pierde urma.

O toamnă, o iarnă, o primăvară, o jumătate de an (din Oct. 1814 până în 18 April 1815) Lazăr recitește pândindu-și erorile sau scriind din proaspăt *manuale pentru școalele românești*, dar și pentru lume; iar episcopul așează luminile sub obroc, pentru ca și mai mult amarul să învălue sufletul profesorului.

---

[1]) La Dr. I. Lupaș, *Ep. V. Moga și prof. G. Lazăr* (Analele Academiei, 1915, 27 — Maiu; vol. s. 2, XXXVII, p. 907).

[2]) *Buletinul societății numismatice române*. Anul XVI (1921), p. 18—19 și a. XVII (1922) p. 40—43.

[3]) Textul explicativ al lui Ant. M. Stegner (din corespondența lui Bruckenthal, în *Archiv f. s. Landeskunde*, vol. 31, p. 109) este acesta: «aber Lysimach bleibt der gemeine Lysimach, und wenn er auch noch einmal so viel wöge. Die Goldmünze mit der Unterschrift *ΚΟΣΟΝ* ist *eximiae communitatis* oder *obvietatis*, wie sich die Münzgelehrten ausdrücken. Gleichwohl hat sie unter diesen Leuten soviel Zänkereien verursachet, dass darüber viel Dinte vergossen worden. Die meisten eignen sie der Stadt Cosa in Italien zu. Auf der einen Seite ist *ein Adler, das Sinnbild der römischen Herrschaft*, auf der andern geht Junius Brutus zwischen zwei Liktoren als *Wiederhersteller der Freiheit*, und dies ist Ursache, dass man sie auch zur *Familia Iunia* legen kann». (21 Martie 1775). Stegner erà consilier consistorial și canonic la Sf. Dorothea din Viena.

XVI

CONSISTORIUL ORTODOX DIN SIBIIU

Corporațiunea sibiiană, care a pricinuit plecarea din Ardeal în «țară» a lui Lazăr, a fost consistoriul bisericei greco-neunite.

Cu acest consistoriu Lazăr se întâlnește întâia oară în 1806, la începutul anului. Consistoriul îl recomandă; și-i mijlocește stipendiul din fondul sidoxial. El se alcătuià din: Nic. Huțovici, vicar; Rudolf Tempian, director al școalelor neunite; Ilie Popovici, protopop al Sibiiului; Ioan Nandra, protopop al Turdei; Ștefan Marcu, paroh în Sălișteș; Bucur Bobeș, paroh în Sibiiu; și Aron Budai, notarul consistorial. Consistoriul se primenește însă; în 1809, în locul lui R. Tempian, intră G. Haines. Dela 1811 se adauge (interimal) Vasile Popovici, protopopul Mercurei. Dar schimbarea cea mare se face în 1812, când în consistoriu intră, ca episcop nou, Vasilie Moga și, ca membru al consistoriului, profesorul de teologie G. Lazăr. Din 1813 apare și protopopul Alexie Verzea, din Săcele, un cunoscător bun al împrejurărilor din Brașov, ca și G. Haines. In sfârșit în anii de criză 1814 și 1815 Vasile Moga se poate bizui încă pe vechii: Ilie Popovici, B. Bobeș, Al. Verzea, protodiacon, și pe Anghel Furovici, care până acum fusese ajutor de notar (1809—1812), asesor și paznic al ceremoniilor (1811), viceprotopop în 1814 și 1815, nu și pe Lazăr, care-i sta încă în față, dar ca adversar consistorialist și de concepții [1]).

Cine și-a adus aminte, în acest an de serbare a lui Lazăr, de acel sinedriu de preoți, pe care eu eram dator să-i scot din binemeritatul noian de întunerec, pentru ca să arăt și pe vinovați, nu numai vina incert localizată, undeva, la Sibiiu?

Plecând Lazăr, ce perdeà Ardealul? Această considerație merită să fie desvoltată.

Biserica românească-neunită erà reprezentată — la 1807 — de un vicar și 6 asesori consistoriali (8, dacă socotim și pe *notarius*, și pe *scriba)*, 33 (cu vicariul 34) de protopopi; și

[1]) Datele le-am cules din șematismul oficial al țării de pe anii citați. *(Calendare novum)*.

preoți?, nu se știe câți. După L. I. Marienburg[1]) existau 991 de parohii ortodoxe (atunci sub 29 protopopi); cele mai multe parohii aveau numai câte un preot și un cantor sau dascăl. Dacă admitem că bisericile cu câte doi preoți vor fi fost cam a șasea parte, reese că preoții ortodoxi erau vreo 1150. Învățătorii erau 136. Adunând pe consistorialiști, protopopi, preoți, cantori, învățători ies la iveală vreo 2400 de oameni prin cari episcopul conduceà și influență poporul: 2400 de oameni la dispoziția unui talent ca Lazăr ar fi putut să însemneze mult pentru cultura ardelenească! Indepărtarea lui din locul care i s'ar fi cuvenit și isgonirea din țară a fost un păcat. Păcatul altora a devenit marele merit al lui Lazăr, care din «țară» ne-a revenit în multiplicarea sa prin trei-patru generațiuni de Români crescuți în spiritul său.

XVII

TRECEREA MUNȚILOR

Descripțiile contemporane ale vieții din Ardeal, la 1816, seamănă mult cu cele de astăzi. Din 1060 milioane de florini *Banco-Zettel*, în Ardeal circulau numai vreo 20 de milioane. Camăta înflorià; moralitatea scădeà; banul nu aveà preț; prețurile erau mari; parveniții îmbogățiți cereau onoruri; când, ca un trăznet, sosì reducerea notelor la a cincea parte a valoarei lor. Anul 1812 adaose: trebuințele corpului de armată așezat în Ardeal, transporturile de hrană în Bucovina, scăderea vitelor de muncă. Lipsiau acum, 1816: vitele, sămânța, uneltele de lucru. An de an mizeria creșteà. Cuvântul cămătăresc italian *cinque per mese* îl înțelegeà oricine, zice Alois Batyàny dela care împrumut aceste știri[2]). Spre ruina totală a țării se adause anul rău agricol 1816; și foametea care i-a urmat, cu care numai cea dela 1602 și 1603, din vremea lui Mihai Viteazul, s'ar fi putut asemănà.

[1]) *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen* (1813), vol. I, p. 244. Vezi și anexa VIII *Clerus G. R. non Unitorum.*

[2]) *Ansichten von Siebenbürgen*, 1818, p. 8 și urm.

Se cereà o restaurare a țării; o așezare sănătoasă a țărănimei; un spor de cultură școlară, ca mijloc de îndreptare generală: In astfel de vremi consistoriul din Sibiiu își dase toată silința ca Lazăr să plece cât mai iute din țară! Plecând el lăsă în urmă o țară foarte posomorîtă.

Trecerea însăș, în Muntenia, sau, cum s'a zis acum, «descălecarea-i culturală», nu a fost nimic neobișnuit: Inaintea lui trecuseră alții; deodată cu el alții; alții și după el.

Trecerea în țară erà un curent mai vechiu. Erà chiar așà de vechiu, încât geografii apuseni ai vremei îl înregistraseră lămurit. Astfel îl înregistră faimosul — după Gatterer — întemeetor al geografiei statistice-istorice A. F. Büsching, care știà că Ardelenii preoți trec să învețe acolo a oficià ceremonii și a — *vorbi frumos românește*, dar nu și carte [1]). Trecând, unii rămâneau acolo; puțini dintre ei ajungeau în situațiuni înalte sau numai bune; alții se pierdeau în națiunea transcarpatină așà de adânc, încât nici nu li se mai știà de urmă.

In poziție înaltă ajunsese de ex. mitropolitul Iacob Stamate, trecut în Moldova la a. 1760; în bune poziții se aflau în București, în epoca lui Lazăr, Naum Râmniceanu cel născut dintr'un protopop trecut dela Jina în Muntenia, cam în acelaș timp cu Iacob; și arhiereul Ioanichie Stratonichia, amândoi contemporani cu Lazăr, iar Ioanichie atât de distins și de puțin cunoscut, încât cred că este bine să-i reproduc panegiricul rostit chiar de Eufrosin Poteca, panegiricul fiind caracteristic pentru refacerea bisericească, care se desvoltà alături de refacerea școlară a lui Lazăr [2]). Dintre cei trecuți cam deodată cu Lazăr, amintesc pe Ierotie, unchiul ep. Dionisie Ro-

[1]) A. F. Büschings *Grosse Erdbeschreibung* (Troppau, 1785), vol. VI, p. 249: «Sie haben sich vom Anfang an, da sie den christlichen Glauben angenommen, zu der griechischen Kirche bekannt, von der Zeit aber, da die Siebenbürger unter das Erzhaus Oesterreich gekommen, haben die Jesuiten allzeit getrachtet, sie an sich zu locken, und unter dem zweideutigen Namen der *graeci ritus unitorum* mit der römischen Kirche zu vereinigen. Der walachischen Geistlichen Geschicklichkeit erstreckt sich nicht weiter, als dass sie gut lesen und singen können. *Will einer es ja dem andern etwas zuvor* tuhn, *so geht er nach Bukarest in der Walachei*, lernt daselbst ein wenig gute Lebensart, Zeremonien, *und zierlich walachisch reden*, kömmt aber übrigens so unwissend zurück, als er dahin gereiset ist». — In *Neue Erdbeschreibung*, vol. I, 2, p. 1621 Büsching, repețindu-se, afirmă iarăș: «Bukarest ist eine Art von *hoher Schule für sie*».

[2]) Vezi *Anexa IX.*

manul, zice ep. Melchisedec, deci Ardelean ajuns dascăl al ţîrcovnicilor dela Antim, apoi profesor împreună cu Bălăşescu şi inspector «în cele din afară» al seminarului din Bucureşti (1838)[1]; şi pe Gheorghe S. Ardeleanu, care, la 1823, a romanizat şcoala lui Ionaşcu (Slatina)[2]. Dintre cei pierduţi iau ca pildă pe Alexie Popovici, dela Focşani, fecior de preot neunit, ştiind latineşte, nemţeşte şi filozofie, fost profesor în Ardeal, mort în Rusii-de-Vede[3].

Aşadar, drumul lui Lazăr, spre Bucureşti, erà drum *bătut*. Deosebirea între el şi călătorii anteriori este că el erà mult mai bine pregătit, mai plin de concepţii, mai simţitor şi mai tare în a sa voinţă de a creà şi rodì.

Venind dela Braşov spre Bărcăneştii de lângă Ploeşti şi spre Bucureşti, Lazăr va fi gândit şi la necăjitul Ardeal rămas trist dincolo de munţi, şi la ce el scoborà din munţi, închis în inima sa: la duhul ardelenesc — încă *numai* ardelenesc — care se alcătuise de vreo patruzeci de ani. Despre duhul acesta trebuie să intercalez aici o consideraţie, care lămureşte pe Lazăr.

Începând de pe la 1780 tipăriturile româneşti dela Viena sunt neîntrerupte, an de an. Se simte încă efectul libertăţii de tipar iosefiniste; între 1794—1795 râul tiparului vienez seacă; Sibiiul iea locul Vienei, pe când Bucureştii şi Iaşii, ca şi Blajul, dau puţine opere, mai ales bisericeşti; Buda începe a fi mai sprintenă abià de pe la 1804. Până ce Lazăr va îndrăznì să tipărească şi el nişte versuri rele (1806), din ora-

[1]) V. A. Ureche, *Istoria şcoalelor*, vol. I, p. 111, 113 şi 133; Melchisedec, în *Analele* academiei, s. 2, anul II, 4, p. 26; *Almanahul Statului* pe a. 1838; *Kiriakodromion* tipărit de el la 1831.

[2]) Gheorghe S. Ardeleanu s'a născut în satul *Vinţi*, comitatul Turdei din Transilvania, pe la anul 1791. Erà un bărbat înalt şi voinic. «*A venit în România odată cu G. Lazăr*, care aduse cu sine (? G. B. D.) o pleiadă de mai mulţi tineri Ardeleni, pe la anul 1816». Stabilindu-se în Slatina se căsătorì cu văduva lui Marin Cojocarul care-i născù pe viitorul ministru şi academician (1871—1909) P. S. Aurelian. *Elevi* ai lui Gheorghe Ardeleanu au fost: Alexe *Marin*, Dimitrie *Iarcu*, I. S. *Ionaşcu* ş. a. Profesor a fost dela 1823 până la 1835 (anul morţii). După G. Poboran *Istoricul oraşului Slatina*, p. 196—197; şi *Istoricul şcoalei primare de băieţi No. 1 Ionaşcu, din Slatina* (1897), p. 9.

[3]) La 1831 Eufrosin Poteca recomandă pe *Alexe Popovici*, Ardelean, fiu de preot neunit, ştiind latineşte, nemţeşte, filozofie, care fusese profesor de gramatica română şi avea certificat dela Direcţia şcoalelor naţionale neunite, ca profesor la Focşani. (V. A. Urche, *Istoria şcoalelor*, v. IV, p. 234). La 1838 Eforia anunţă moartea lui, prin *România* No. 272, p. 1088. (Murise în August, în Ruşii-de-Vede) şi chiamă pe «oricare din rudele numitului profesor va avea dreptul de a fi clironom»!

șele arătate apar: R. Tempea cu gramatica, Molnar cu retorica și istoria universală, Clain cu legile firei și cu logica, Ţichindeal cu fabulele; și pe lângă ei scriitorii cei dragi poporului: Barac cu Arghir și Aron cu patimile lui Isus și cu Tisbe. Acum (1808) versuitorul Lazăr va fi devenit și mai atent la lumea în care — versurile sunt o dovadă că — voià să intre. Acum cantitatea cea mai mare de scrieri curgeau spre noi dela Buda, în vreme ce Bucureștii și Râmnicul tăcuseră aproape desăvârșit, iar Iașii împărțiau cu mânăstirea Neamțului puținul bisericesc care-l produceau.

Dar dela Ardeleni, pe lângă edițiile noui din Arghir și din fabulele lui Ţichindeal, venià acum Petru Maior, cel dela 1809 (bisericește), iar dela 1812 până la 1816 cu istoriile sale, cu polemicele sale: animadversiuni, reflexiuni și contemplațiuni. In ajunul plecării sale, Lazăr asistase la creșterea conștiinței românești, care, în *el*, cunoscător bun al vieții romane, om într'o situație care-i cereà să fie educator, om simțitor va fi crescut mai mult decât într'alții. Valurile mândriei naționale înălțate de suflarea lui P. Maior băteau până în Carpați; pe partea lor sudică s'au scurs mai puține; dar cu Lazăr ele s'au dus până la București, izbucnind în convorbirile cu boierii, în lecții, în discursuri. Lazăr duceà cu sine și idealul național făurit de Ardeleni.

In București idealul acesta se oprì în fața idealului grecesc stăpân pe capitala Munteniei.

XVIII

GRECISMUL IN ARDEAL

Biografii lui Lazăr cel *de dincoace de munți*, ajungând să povestească fapta lui *de dincolo de munți*, înfățișează lucrurile astfel ca și cum Lazăr nu ar fi avut nici o deosebită pregătire pentru fapta sa, nici o *bănueală că fapta îl așteptà* poate. Eu nu cred că el nu a bănuit-o. Deaceea aduc aminte: Chestiunea greco-română erà bine cunoscută în Ardeal. Ea, acolo, nu trecuse munții numai în formă de știri de gazetă ori de povestiri de călători; ea trecuse real, cu Grecii pripășiți și acolo,

organizați, în Sibiiu, lângă Avrig; în Brașov. Cu companiile grecești privilegiate trecuse și cultură grecească-nouă, nu multă, dar tot activă și țanțoșă ca și la București sau la Iași. Athosul, care mistuià multe venituri mănăstirești din țară, erà viu și în Brașov! Și în Sibiiu!

Școala *grecească* din Brașov, unde se propuneà limba neogreacă, propuneà și limba grecească veche. Ea aveà trei clase. Dascălul celei de-a treia aveà leafă anuală de 600 fl., și, părându-i puțină, cereà 800 fl. Dascălul al doilea, al clasei a doua, erà un ieromonach dela muntele Athos; călugăr dela Athos erà și dascălul clasei I-a, un ierodiacon [1]). Drept este, că elevii nu erau mulți; la 1804 clasa I și II (împreună) aveau 34 de capete, băieți și fete, care nu erau despărțite de grecușorii școalei.

Școala *românească* din Brașov erà dotată mult mai slab.

Prin anii 1797—1800 Grecii brașoveni deslănțuiseră o luptă contra limbei românești. Eroul român al luptei fusese popa Haines, cum îi zice cronicarul săsesc Herrmann [2]). Chestiunea erà aceasta: Se zidise noua capelă din oraș și la ea se instalase un preot *român*, susținut de episcopul român. Grecii doriau să-l scoată pe preot din locuința bisericei și să-și stabilească dreptul de patronat asupra capelei. Curtea imperială îi refuză.

Ei stăruiră înainte. Atunci guvernul cerù (în 1792) ca Românii orașului să fie întrebați, dacă voiesc să rămână cu preotul român ori — primesc pe cel grecesc? Majoritatea votanților o avù preotul român. Dar în 1796 Grecii tot răușiră să înlăture pe capelanul român; și anume prin intervenirea negustorului Hagi Panaiot Nica, care făgăduì că, dacă se admite capelanul grecesc și casa se curățâ de cel românesc, el dăruește 20.000 de fl., pentru ca să se clădească școală nouă. Curtea, acum, primì și aduse o hotărîre, care: predà Grecilor capela, lăsând-o însă liberă și altor ortodocși, de orice nație, locuitori în oraș; impuneà Grecilor întreținerea ei; și permiteà ca Grecii să-și aleagă preot adus din mănăstirile Greciei, dar cu câteva condiții care însemnau tocmai contrarul dela ce Grecii obți-

[1]) L. I. Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Hermannstadt. 1813, vol. I, p. 223.

[2]) *Das Alte und Neue Kronstadt*, publ. de O. Meltzel, vol. II, p. 566.

nuseră în «țară»: Capelanul grec se va ocupà numai cu păstorirea religioasă; nu va întreține relațiuni cu străinătatea; nu va trimite milă în țări străine; și nu se va amestecà în afaceri politice. Firește, în astfel de condiții capelanul român devenià de prisos, iar Românii trebuiau să se mulțumească cu bisericile din suburbii. Canonicește capelanul grec trebuià să se supună episcopiei dela Sibiiu.

Magistratul orașului înștiință și pe Români, și pe Greci. Dar capelanul român, popa Haines, nu voì să părăsească domiciliul. Ca mijloc de a-l izgonì de-aici, Nica refuză să depună banii încă nedepuși și să scrie cerutele *Fundationales*, care le dorise guvernul. Nica erà bătrân; el nu trebuià să moară subit, fără a scrie și a subscrie actul de donațiune; deaceea Grecii cerură, contra lui Haines, intervenția magistratului. Deși episcopia susținea pe Haines, oamenii magistratului trecură și peste opunerea acestuia și, în toiul iernii, îi scoaseră ferestrele din țâțâni și-l siliră să iasă din casa înghețată. Curtea aprobă procedura magistratului, adăugând porunca aspră, că de aici înainte — din Mai 1797 — în biserica grecească cea nouă românește nu trebuie să se mai slujească nici în sărbători! Și astfel Grecul-popă, intrând în toate drepturile acordate, depuse jurământul de credință către împărat.

Cronicarul sas afirmă că luptătorul G. Haines erà o «creatură» a episcopului G. Adamovici, care-l și numise administrator al bisericilor române din Brașov; și că erà mândru, îndărătnic, sgârcit. Va fi avut el cusurul său; dar înfrângerea lui a fost o înfrângere a episcopiei române dela Sibiiu, o oprire a întinderei autorității românești, o mărginire a limbei românești.

G. Haines este identic cu acel Haines din consistoriul sibian, care s'a mutat la Sibiiu în a. 1809, ca director al școalelor neunite din principat; și pe care noul membru Lazăr, îl găsește, la 1812, în consistoriu, unde îi devine coleg. Eu par'că-l văd pe doctorul Lazăr, dascălul teologilor și pe energicul fost preot militar al regimentului Benyovszki, cum povestesc despre umilitoarea pățire a capelanului dela Brașov și despre învingerea negustorului Nica: Amândoi vor fi fost de acord că *in nuce*, în Brașov, se desvoltase chestia greco-română a principatelor.

Iar cât despre școala grecească anume, Lazăr o cunoșteà, de sigur dela Viena, unde grecismul desvoltà, chiar în timpul său, o activitate bine cunoscută Un scriitor sas își luase, însă, povara să o descrie și libertatea să o desprețuească într'o scriere apărută în Sibiiu, la 1805: Scriitorul erà înțeleptul doctor sas Andreas Wolf, căruia, petrecând în Moldova, nu-i scăpase nici alterarea caracterului român-vechiu prin viţiile fanariotice, nici slăbiciunea culturii școlare-grecești, în domeniul căreia el nu întâlnise nici un geograf, nici un istoric sau arheolog, nici un *matematic* și nici un *filozof* de valoare. Cred că am dreptul să bănuesc că un spirit enciclopedic, ca Lazăr, va fi răsfoit și pe acest Wolf. Dacă Lazăr a văzut pagina despre filozofi și matematici, a făcut de sigur ochi mari. Și dacă nu-l va fi cetit, — Wolf nu erà singurul izvor de-a cunoaște țara: La Sibiiu, cu relațiile lui multe și de tot felul, cu poșta-i săptămânală regulată către București — țara erà bine cunoscută.

Lazăr *știà bine în ce țară se duceà* la 1816.

XIX

MUNTENIA IN TIMPUL LUI LAZĂR

Când a venit Gheorghe Lazăr,
tot erà *degenerație* și *amorțeală*».
I. ELIADE,
în *Curierul românesc*, 1839, p. 256.

Ion Eliade a spus adevărul: Toate izvoarele literare și documentare confirmă fraza lui lapidară. Insă eu nu voiu face aici o descriere amănunțită [1]).

Din 1814, luna Iulie, erà profesor la Sf. Sava F. G. Laurençon, persoană «distinsă și cu știință», zice învățatul boier Grigorie Brâncoveanu, zice și dascălul grecesc Vardalah [2]), cari îl recomandară pentru istoria morală a filozofiei și geografie. Până să vie Lazăr, doi ani de zile Laurençon a putut observà Muntenia, despre care a scris. *Cum vedea Laurençon*,

[1]) Descrierea amănunțită o rezerv altei lucrări.
[2]) V. A. Ureche, *Istoria românilor*, vol. X A., p. 346.

vedeau probabil toți dascălii de la Sf. Sava. Deaceea, pentru a arătà în ce țară mergeà Lazăr, extrag întâiu scurt câteva caracterizări din Laurençon, știind că oricâte altele aș adăugà, toate l-ar confirmà; și apoi îl adaug cu o confirmare documentară, anterioară și posterioară intrării lui Lazăr în București.

După Laurençon: Intr'o țară de o fecunditate uimitoare creșteau, în câmpuri și pe dealuri, toate felurile de grâne, fructe, vinuri; iar munții erau acoperiți de păduri superbe. «Natura nu refuzase nimic acestei țări bogate și nenorocite», care nu-și puteà exportà bogățiile. Stăpânirea străină o sărăcià; dar o și demoralizà. Vodă erà un străin și un storcător pentru alții și pentru sine. Ca o pânză de paianjen Grecii se întinseseră peste toată țara, în slujbe, în moșii (ca proprietari și arendași), în biserici și mânăstiri, în școale. Boierii părăsiseră arendașilor țara și se concentraseră la București, la școala relelor năravuri, cu care trăiau de mult. Revolta sufletească a boierimei mici nu găsià mijloace de explozii folositoare. Iar cât despre cultura boierilor, ei erau moleșiți, leneși, învrăjbiți, cu puțină creștere, rău înrâurită de sclavii lor Țigani, superstițioși ca și poporul, ca și acesta crezând în vrăji, strigoi, fie chiar boieri de mâna întâia. Cam tot așà de luminat erà și clerul. «Este greu să găsești, în Europa, un cler mai incult mai superstițios și mai desfrânat decât al Munteniei. După slujba bisericească, întâlnirile sale regulate se văd la cârciume și la localuri de prostituție. Demnul și respectabilul mitropolit Ignatie voise să întâmpine aceste abuzuri întemeind un seminar în București; dar împrejurările îl siliră să plece în 1812, iar planul său fu părăsit». Magistratura erà părtinitoare și crudă; funcționau încă mijloacele de tortură. Negoțul erà pătruns de străini, ca și meseriile. Iar țăranii erau robi. Ce cultură de carte puteà să existe într'o astfel de lume? Circulau foarte puține cărți; puține se cumpărau; erà fericit librarul care puteà să vânză câteva romane. Erà o lume lipsită de interese înalte și deaceea ușor ea cădeà în nedemnitatea unei vieți de oroare [1]).

[1]) *Nouvelles observations sur la Valachie*, Paris. Maiu 1822.

După documente[1]: Pe când Lazăr se entuziasmà, la Viena, de Francezi și de împăratul lor, la porțile Bucureștilor bătea spaima care mergeà înaintea armatelor rusești, iar înlăuntrul orașului se întindeà desordinea (1806, Decemvrie). Simțind că armata turcească este slabă și că nu se va puteà unì în Polonia, cu a lui Napoleon, dușman al Rușilor, rusofilismul isbucnì energic. Vederi curagioase nu existau. «*Boierii* și alții erau o rasă neînsemnată, *fără caracter*, *fără principii*»; din svonuri grave ei făceau glume. Marii boieri, stâlpii, fugiseră la Brașov. Și totuș, de principii și de cinste erà nevoie, cum notà Lamare: «Provinciile acestea au mare nevoie de a fi guvernate altfel decât sunt guvernate. Desordinea, anarhia, furtul sunt aici la culme, *mai ales din partea boierilor dela cârmă*».

Firește balurile, prânzurile, date de «corpul boierilor», comandanților ruși erau suprafața înțelegerilor tăinuite dintre opresorii interni și străini, veniți cu gândul de-a cucerì. Iar în vreme ce țăranii, striviți și de unii și de alții, băteau zilnic la poarta casei ori cancelariei *franceze* plângând și implorând în zadar ajutorul consulului contra celor ce le furau ultima văcuță, ultimul miel, ultimul pui[2]; în vreme ce influența franceză nu mai însemnà nimic (1808, August), boerimea petreceà: «Este drept», continuà Lamare, «aici domnește liniște, dar aceasta este liniștea, dacă nu a mormintelor, cel puțin a opresiunei, a mizeriei și a despopulării. In *orașe*, fetele și femeile *boierilor* petrec la balurile și mesele care li se dau; părinții și bătrânii, simțind cum zilnic le scad veniturile, se plâng foarte amar și spun în gura mare: Dacă Rușii mai rămân în țară vreo șease luni, noi și țara suntem pierduți fără mântuire» (1808, August). Sodoma aceasta o mântuì de un atac turcesc, care-i purtà gând rău, generalul Langeron.

Prin Brașov și Sibiiu consulul austriac trimeteà la Viena informațiuni precise; spre Viena începuseră a plecà, în refugiu, și Românii. Cazacii păzeau granița de către Ardeal, de teamă că, fără considerație la rusofilismul Sârbilor și Grecilor din

[1]) Hurmuzachi, *Documente*, XVI, p. 805, 816, 823, 838, 843, 864, 867, 871, 944.

[2]) Lamare către Champagny: Il n'y a pas de jours où je ne trouve à ma porte ou à celle de ma chancellerie, *dix paysans valaques* pleurant et implorant vainement mon secours». Hurmuzachi, *Documente*, XVI, p. 834.

Ungaria, Austria ar puteà intervenì. Nesiguranța dela granițe și excesele rusești redeșteptară, la un moment încărcat, pe contrarii Rușilor, cari continuau a stoarce țara: *O! Monseigneur*, exclamà Ledoulx, *comme cette nation est détestée ici! Comme tous les Valaques désirent de changer de maître!*

Atunci câteva sau multe decorații de Cruci-Vladimir căzură pe piepturile boierilor din Divan (1810, August); Rușii făgăduindu-le crucea, încurajau alipirea boerimei!

Aceasta nu îndreptà situația deplorabilă a țării. Mai mulți dintre boierii de căpetenie se pregătiau (în August, 1810) să plece la Viena — unde Lazăr erà, de sigur, bine informat despre suferințele Moldovei și Munteniei, despre care se scrià. Erà timpul în care boerimea începeà a crede că nu este cu putință, ca provinciile române să cadă în mânile Rusiei. O protestare clară a Vienei făceà ca acea îndoeală să se întindă; agentul ei la București vorbià energic cu Rușii. Erà acum prin Septemvrie 1810. In Noemvrie, la București, se știà că Viena întărește cu trupe granițele Transilvaniei; și că Rușii vor așezà o linie de observație dela Hotin până la Adjud.

Lazăr erà de mult în Ardeal (din April 1811), când Rușii întăriau paza graniței, încât nici musca să nu treacă nevăzută, cum scrie Ledoulx, ale cărui depeși începuseră a se bucurà de protecția generalului austriac din Transilvania. Aici regimentele *românești* de graniță se mișcară, ca și celelalte, ajutând *și* ele la salvarea unui interes românesc transcarpatin.

Norocul schimbăcios al lui Napoleon slăbì însă iarăș credința în el. Țara plângeà răni adânci; o răpire fatală întregei vieți a Moldovei completă nenorocirea.

Peste câtva timp de puțină reculegere Lazăr trecù munții.

Pe-atunci Bucureștii adăpostiau vreo 1.000 de familii boierești și vreo 5.500 de familii cari plătiau contribuție; vreo 2.000 de muncitori, în total cu vreo 63.000 de suflete. Restul,

până la 65.540 de suflete, erau străini. Totalul erà mai mic decât fusese în vremuri de liniște [1]).

In această țară, în această capitală se scoborî Lazăr, având norocul să se întâlnească cu *excepțiile* vieței muntenești, cu alesele și aleșii acelei lumi, cu —excepțiile!

Pentrucă, altfel, totul erà amorțeală și, mai ales, degenerație.

Firește, curentul vechiu curgeà înainte. Stând în mijlocul lui, Lazăr îl observà; vorbià despre el; dar nu-l puteà îndreptà.

De pe urma ocupației rusești rămăsese în țară un indiferentism înspăimântător, rezultat organic al lipselor și umilirilor. La un moment propria nevoie impuse ideea ca nici Românii ardeleni, rupți de foamete, să nu mai fie primiți în țară, ea însăș flămânzită. Amorțeală și deoparte, și de cealaltă a Carpaților! Deaceea anul 1821 însemnă o nouă cădere morală, pe care numai țăranii mai fuseră în stare să o scuture într'un fior revoluționar. Restul, cu puține excepții, zăceà în demoralizare. Vieața de stat, administrația, justiția fuseseră desființate. Vieața familiară însăș, înjosită iarăș. «Prostituția (iarăș) erà la culme (1822, 6 Iulie). Nici o clasă nu face excepție; și nu este rar să vezi mame de familie părăsindu-și bărbații și copiii pentru a se da Turcilor. Unele au îmbrățișat chiar religia mohamedană și au împins delirul sau spiritul de răsbunare contra familiilor lor până la asasinatul bărbaților sau fraților prin nouii lor amanți. Casele boierilor absenți au devenit case publice de destrăbălare, în care Turcii trăesc cu aceste nenorocite.»

Lazăr ce puteà face? Ce făcù, ne-a spus numai P. Poenaru: făceà și critica *moravurilor*. «Acolo» — la cursuri, scrie Poenaru — «*nu cruță nici o faptă neomenească din barbariile privilegiaților de p'atunci; o atacă în frunte și o încărcà de epigrame cu îndrăsneala ce-i inspirà geniul*».

[1]) *Tot acolo*, p. 1079.

XX

BĂRCĂNEŞTII

Se pare că vieaţa morală (sau mai bine: imorală) a ţării atinsese chiar şi familia care-l aduse pe Lazăr din Braşov la Bărcăneşti şi la Bucureşti.

Boeroaica ce-l culese dascăl particular al fetelor sale şi al fiilor săi se numià Ecaterina logofeteasa Bărcăneasca, o văduvă, fostă soţie a lui Enache, vel logofăt. In 1819 ea aveà o fată măritată, două nemăritate şi doi feciori.

Dintre ei mai cunoscut este Scarlat, câtva timp şcolar al lui Lazăr [1]). Şt. Greceanu arată modul romanţios cum Scarlat s'a cununat (1832) cu Elena Caragea. Eu pot aduce aminte că, în urma lucrării comisiilor cercetătoare, de control, numite de generalul Kisseleff, Scarlat, comis, a fost destituit ca funcţionar «necinstit şi fără mustrare de cuget», precum se exprimă comunicatul oficial al stăpânirii [2]). De durerile destituirei Scarlat se mângâie cununându-se cu Elena Caragea. Curând după aceea un izvor ni-l arată făcând, în sat, biserică şi şcoală [3]). La 1836 Scarlat erà ocârmuitor în Prahova [4]).

Despre Bărcăneşti în raport cu Lazăr, nu se ştie nimic. Eu cred că la Bărcăneşti Lazăr nici nu a zăbovit mult, astfel că şi «necinstitul» dela 1830, «fără mustrare de cuget» a fost numai pe proprie răspundere, nu şi pe a dascălului său.

Singura dovadă — până acum cu putinţă — că Lazăr nu a stat *mult* la Bărcăneşti o pot derivà din I. Eliade.

După Eliade (1839) Lazăr, înainte de anafora, «mai mult de un an se apucase de profesia ingineriei»; şi *ca inginer* făcù cunoştinţă cu C. Bălăceanul. Calculând dela *întâia* anafora în urmă, adică dela 15 Dec. 1817, ajungem dincolo de 15 Dec. 1816, în Noemvrie, în Octomvrie 1816.

---

[1]) Şt. Greceanu, în *Genealogiile documentate ale familiilor boereşti*, vol. II, p. 237 şi 238.

[2]) Publicat în *Curierul românesc* din 11 Februarie 1830, p. 393. Despre comisii, vezi p. 387 şi 401. Deodată cu Bărcănescu se mai destituiseră: doi Cuţarida, un Rădulescu, un Corlătescu, un Apostol, un Vlăiculescu, un Crăciunescu, un Saionopol, pentru «catahrisuri».

[3]) Iosif Genilie în descrierea ţării româneşti, în *Almanahul Statului* pe a. 1837, p. 187; şi în geografia sa.

[4]) *Almanahul Statului pe a. 1836*, p. 54.

Logicește eu conchid, așadar, că la logofeteasa Bărcănească Lazăr nu a *putut* sta mult timp.

Merg chiar mai departe; și exprim convingerea că, alăturea cu ingineria *sau* între dăscălia (anterioară) dela Bărcănească și inginerie (posterioară), el a încercat să fie dascăl public, într'o formă greu de precizat [1]).

XXI

LAZĂR CA GEOMETRU

Christian Tell are despre Lazăr (la 1816—1818) o vorbă foarte semnificativă: «Lazăr *se da* ca *geometru*» [2]).

Lui Tell îi rămăsese în minte un cuvânt auzit, de sigur, dela Lazăr: *Geometra* erà, în Ardeal, o slujbă comitatensă, inginerească. Fiecare județ aveà geometrul său. Astfel, în 1807, geometri ardeleni erau (după anuarul oficial): C. Steinbach în Alba superioară și în Făgăraș; I. Kovács, în Alba inferioară; G. Pasztohi de Oradea-Mare, în Târnavă; Fr. Kovàcs, în Turda, etc. Pasztohi nu erà singurul nobil ajuns geometru. Nobilii, chiar nobilelele erau și poștari sau poștărițe — de ex. Iosif Brukenthal, la Sâmbăta; pentru ce nu ar fi fost și geometri, în posturi de mare importanță? Dar pe atunci nu existau politehnice sau școale de poduri și șosele; geometrul își primià educația sa în gimnasiu și în liceu. Aceasta erà o pricină mai mult ca matematica să devie practică; ca geometria și, în special, trigonometria să fie tratate în vederea folosului care-l vor aduce lumei. *Norma regia* prescrià expres aritmeticei și geometriei, din clasele gramaticale încă; aritmeticei: *illustratio per multa exempla in vita civili occurentia*; în humanități, aritmeticei: *tota recoletur cum adplicatione ad exempla vitae futurae etiam difficiliora*; iar geometriei, să dea elemente *ad artes et futurae vitae usum iis, qui ad philosophiam perventuri non sunt, valde utilia*. Din capul locului cursurile aveau în vedere trebuințele vieței; iar geometru oficial erà

[1]) Forma a *putut* fi: o școală în casă boierească, cercetată de fiii mai multor case boierești.

[2]) In *Familia* dela 1865, p. 122.

ales, firește, cel ce da probe că se pricepe bine la meșteșugul măsurării pământului. Lazăr se pricepeà prea bine; dar cine l-ar fi *ales* pe el, funcționar geometric, în Ardeal, unde slujbele erau rezervate nobililor? Insă în București, simțindu-și cunoștințele sigure, el se puteà *da* ca *geometru*, cum zise Teil.

Văzând, probabil, că traiul de profesor particular este greu; că geometrii sunt în «țară» specialiști căutați, a *oferit* serviciile sale; ele i s'au primit; și, din întâmplare, cel ce i le-a primit a fost un Român verde, care a ascultat și alte sfaturi de ale lui Lazăr, nu numai sfaturile geometrice [1]).

XXII

ȘCOALA DELA 1816

O chestiune foarte importantă, care trebuie lămurită, este aceasta: La 1816 Lazăr a predat public sau nu a predat? La 1816 a început sau nu apostolatul culturii naționale?

I. Eliade Rădulescul scrise odată [2]): «Până la mișcarea lui T. Vladimirescu națiа română se află într'o stare mai de inerție, de somnulență; *impulsia o didese* mai dinainte încă, *dela 1816*, Georgiu Lazăr, însă *foarte debilă*, ca dela un om *particular* și persecutat». Textul ar permite interpretarea că dascălul *particular*, începuse a lucrà dela a. 1816, dar atunci, suferind persecuții — cu puțin succes.

Altădată, I. Eliade-Rădulescul scrise despre acelaș an [3]): «Dar ca să se-desăvârșască Grămmatica rumânească, n'au fost destul ca să fie făcute aceste Grămmătici; era de trebuință și de nevoe ca să se-pue și în lucrare, dânduse în mâinele copiilor prin școli; și învățători cu ei din preună asupra acestor Grămmătici să facă analisul limbi atât grămmăticește cât și loghicește; și în cât pentru aceasta București se-pot făli; pentru că încă *dela anul 1816 s'a-deschis aci școlă românească*

[1]) Măsurile de lungime se studiau stăruitor prin exemple, cari țineau seamă și de măsurile țărilor vecine (Muntenia, Ungaria). Vezi ca exemplu Joseph Leonhard *Lehrbuch zur Beförderung der Kenntniss von Siebenbürgen.* Hermannstadt, 1818, p. 368—396.

[2]) In *Curier de ambe sexe*, ed. II, vol. III, p. 317.

[3]) *Gramatică românească*, 1828, p. XXXI—XXXII.

în care să se-învețe Grămmatica și științele în limba rumânească, unde cel dintâiu profesor care a-aruncat întrînsa cele dintâiu seminți spre luminarea Rumânilor *a stătut fericitul* Arhidiaconul și Doctorul în teologie și legi *Georgie Lazar*, a căruia pomenire trebue să fie de mult preț la toți Rumâni. El aci a început a croi muzelor haine rumânești și a învăță Matematica și Filozofia în limba patrii la anul de sus numit până la 1822. Intr'această școală și-a luat începutul și aceasta Grămmatică și s'a pus în lucrare». Cu alte vorbe: la 1816 doctorul Lazăr începuse cu gramatica românească, dar și cu științele; iar aceasta se mărturisește din proaspătă memorie, numai *la doisprezece ani* după ce fapta fusese săvârșită.

I. Eliade-Rădulescul mai adauge că *oda* lui Barbu Paris Mumuleanu, *râvnitoare spre învățătură*, a fost adresată întreprinderii lui Lazăr. El zice [1]): «Pela sfîrșitul domniei lui Caragea se întemeiase școala românească în sfântul Sava, subt răposatul Georgie Lazăr. Acest frumos început îi dete pricină a compune oda ce se vede *în capul unicii sale broșure* ce a publicat în anul *1817*, în care se văd și unele din încercările lui cele dintâiu poetice». Caragea (Ioan) a domnit până la 12 Octomvrie 1818; pe la «sfârșit» ar puteà privì și fundația din 1818; însă această interpretare nu o admite precizarea că oda a fost publicată la *1817*, preamărind fapta din 1816.

V. A. Ureche cunoaște afirmațiile, dar rămâne nelămurit; deoarece odată afirmă că «din documente inedite, descoperite de el, rezultă că Lazăr *n'a* putut deschide școala în 1816, ci mai târziu» [2]); dar, de altă parte, admite și el [3]) (ca și Gaster, în *Grundiss*-ul lui Gröber) că oda este dela 1817.

Oda lui Mumuleanu, apărută la 1817 și repetită la 1822, în *Rost de poezii*, nu-i prea transparentă; totuș o parte din versurile ei ne invită să conchidem la un învățământ cu tendințe superioare:

[1]) In prefața la *Poezii ale lui Paris Mumuleanul*, București, 1837. p. III; în *Curier de ambe sexe*, ed. I, p. 89; ed. II, p. 89.

[2]) *Istoria școalelor*, vol. IV, p. 194.

[3]) *Tot acolo*, p. 212.

Fraţilor simpatrioţi
Un veac nou ni s'au ivit
Cu bune lumini spre toţi,
Ştiinţe au înflorit —
Rostul *cel de mult ohtat*
Astăzi la toţi s'au ivit
In faptă învederat. —
Tineri, bătrâni, îndemnând,
Patria s'o folosim,
La izvor *nou* alergând
Ştiinţe să dobândim. —
Pild'avem pre Europei —
Astăzi s'au descoperit
Un izvor prea minunat —
Etc.

Mumuleanul adunase în sine tari ecouri ardeleneşti; cărţile populare, scrise de Ardeleni, se vânduseră în ţară mai mult decât în Ardeal[1]); ele vor fi ajuns şi la Slatina lui Mumuleanu, de unde el porni spre Bucureşti, pentru a le adauge aici şi a le revărsà răsunător, puternic, în prefaţa sa dela 1825. Din acest fond vechiu s'ar explicà căldura odei prolixe, care nu a fost în stare să exprime toată căldura.

Conchid astfel că la 1816 Lazăr trebuie să fi făcut *întâia* sa încercare *particulară-publică* (deci: cunoscută, anunţată), independentă, pe care mă abţin de a o precizà numai cu ajutorul fantaziei, deşi *analogiile* reale ar ţine fantazia în marginile posibilităţilor.

XXIII

PROTECTORII LUI LAZĂR

Profesorul particular public şi inginerul Lazăr a atras atenţia. In domeniul şcoalei greceşti, tocmai atunci, se petreceà o mişcare foarte vie, agitată; apărând alăturea ştiinţele în limba românească, senzaţia nu va fi fost mică în Bucureştii grecizaţi cu deplin succes.

Din textele cunoscute până acum reese că, după Bărcăneşti, din a căror familie a pornit faima dascălului ardelean, întâiul care l-a însoţit cu stăruinţa sa a fost poetul Iancu Văcărescu.

[1]) *Bibliografia românească*, vol. II, p. 520 (prefaţa lui V. Aaron, din 1808).

Deoarece însă clar în cronologia protectorilor *nu* se vede, îi voiu aprecià pe rând, fără a puteà să conchid precis la influențele reciproce, care-i adună pe lângă Lazăr.

Grigorie Ghica Vodă a fost un sprijinitor influent. Tradiția Sfântului Sava nu l-a uitat repede. La 1839, de ex., efemeriul colegiului, fostul protopop Ioan, spuneà în *dedicația* la *Istoria vechiului testament* că el fu cel «întâiu domn pământean și cel întâiu întemeietor al acestor școli». I se da multă cinste![1]) Lazăr însuș, în apelul la abonarea matematicei (1822) spusese numai că providența deșteptă «*mai ales trei duhuri românești*», pe: banul Grigorie Dimitrie Ghica; vornicul mare Constantin Bălăceanul; și vornicul Gheorghe Golescu, cari au fost pricină de s'a deschis școala academică. Banul erà înrudit cu Bărcănești; și ni-l putem închipuì ca cunoscut din capul locului, vechiu, al lui Lazăr.

Dacă I. Eliade *trebuie* crezut, când vorbește despre oamenii pe cari i-a cunoscut perfect, atunci trebuie să conchidem că al doilea sprijinitor energic, care l-a cunoscut pe Lazăr, *curând după sosire*, a fost *Iancu Văcărescu*. Textul lui Eliade ne obligă să ni-l închipuim pe acesta întovărășit de Lazăr și, pe amândoi, pledând banului C. Bălăceanul dreptul limbei românești, să zicem: în casa lui din ulița Șerban-Vodă, în cerdacul lui, pe cărările marei sale grădini. Textul este acesta[2]): «Aliat prin demna sa suror Maria cu familia Bălăcenilor, al cărora cap erà Banul Constantin, efor al școalelor sub beiul Caragea, poetul Ioan Văcărescul făcù cunoștință cu reposatul întru fericire George Lazăr, ce atunci venise persecutat din Transilvania; și *știură* amândoi a *deșteptà* nobila ambiție a banului Bălăceanul, spre a întemeià în Sf. Sava prima școală de matematice, de filozofie și de teologie în limba română. Câte produse aceà școală se știu de toți. *Fără Ioan Văcărescul nu s'ar fi putut inspirà Constantin Bălăceanul*; și fără acesta George Lazăr n'ar fi avut unde să-și plece capul între frații săi în România dominată de fanarioți și administrată de Ro-

[1]) Macarie (dascălul școalelor de musichie în limba patriei), în tomul al doilea al antologiei, pune mult temeiu pe ce Ghica a făcut «*îndată* după suirea în scaun».

[2]) I. Heliade Rădulescul, *La înmormântarea reposatului Ioanne Văcărescul. Oratio funebră*, București, p. 10—11.

mâni degenerați, cărora le era rușine a vorbi și a cugetà românește și cari *strigà în divanul domnesc* că este peste putință a se predà științele în limba română. Fără Lazăr și aceà școală, noi, până astăzi, n'am fi avut conștiința de ceeace am fost, de ceeace suntem și de ceeace am puteà deveni». Iancu Văcărescu era pe atunci un tânăr înfocat de vreo 24 de ani și cunoscător bun al Vienei, dela care și Lazăr venià. Văcărescu știà mai bine decât Lazăr cine este — banul; și-l va fi dus *el* la banul.

La 1816 boierul *Constantin Bălăceanu* era de 52 de ani, deci om în toiul vârstei bărbătești [1]). El fusese contemporanul unei generații a veacului XVIII (anii 1770—1800) și al altei generații a veacului XIX (1800—1830); încălecà două veacuri, întorcând unuia, celui fanariotic, spatele, iar fața îndreptând-o spre viitorul mijitor al țării. După necrologul din *Curier* el pare a fi fost aderentul cel mai cald al lui Lazăr.

Mărturisirea *Curierului*, scrisă la opt ani după moartea lui Lazăr, o întărì Petrache Poenaru, la douăzeci de ani după moarte, spunând că școala s'a întemeiat sub «*patronatul* răposatului boier patriot, banului Constantin Bălăceanu» [2]).

Lazăr însuș a dat permanent o dovadă că simțià multă recunoștință: Intr'o scriere postumă I. Eliade-Rădulescul ne-a spus că Constantin Bălăceanul erà singurul boier căruia mândrul Lazăr îi ziceà: *Măria Ta* [3]). Erà un omagiu personal. Omagiul public Lazăr i l-a adus în apelul de subscriere la matematica sa, apel în care C. Bălăceanul a fost numit «*mângâierea compatrioților*» și «*podoaba patriei*».

Să precizăm însă și mai caracteristic raportul dintre boierul muntean și fiul țăranului dela Avrig. Scriind la 1839 [4]) I. Eliade a completat astfel portretul lui Bălăceanu: «Acest boier

[1]) Calculat după acest scurt, dar simțit articol:

NECROLOGIE.

D. Marele Ban *Constantin Bălăceanul*, Joi noaptea între 7 și 8 Mai a răposat în vârsta de 67 ani, lăsând o mare întristare în familia sa. Râvna acestui bărbat, ce a avut pentru școalele rumânești, *a cărora întemeere este datoare silinților sale*, au a o plânge mulți patrioți!

(*Curierul rumânesc*, Duminecă, 10 Mai 1831. No. 30, p. 117—118).

[2]) *Foaea pentru minte*, 1843, 2 August, p. 245.

[3]) *Binele public* din 22/23 Maiu 1880.

[4]) In *Curierul românesc*, 1839, p. 261; și în *Foaea pentru minte*, (1840).

aveà o judecată sănătoasă firească; erà un tip de vechiul boierism al țării, unul dintre aceia ce nu-l stricase încă moda acelui veac, adică moda de a nu fi Român. *Vorbirile cele dese ale lui Lazăr asupra românismului* aflară în răposatul Bălăceanu un protector înrâvnat». Dar, adauge Eliade: «*Lazăr insuflă în inima acestui Român încredințarea că se pot predà științele în limba patriei*». Deci fapta *intelectuală* este a lui Lazăr; Bălăceanul îi împrumută brațul său spre realizarea care a fost — și mai importantă.

Concluzia că fapta *intelectuală* este *toată* a lui Lazăr reese și din scrisul lui Petrache Poenaru, care, în discursul său academic, zise [1]): «Bălăceanul, *luând cunoștință de proiectul ce prezentase* Eforiei școalelor Lazăr, pentru înființarea școalei ce el ceruse a deschide, *nu crezu deocamdată că s'ar puteà învățà în limba română științele* filozofice și matematice, ce propuneà el să predeà în aceà școală; dară, văzând stăruința lui Lazăr... boiarul *bănuitor* voì să se încredințeze mai întâiu despre știința lui Lazăr». Numai *aici* se vorbește despre *proiectul* lui Lazăr predat Eforiei; fapta trebuie reținută; ca efor, Bălăceanul văzù proiectul, dar nu crezù încă.

Ca să poată crede, Bălăceanul îl supuse pe Lazăr la o probă practică. P. Poenaru o povestește pe larg, cu amănunte, semn că și-o rememorase adeseori. Povestea pleacă de sigur dela Lazăr. In ea nu este vorba de vreo moșie oarecare de-a Bălăceanului, ci despre *grădina* sa din București, de lângă casele sale, din Șerban-Vodă. Boierul având de cumpărat un pământ oferit, de adaus curței sale, chemă pe Lazăr să-l măsoare a doua oară; întâia oară îl măsurase un inginer străin. Lazăr măsură exact; și boierul deveni credinciosul lui Lazăr [2]).

Convins acum de viitorul succes al lui Lazăr, Bălăceanul duse convingerea sa în divan; iar, din discuția divanului, Eliade ne păstră cel puțin *un* argument al boierului luptând acum

[1]) *Analele*, seria întâia, vol. IV, p. 117.

[2]) Despre probă vezi și *Familia* (1865), în amintirile lui Chr. Tell. *Grădina Bălăceanului, însemnată pe hărțile vechi ale Bucureștilor, se întindeà la Sud de biserica Sf. Ecaterina, între Sf. Spiridon nou și grădina mitropoliei.* Vezi harta maiorului Rudolf Ad. Borroczyn (1852)! *Acolo a învins Lazăr îndoelile boerului Bălăceanu.* Grădina s'a pus în vânzare abià la anul 1861; aceasta reese din avizul publicat în *Unirea*, anul III, numărul din 11 Noemvrie.

cu colegii săi. Deși are repetiri, dau textul întreg [1]): «In timpul lui Caragea, Bălăceanul Constantin (Banul), ce *nu voise nici a învăță grecește*, încuscrit cu Văcărești, în a căror familie limba patriei și cultura ei erà o hereditate sacră, Bălăceanul zic, devenì protectorul lui Gh. Lazăr, adus în țară de familia Bărcănești, și Bălăceanului e țara datoare începutul școalelor naționale și învățătura științelor în limba patriei.

«Bălăceanul atunci, ca boier *strigà în divan*, că *de nu se vor face școale române, nici preoții nu vor mai da contribuția lor*. «Cum: preoții români să plătească, și copiii lor să nu învețe nimic, ca să învețe străinii? Cum! Preoții români să plătească, spre a ține școale unde să se desromânească Românii?

«Bălăceanul în fine reușì sub Caragea a așezà pe Lazăr în Sf. Sava, și a-l susține până ce făcù în vreo trei, patru ani un curs de matematici și de filozofie. Boierii țărei atunci, ca niciodată, avură curajul, ca să zic așà, de a se revestì cu numele de *Român*, ce până atunci însemnà *mojic* dela țară. Boierii se făceau *români* și ciocoii cum se vede, din contră, se făceau boieri».

Textul ni-l arată pe Bălăceanul bătăios, argumentând că trebuie să înceteze scandalul ca banii românești să mai fie dați pentru învățătura străină. Ca să-l arăt bătăios, deaceea am citat tot textul. Așà ni-l arată pe Bălăceanul și consulii francezi în rapoartele lor, ei, însă, vorbind despre politica facțiunilor interne, sub Grigore Ghica Vodă, îndată după sosirea noului Domn. Tancoigne îl numește *le plus remuant de tous*, cel mai agitat dintre toți [2]).

Din punct de vedere al cucerirei *sociale* a Bucureștilor, a fost mare noroc că C. Bălăceanul aveà o familie numeroasă. Fetele erau măritate în familia Cantacuzino și în familia Golescu; feciorii în familiile Caragea și Văcărescu (în aceasta Constantin, care a luat pe Maria Văcărescu, chiar în 1816). Dar ce interesà cinci familii în București, interesà tot Bucureștiul; se va fi povestit din casă în casă. Tinerii Bălăceni par a fi semănat cu tatăl lor. Cel puțin despre unul, anume

[1]) După *Equilibru între antithesi*, p. 61.

[2]) Hurmuzachi, *Documente*, XVI, p. 1075. Consulul adauge și vorba: *s'agite dans tous les sens*. Erà, se vede, un temperament.

despre logofătul Ştefan (mort la 1847), *Curierul românesc* spuneà, *la 1829* [1]), că, împreună cu Gr. Băleanu nu mai fac parte dintre boierii cari, «în nenorocita noastră ţară», priviau ca păcat patriotismul românesc, ci dintre cei «înfocaţi» pentru binele obştesc. La 1816, când sosià Lazăr, Ştefan erà de 32 de ani; Constantin, soţul patrioticei Maria Văcărescu, de 23 de ani; iar Maria de 16 ani. Cucerirea *socială* aveà agenţi tinereşti distinşi.

In casa lui Constantin Bălăceanu, cam de vreo zece ani încoace, fusese ginere bine văzut *Iordache Golescu*, care luase în căsătorie pe Marioara Bălăceanu. Boier învăţat, cu predilecţiuni matematice, preocupat de desvoltarea limbii naţionale, pe care o studià cu pasiune de culegător al tuturor înţelesurilor culte, şi al cuvintelor populare, I. Golescu a fost, fără îndoeală, un protector al lui Lazăr. Din fericire, din Noemvrie 1816, Golescu făceà parte din comisia de reformă a şcoalelor, care, în 10 Decemvrie 1817, cerù înfiinţarea unei şcoale româneşti la Sf. Gheorghe; iar în 1818, când eforia şcoalelor propuse numirea lui Lazăr, la Sf. Sava, el erà efor, împreună cu socrul său.

Dintr'o notiţă contemporană a *Telegrafului* grecesc din Viena, reese că un adversar al şcoalei greceşti, deci un sprijin cel puţin indirect al celei româneşti, erà, tot dintre boierii cu vază, poetul Atanasie Christopol [2]).

Dintre *preoţi* — dacă eliminăm pe indiferentul Nectarie — sprijinitorul cel mai cald a fost, de sigur, mitropolitul *Dionisie Lupul*, înălţat în scaun la 1 Maiu 1819, la vreo zece luni după biruinţa în divan a lui Lazăr. «Român dintre fiii patriei», cum îi zice Macarie ieromonahul [3]), făcându-se mitropolit, «*îndată* au şi aşezat şcoale întru care să se predeà toate ştiin-

[1]) Numărul din 2/14 Iulie. Eforul Ştefan Bălăcean a murit în 16 Maiu 1847. Vezi *Gazeta de Transilvania*, 1847, p. 166 (un necrolog). Tot acolo, în a. 1843, p. 4, necrologul lui Grigore Băleanu.

[2]) N. Iorga, *Amănunte din istoria noastră în veacul al XIX* (Şedinţa din 18/31 Dec. a Academiei), vol. 38, p. 5; ori p. 381 (în paginare continuă).

[3]) Prefaţa la *Irmologhion*, p. IV. Vezi şi p. V şi XII. Macarie, la 1816, erà cerut dascăl de elineşte, româneşte şi cântări, la Târgovişte (*Viaţa şi activitatea* lui de N. M. Popescu, 1908, p. 30; în notă); erà, deci, om în stare să privească în fondul lucrurilor ca *interesat* în mişcare. Vezi şi *Biserica ortodoxă română*, a. XVI, p. 814 şi XXXIX, p. 971.

țele filozofiei, românește pre graiul patriei». Acelaș cuvânt: «*îndată*» îl întrebuințează și fostul coleg dela Sibiiu al lui Lazăr, Dr. Vasilie Popp, în prefața psaltirei lui Pralea [1]).

Un fost elev al Sf. Sava-românesc, Nicola din Moldova, scrie în *Manualul de patriotism* (1829), că: Dionisie «îmbrățoșind pe mult învățatul răposat D. Georgie Lazar», s'au făcut: «*cel din tâi pricinuitori sistisirei școalelor naționale*, în care să se predeà slobodile știință în pământul rumânesc, în limba națională». De faima lui Dionisie așadar toată lumea erà plină, în toate provinciile românești! [2])

Un adversar neașteptat al lui Lazăr pare a fi fost mitropolitul de mai apoi *Grigorie*, care erà numai cu un an mai tânăr decât C. Bălăceanul și fusese școlar la Sf. Sava. Mitropolit se făcù din 10 Ianuarie 1823, pe când Lazăr se află încă în București; și, oricum, o părere despre dascăl trebuià să aibă și el.

Intr'o notă postumă, de I. Eliade-Rădulescul, se zice [3]): «Mitropolitul Grigorie erà în mare *hypolipsis* la curte, de procopsit, de îmbunătățit (virtos), precum și în toată țara; erà amic al epistatului lui Lazăr; erà, în parte, *pentru sine cu o opinie foarte rea despre Lazăr*; erà, prin urmare, persecutor ai *discipolilor* acestuia».

Acestor discipuli, lui D. Tomescul și lui I. Eliade, cari i se adresară mitropolitului cu prilejul începerii învățământului bell-lancasterian, înfățișindu-i apelul lor cu ortografia chirilică modificată, Grigorie le-a strigat [4]): «*Surghiun am să vă fac pe toți câți ați eșit din acel cuib al dracului, unde dascălul vostru Lazăr a clocit ouăle Satanei*».

Conservativul preot contra lui Lazăr nu pare a fi întreprins nimic concret. Mitropolitul atârnà prea mult de Grigorie Ghica Vodă; iar acesta țineà la școala românească; mitropolitul criticà ortografia nouă, dar nu făptuià.

---

[1]) Pagina VIII.

[2]) La 1816 Dionisie erà de vreo 47 de ani; la 1819 de 50. Și el, ca și Bălăceanu, un energic.

[3]) In *Binele public* dela 6 Iunie 1880, p. 2, foileton, coloana 2.

[4]) *Tot acolo*, 8 Iunie.

Preoțimea de pe treptele de mai jos va fi fost cu Lazăr: Pe ea o reprezintă, scriind, Macarie. La 1821 ea a fost contra Grecilor; la 1816 nu a *putut* fi pentru ei și contra lui Lazăr! Dela școalele bisericești Lazăr primì școlari; nepregătiți, firește, dar, totuș, servindu-i ca început al școalei sale: El erà o problemă românească și pentru preoți [1]).

O mișcare astfel întinsă în capitală a mișcat și burghezimea. La școală veniră și negustori, și meseriași, ca auditori.

Capitala Munteniei, sclave la Turci, sclave la Greci, adoptă larg pe Lazăr, căruia nu-i lipsiră nici dușmanii, despre cari voiu vorbì mai la vale.

XXIV

ȘCOALA GRECEASCĂ PÂNĂ LA LAZĂR

Pentru a precizà raportul lui Lazăr cu mișcarea școlară din Muntenia, unde, deschizând școală românească mare, el aveà să deschidă o «*epohie nouă*» — este vorba lui, trebuie să intercalez aici o scurtă privire asupra acelei mișcări

La a 1758 un document din *Moldova* scrie, mărturisind un fapt comun și Munteniei [2]): «Neobișnuindu-se mai din nainte vreme a se ținea școale de învățătură, erà multă prostie». Și la boerii cei mari; cu toate că grijile de școala elină, slavonă, *latinească*, arăpească; de tipografie; de carte românească chiar, ale lui C. Mavrocordat, se iviseră de pe la 1742. «Iar *prostimea* cu totul se află lipsită de podoaba învățăturei». Un mitropolit moldovean (grec), Nichifor concepe atunci (1749) un învățământ general, cere protopopilor din Iași statistica copiilor dela *trei* ani în sus și încearcă eroic cevà ce nu a reușit. Ioan Theodor Voevod și mitropolitul Iacob iarăș au grije de școale; și de cele «moldovenești». Cu drept cuvânt V. A. Ureche a numit, apoi, «minunat» documentul dela 1766 al lui Grigore Alexandru Ghica, în care apare chiar și idea de

[1]) Macarie, mai apoi, a fost profesor la Sf. Sava, deodată cu Eliad, Poteca, I. Pop. *Neamul românesc literar*, vol. III, p. 279. Pe el trebuie să-l socotim chiar luptător cald pentru cauza lui Lazăr.

[2]) In *Uricariul*.

autonomie administrativă a şcoalelor. Dar preoţii nu plătiau bucuros birul şcoalei şi *ceriau suprimarea dascălului elin* (1769—1771). Un spirit larg apare, însă, iarăş cu Iacob Stamate Ardeleanul (ep. de Huşi; mitropolit), care desvoaltă şcoala publică. Amfilohie Hotiniul este amic şi mâna dreaptă a lui Stamati. In acelaş timp apare şi V. Măzăreanu. Dacă Stamati erà informat despre ce se petreceà la Göttingen, între latinişti şi grecişti, este semn că din Apusul şcolar el cunoşteà şi alte părţi, nu numai discuţia citată, din care el preferià *pe grecişti*. Conchid, deci, scurt: A doua jumătate a veacului XVIII s'a bucurat, în Moldova, de o infiltraţie de idei pedagogice şi de câteva *încercări* de a desvoltà o şcoală, care uneori erà *şi* românească, în parte.

In *Muntenia* se constatà, pela 1746 [1]), că, la greceşte, boerii, «au rămas mai proşti la învăţătură decât alte trepte mai de jos». Deaceea boerii: Creţulescu, Greceanu, Dudescu, Năsturel, Brâncoveanu, Văcărescu, Cantacuzino, Filipescu, Cornescu, Obedeanul şi alţii cereau să se impună limba grecească. Curând mitropolitului i se dă sarcina de a îngriji de şcoale (greceşti, slavone): La 1761 călugării dela Sf. Sava sunt siliţi să se mute la Văcăreşti, pentru ca la Sf. Sava să aibă loc şcolarii şi dascălii lor, să «încapă toţi». Alexandru Ipsilanti continuă cu protecţia şcoalei, căreia îi dedică multe măsuri [2]). Ipsilanti s'a gândit puţin şi la limba *locală*; admise în şcoale şi străini «nu însă şi fii de săteni şi ţărani» excluşi din liceul său. Clasa socială a şcolarului nu s'a perdut din vedere nici mai târziu; dar, totuş, uneori s'au primit şi «din proşti şi scăpătaţi». Erà acum pe la sfârşitul veacului (1795). Pe la acest mândru-franţuzesc sfârşit de veac apar, în Muntenia, şcoale interesante, creaţiuni *individuale*, care descopăr că şi în Muntenia, ca şi în Moldova, secolul al XVIII-lea străbăteà. La Târgu-Jiului, la Caracal, în Preajba (Dolj), la Zimnicea, la Galaţi, la Colţea în Bucureşti, la Sf. Gheorghe-Vechiu, la Ploeşti, la Buzău şi aiurea se învaţă; şi oamenii încep a cere «dascăl românesc» — la bază, pre jos, pe unde cresc, ca în păduri, mărăcini, nu, ca pe sus, coroanele cu flori şi frunze ale copacilor.

[1]) Vezi V, A. Ureche, *Istorie şcoalelor*, vol. I, p. 14.
[2]) *Tot acolo*, vol. IV, p. 81—82, 66 etc.

Erà un dor de carte în țară. Dar, precum vom vedeà, însetatului i se tăgăduià paharul cel plin. I se tăgăduià tocmai în timpul în care, în țară, pică, firește fără nicio înțelegere cu Pronia, Lazăr. Anume: Pe la sfârșitul anului 1812 Vodă Caragea — altfel om avar, lasciv și fără caracter — orânduià o anchetă în școalele grecești și cereà o reformă a lor. Orientat, el hotărăște, în 1814, reorganizarea lor[1]). In acelaș timp se numește o eforie nouă, compusă din ep. Constantie (Buzeu), Rasti, Nestor și marele postelnic Rizu. Se aduc și profesori noi, Neofit Duca dela Viena, Ștefan Comita; și aceștia se plătesc bine. Totuș, se revine asupra organizării; și se consolidează (în 1816). Rezultatul este că școala dela Măgureanu se umple de școlari, cari întrec numărul de trei sute. In școala aceasta intră, pentru două catedre bugetare *(à* 2.400 taleri) și Ladislau Erdeliotul (Ardeleanul), ca să propue limba franceză (deși francezul Laurençon încă nu plecase), limba latină și dreptul. Trebuie să credem că, împreună cu boerii, acești profesori vor fi alcătuit regulamentul școalei întărit în 10 Decemvrie 1817 — pe când Lazăr erà de cel puțin un an în București și asistase, deci, la cele din urmă numiri și măsuri de refacere, și, de sigur, și la procopsirea lui Erdeli, cu care va fi fost cel puțin cunoscut, dacă nu prieten.

După credința mea, regulamentul școalei grecești a fost pildă și școalei lui Lazăr, dar *nu* în privința alcătuirii interne, care altă pildă aveà în ochi, ci în privința circulației elevilor și a drepturilor profesorilor. Anume: «Fiecare profesor se consideră personal independent de ceilalți»[2]). Apoi: «*Auditori* se numesc acei cari, fără a fi înscriși în catalogul elevilor, ascultă regulat cursurile predate în școală». Și mai departe: «*Oricine*, de *orice vârstă*, poate venì *ca auditor* în toate clasele și în toate

[1]) Afară de Vodă și fiul său hrisovul dela 1814 este iscălit de: Radu Golescu (mare vistier), Gheorghe Arghiropol (mare spătar), Constantin Kretzulescu (ban), Barbu Văcărescu (vornic), *Constantin Bălăceanu* (vornic), *Gheorghe Slătineanu* (vornic al politiei), *Grigorie Băleanu* (vornic al treilea), Dimitrie Racovița (vornic al patrulea), Gheorghe Filipescu (logofăt mare), Constantin Filipescu (logofăt mare), Fotache Știrbei (logofăt mare), Iacov Rizu (postelnic mare), Alexandru Nenciulescu (vornic al politiei), Atanasie Christopol (logofăt mare), Alexandru Ghica (clucer mare), Ion Ralet (paharnic), Nicolae Suțu (comis mare). Mai târziu, dintre aceștia, vor iscăli, la Lazăr, în forma lui definitivă: C. Bălăceanu; în forma primă, mediocră: G. Slătineanu și Gr. Băleanu.

[2]) Vezi A. Ureche, *Istoria Românilor*, vol. X, A, p. 383—385.

cursurile». Regulamentul acesta l-au iscălit: Mitr. *Nectarie*, *Iosif* (al Argeșului), *Constantie* (al Buzăului), *Grigore Ghica*, *Constantin Bălăceanu*, *Mihail Manu*, *Grigore Băleanu*, *Alexandru Mavrocordat*, *Gheorghe Slătineanu*, *Gheorghe Golescu*, *Alexandru Filipescu*, adecă *toți* boerii, cari vor iscăli mai apoi anaforaoa pentru școala românească la Sf. Gheorghe, adică: pentru mediocra școală tutelată de cea mare-grecească și care s'a prefăcut, precum vom vedeà, în cea dela Sf. Sava — *grație stăruinții lui Lazăr*.

Faptul că C. Bălăceanu se află și îngrijitor al școalei grecești și că, în acest timp: Decembrie 1817, el va fi fost cunoscut cu Lazăr, a dat lui I. Eliade motiv să scrie câtevà rânduri (care ar fi putut să fie mai clare) despre tolerarea din parte-le a școalei grecești [1]).

Acum pot resumà părerea mea. In fapta lui Lazăr s'a concretizat un vechiu dor românesc, care se mulțămì, deocamdată, ca o mare școală românească să se înalțe *alături* de cea grecească, de a cărei extirpare nici vorbă nu puteà să fie atunci, nici la boeri, cuprinși încă de păinjinișul tradiției grecești, nici la Lazăr, din ale cărei scrieri reiese, pentru ei, oarecare cruțare, o ademenire oarecare, o exagerare a laudei, numai și numai ca acei boeri să rămâie calzi pe lângă fapta *sa*.

XXV

ÎNTEMEEREA ȘCOALEI ROMÂNEȘTI

Documentele ne-au păstrat numai partea oficială a întemeerii școalelor; partea umană ne-a păstrat-o tradiția; aceea fixează progresul consfințit de stat; aceasta ne atrage ca o dramă. Cea umană: a protectorilor și dușmanilor, am arătat-o. Să încercăm acum a le precizà *unindu-le*, totuși, în reciprocă influențare.

[1]) I. Eliade, în prefața la: *Fă-mă tată să-ți seamăn sau generația actuale din generația trecută*, de C. Bălăcescu: «Pe când Lazar și Banul Constantin Bălăceanul stăruià a se face școale române în locul celor helenice, *nu înțelegeà de a esilà din țeară limba helenă și clasicitatea* (p. 74).

Privitor la școala lui G. Lazăr avem trei documente: 1) din 10 Decemvrie 1817; 2) din 15 Decemvrie 1817; 3) din 6 Martie 1818 [1]).

Intâiul document are în fond pe Lazăr. Despre el, în document, nu se vorbește; dar din analiza ce voiu face *Înștiințării* din August 1818 va reeși că mitropolitul și boerii pledau, la 10 Decemvrie 1817, pentru planul lui [2]), — reducându-l însă. Documentul pleacă dela scris-cetit, face școala primară (e vorba de *clase*, la plural) și de 3 dascăli, dintre cari al doilea ar fi propus gramatică, sintaxă și catehism, iar al treilea: aritmetică și geometrie, ceva geografie, dar *îndată* și «măsurarea pământului, ieșind (cu elevii) și în oraș», ca să măsoare «locuri de forme neregulate». Erà un plan modest și riscat. Erà o școală și fără independență, deoarece examenul l-ar fi dat la «școala cea mare». Din școală ar fi eșit «împiegați pentru cancelarii și judecătorii» și mai curând ajutoare de ingineri, decât ingineri. Atâta cerură boerii, deși printre ei erau câteva capete luminate.

La 15 Decemvrie, Vodă Caragea însuși — de sigur în curent cu dorințele preoților susținuți de C. Bălăceanul — adaoge o materie uitată de boeri: teologia paradosită zilnic, «măcar cu 6 luni înainte» de hirotonire; 6 luni se ceruseră și la Sibiiu, în școala lui Lazăr. Ideea tot dela el va fi intrat în textul Voevodului?

La 15 Decemvrie există, deci, numai perspectiva unui funcționarism, unei preoțimi și unui personal ingineresc cu foarte puțină pregătire generală și, deaceea, numai cu un învățământ special practic și redus.

Un astfel de învățământ nu puteà să-l mulțumească pe Lazăr. Deaceea el *trebuie* să fi dus o luptă de aproape trei luni, pentru ca hotărîrea finală să-i asigure un cadru mai larg pentru întemeierea școalelor românești superioare [3]). Abià acum se

[1]) Se găsesc în V. A. Ureche, *Istoria Românilor*, vol. X, p. 413, 415, 417.

[2]) Eforii școalelor erau: Mitr. Nectarie, ep. Iosif (Argeș), Constantie (Buzău), Grigore Ghica, Constantin (Bălăceanu), Mihail Manu, Gr. Băleanu, Gh. Slătineanu, Alex. Mavrocordat, George Golescu, Alex. Filipescu.

[3]) Hotărîrea aceasta o iscălesc: Nectarie, Gr. Ghica, C. Bălăceanul, Al. Mavrocordat, G. Golescu. Dintre cei iscăliți la întâia hotărîre *lipsesc*: ep. Iosif (Argeș), Constantie Buzău), Mihail Manu, Gr. Băleanu, Gh. Slătineanu, Alex Filipescu.

vorbește și de învățături «*filozoficești*, precum au și celelalte limbi» — limbile celelalte erau, precum vom vedeà încă, argumentul lui Lazăr; dar acum se vorbește și despre Lazăr «inginer, ce a venit acum de curând din părțile Transilvaniei» și care a dat «făgăduealà că *la orice meșteșug filozoficesc* este destoinic», adăogând că mai întâiu îl va tălmăci «din limba *latinească*», în care și el învățase acele meșteșuguri — ceeace însemnează că din Martie 1818 Lazăr hotărîse producerea unei literaturi filozoficești; iar până atunci el erà gata să înceapă cu: aritmetica, geografia istoricească (pe harte), geometria *teoretică* — aceasta însemnà, la boeri, un progres mare — și geometria practică, geomesia practică. Lazăr *răsbià* abià în Martie 1818 [1]).

Opoziția care i s'a făcut lui Lazăr trebuie datată dinainte de 6 Martie 1818.

Opoziția aceasta venià, întâiu, dela neîncrezători sau dela «neștiuți», cum le va zice Lazăr, în August 1818. Aducându-și aminte de ei, la 1845, Petrache Poenaru spuneà că «impulsul» lui Lazăr, care fu *întâiul* impuls de a se învățà științele românești, în «*acele timpuri atât de grele*, atât de pregnante, *la toți oamenii, puțini credincioși, slabi la înger, se părea peste putință*» [2]). Lipsiți de credință, ei desfătuiau încercarea.

A doua tagmă de adversari ne-o descopere I. Eliade [3]): Erau «inginerii și arhitecții» străini, cari bucuros ar fi voit «a depărtà pe Lazăr din țeară, ca nu cumva elevii acestuia în matematici sau inginerie să ajungă a face concurență». Această dușmănie se înțelege ușor.

Concurența, dar și păstrarea unei situațiuni câștigate și intenția simțită și practicată de-a face, în curând, din țările românești o vatră de aprins revoluția grecească, intenție care nu admiteà nici o slăbire a grecismului, constituià tabăra cea mai mare a vrășmașilor: Grecimea.

Tabăra aceasta a descris-o călugărul Macarie din partea ei cea mai comună [4]): «Când s'a început întâiu a se paradosì

[1]) Ca prim colaborator i-se da un popă Pavel, la gramatică, iar școala se mută la Sf Sava.

[2]) *Gazeta de Transilvania*, 1846, 7 Ianuarie, p. 11.

[3]) In *Equilibru între antithesi*, p. 61.

[4]) In *Irmologhion*, la 1823.

științele filozofiei în limba noastră, *pre dascăli și prin divanuri i-au purtat înrăutățiții, pentru ca să-i împedice*, și în toate zilele cu cetele se vedeau adunându-se și, într'armați cu limbi pline de otravă, în toate părțile alergau pentru ca să facă priciri și turburări, umblând în tot chipul ca și pe dascăli cu multe supărări să-i împedice, *și pre ucenici să-i slăbească din osârdie*. Și, văzând că cu acestea nu pot a întunecà lumina, nu se rușinau: vreau, înrăutățiții de a lipì pre părețì noaptea *stihuri cu lătrări turbate*, în care-și arătau pisma și toată urâciunea ce hrăniau în visteria inimilor lor asupra neamului și asupra stăpânitorilor și pricinuitorilor acestui folos».

Conducătorii intelectuali ai acestei opoziții erau profesorii greci, și înainte, și după Lazăr. După G. Lazăr chiar, după ce proba se făcuse, traducând o *Loghică*, chir Grigore ep. al Argeșului, se plângeà, la 1826 încă [1]): «Unii din *dascălii altor limbi*, poate de vreo patimă răpindu-se, nu lipsesc a zice că cu neputință este a se mutà *filozofia* în limba românească, pentru sărăcia zicerilor și a numirilor. Am pus dar toată osârdia de am tălmăcit și pre cele mai nelesnicioase graiuri și nume, păzind de aproape pre înțelegerea tălmăcirei, pentru ca să rămâe greșită și deșartă părerea acelora și să se arate prin lucru dovedit cum că toate limbile fără osebire, sunt îndemânatice la toate științele; că mai mult place muzelor a vorbì în fieștecare neam cu limba lui decât cu alta străină, fiindcă numai limba patriei este destulă a învățà pre cei ce doresc a le știi spre a învățà cu deslușire și cum că, *fără limba patriei, nu numai puțin folositoare s'au arătat școalele și cărțile, ci și fără nici un spor*. Inceteze dar de acum înainte, sfiala aceea, care se pricinuià nouă sau *dela dascălii altor limbi*, care, precum am zis, ne îndărăcnià pentru câștigul lor, sau dela *cei ce înveață câte cinci șase franțuzești sau șapte opt elinești* și îndată se umflă, căscând gurile spre a-și defăimà limba sa cea de patrie, *fără a socotì că pre ori ce meșteșug și pre orice știință vremea le crește și le mărește când necurmat se pun în lucrare*». Dacă așà erà la 1826, ce va fi fost la 1818?!

[1]) V. A. Ureche, *Istoria școalelor*, vol. I, p. 115.

I-au purtat «prin divanuri», pe dascălii români, înrăutățiții, ziceà Macarie. De acele divanuri știà toată lumea. I. Eliade-Rădulescul a fost, la 1839, mai precis: La divan Lazăr s'a întâlnit cu Veniamin dela Lesbos, care venise din Kydonai, din Asia Mică. Stătură acolo față în față, Grecul din insule și copilul țăranilor dela Avrig; învățătorul apusean apără cauza limbei naționale, Grecul repetà mereu *δέν γίνεται* (care însemnează: nu se poate); și după el, aceleași vorbe le repetau ciocoii, precum tot Eliade completează în *Equilibru*[1]). «S'a spart divanul», raportează Eliade. Aceasta însemnează că Veniamin *nu* biruise; că Lazăr avusese argumente; că boerii cari îl susțineau îl susținură și la acel divan.

Veniamin își începuse cursul său, la școala grecească, în 9 Fevruarie[2]). Biruința definitivă a lui Lazăr este anterioară zilei de 6 Martie, când divanul da ascultare; duelul Lazăr-Veniamin trebuie să fi avut loc după 9 Fevruarie și, probabil, înainte de 1 Martie. Deci, mai departe, conchid: *In Fevruarie 1818 s'a dat în divan, lupta finală, care i-a câștigat limbii românești dreptul de încetățenire în școalele românești superioare.*

Acum Lazăr se adresă, prin tipar, lumii întregi.

XXVI

«INȘTIINȚARE»

Inștiințarea lui Lazăr cătră tinerime constată că acum este vorba de «o de iznoavă *sădire*, *plămădire* și *de mult poftită îndreptare*», pe care, în sfârșit, o aduse imitarea «pildelor ale celorlalte *neamuri vecine*», pentru ca apoi, după succes, și neamul să poată «pretenderisi intrarea în numărul și ocolul cel proslăvit al celorlalte popoare luminate». Pentru discuția care va urmà am subliniat cuvântul *neam vecin*.

Lazăr apasă apoi asupra ideei că patriei nu-i poate fi indiferent ce creștere vor căpătà «mădulările următoare», pentrucă

[1]) p. 61: «Iar ciocoii strigau cu un râs sardonic: *δέν γίνεται αὐθέντα* (nu se poate); limba valahică este săracă, e limba mojicilor și n'are vorbele științelor».

[2]) N. Iorga, *Amănunte din istoria noastră în veacul al XIX-lea*, în *Analele Academiei Române*, S. 2, vol. 38 (memorii istorice), p. 379—381. Pentru dată, p. 381.

«odihna ei cea din lăuntru, precum și cea din afară, așà și binele cel de obște, precum și cel privat stau cu creșterea tinerimei următoare într'o analoghie prea strânsă legate. Din care pricină fiește care patrie, fiește care stăpânire bine sistematisită, osăbit privighează, ba are a privigheà pentru creșterea cea cuviincioasă a tinerilor următori». Aici ne oprim, ca să fixăm originea principiului etatist, obligatoriu — acel *are* (a privigheà) corespunde unui *soll* (filozofic) — al lui Lazăr: El fusese punctul central al discuțiunilor bărbaților de stat, confidenți ai Mariei Theresiei; ei discutaseră cu ea mult și multilateral, până ce Maria Theresia se hotărî și admise principiul *suveranității* statului și lozinca *progresului* [1]), principiu formulat definitiv în rezoluțiunea epocală dela 28 Septemvrie 1770. In Austria și în Ungaria principiul aveà, la «*neamurile vecine*», o vechime de 48 de ani; crescând cu el, cu scrierile lui v. Sonnenfels, care-l apărase mai energic, mai bătăios decât oricine, Lazăr îl trecù peste munți formulându-l acolo, el *cel dintâiu*, deplin conștient.

Erà optimism exagerat ori o — tactică (mai curând!), dacă mai departe Lazăr admiteà că și reforma recentă a școalei celei mari Domnești-grecești — pornise din acelaș principiu.

Dar, iarăși, exact și patriotic vorbià Lazăr, când afirmà că pentru o țară așà veche și «înzestrată cu toate rodurile pământului, precum și cu toate darurile duhovnicești» — el văzuse clar și bogățiile pământului, și talentele poporului — este rușine să nu aibă o *Academie științifică*. Titlul ce i-l da el aduce aminte de liceul regal *academic* din Cluj.

Academia, continuă el, s'a pus în lucrare. Primejdii pot să o împiedece la muncă. Dar, «*de va aveà nevoe să fie mântuită* de gabalele [2]) neștiuților și de sfaturile celor ce știu prea multe, *negreșit* va păși pe cărarea surorilor ei» din Apus. Atunci, ferită de primejdioșii arătați, va venì pentru țară «*o epohie noao*, o întâmplare strălucitoare». Pornit acum spre extas, chemat de visata vedenie a viitorului, el strigă: «Veniți *toți*,

[1]) «*Der Grundsatz von der Hoheit der Staatsgewalt und die Parole des Fortschritts fanden bei M. Th. williges Gehör*» etc., scrie I. Al. Fr. v. Helfert în *Die österreichische Volksschule*, Prag, 1860, p. 223, în cursul demonstrațiunii atât de frumoase a istoriei înlăturării clericalismului școlar austriac.

[2]) *Gabalele* sunt *cabalele*, intrigile mărginiților.

de toate părțile și de *toată starea*, veniți la *izvorul tămăduirii*!» Curgă el acum măcar și mai puțin», în «curgerea vremii, *cu împrumutate puteri ajutorați fiind și cu mai multe științe folositoare*», când, adecă, Academia va aveà mai mulți profesori și va predà mai multe specialități, izvorul tămăduirii va curge mai bogat, dând tuturor celor ce au contribuit o «întreagă mângâiare».

Intemeetorii, producând fapta, au pus «acum zăgaz tuturor *bârfelelor* că doară n'am aveà unde învățà»; acum toată răspunderea cade pe noi, cei ce ne vom așezà în școală lucrând!

Se deschise și o *condică* de înscrieri, pentru a cărei descoperire s'ar puteà plătì bani mulți, ca să putem cunoaște pe toți școlarii anului întâiu al Sfântului Sava românisat.

In sfârșit Lazăr expune materiile care se vor predà. Din capul locului trebuie să spun că, ducând cu sine principiul theresian-iosefinist, și realisarea lui pe pământ românesc Lazăr o sprijinià tot pe pilda «neamurilor *vecine*». Dacă i-ar fi stat la dispoziție profesori destoinici, el ar fi tradus în românește tot *liceul regiu academic*, al cărui elev fusese în Cluj; fiindcă nu le-a avut, l-a imitat cu scăderi, precum se va vedeà din comparațiunea la care trec.

«Paradosirea materiilor» trebuià să se facă «după rândul mai jos însămnat:

Înștiințare	*Norma regia*
«A. Cei mai slăbănogi sau de tot nedeprinși să vor orânduì mai întâiu la alți dascăli mai jos, unde să vor învățà:	In scholis nationalibus..... docentur ea, quae cuivis... necessaria sunt. Talia sunt:
1. Cunoașterea slovelor și slovinirea cuviincioasă.	
2. Cunoașterea numerilor și întrebuințarea lor.	

3. Cetirea desăvârșit.	Lectio
4. Scrisoarea cu ortografia, și de mai multe feliuri.	Calligraphia, orthografia
5. Catehisisul și istoria vivlicească, testamentul vechiu și cel nou.	Religio
6. Gramateca și Aritmetica încâtva, și alte științe mai mici folositoare pruncilor.	Arithmetica

(Pag. 50).

Trebuie observat, că în *Înștiințare* nu se precizează anii, cari ar fi fost, evident, mai mulți, cu acei «*alți dascăli*», zis la plural, nu cu acel *un* dascăl, care paradosià pe atunci în chiliile mânăstirești. Așadar erà vorba de o școală primară în înțeles modern, de o *trivială*, cum se ziceà în Austro-Ungaria, în Ardeal.

Mai departe:

Înștiințare	*Norma regia*
B. După aceasta vor trece la altă tagmă de învățături, unde vor aveà de a ascultà:	
1. Gramatica desăvârșit, cu sintacsu dinpreună.	Graecae grammaticae elementa ... anno primo, altero graecae syntaxeos principia. (Identic la latinește!)
2. Poetica, cu mitologhii și gheografiia globului pământului.	prima principia planisphaerica, ut pueri prius aliquam *totius* orbis, quam singularis huius *partis* notitiam hauriant.
3. Retorica și Istoria neamului cu a patriei dinpreună și alte științe ce sânt de trebuință spre înțelesul acestora.	Historia Ungariae,.. Transilvaniae Chronologia, geographia (cari: non ex vano Historiae oculi dicuntur)

(Pag. 51—55

Din «tagma» a doua reese gimnasiul vechiu-ardelenesc cu *gramaticiștii* și *sintacsiștii* săi, cu clasa de *poetică* și de *retorică*, din care nu lipsiau «mitologhiile». Clasele *Grammatices* și *humanitates* se contraseră într'un corp: B, *eliminându-se* — este caracteristic! — limba grecească, de care liceul lui se dispensà.

Înștiințare	*Norma regia*
C. Cei mai de vârstă și deprinși la acestea toate vor aveà de a auzì:	
1. Aritmetica cu toate părțile ei.	
2. Gheografia despre toată fața pământului, așijderea cu toate părțile ei.	
3. Gheometria teoreticească Trigonometria, Alghebra și altele.	
4. Gheodezia sau Inteneria câmpului cu Iconomia și Arhitectura.	

Vorba: «deprinșii la acestea toate» însemnà că între tagmă B. și C. se trăgeà o linie serioasă; peste ea nedeprinșii nu puteau trece. Tagma aceasta, a treia, corespundeà (tot parțial) cu algebra (din a. I al filozofiei), cu geodesia (din anul al doilea al filozofiei, cu practica inginerească la a cărei bază se așezà matematica; dar părăsià fizica, chimia, mineralogia, pentru care nu aveà dascăl. Totuș ea seamănă bine cu cursul lui Gegö. Tagma a treia erà, așadar, o adaptare cerută de nevoile urgente ale țării: ingineria; și motivată de lipsa forțelor didactice. Tagma are o *unitate de interes* remarcabilă: In ea nu se află nimic ce să nu ducă la inginerie serioasă.

Înștiințare *Norma regia*

D. Mai având apoi volnicie dela mai marii efori boeri, vom trece și la celelalte mai înalte tagme *filosoficești*, fiește-care după rândul său, așijderea și la tagmele *iuridicești* sau *nomica*, care cum vor urmà.

Pentru cei ce vor să treacă la *cinul preoțesc*, să va orândui osăbită vreme și ceasuri pentru ascultarea sfintei teologhii, dogmelor credinții și cunoștința legii creștinești și altele mai multe trebuincioase.

Tagma D. prevedeà *filozofia* și *dreptul*; și *teologia*. Și în liceul r. academic din Cluj filozofia și dreptul culminà ca a patra treaptă a gradelor școlare Teologia erà nevoia țării; și ar fi fost, de sigur, ceva în felul cursului dela Sibiiu.

Mie nu-mi rămâne nici o îndoeală că Lazăr, făptuind în București, proectà în organizarea școalei muntenești — propria sa desvoltare, protejată de întocmirile «neamurilor vecine», de care, încă odată, aduc aminte [1]).

Dovadă că Lazăr zorià, însă, ca liceul să devie cât mai iute cât mai complet, nu o face numai nădejdea care respiră din *Înștiințare*, ci și faptul că în 1819 tineri, de sigur, aleși *și* de el, au fost trimiși în străinătate, ca să se întoarcă vrednici a-l completà, ca profesori de specialitate.

[1]) Deaceea trebuie să resping și aici părerea lui V. A. Ureche, care zice într'un text din *Istoria școalelor*: «In organizarea școalei române din București G. Lazăr urmărește *aceiaș cale* ce apucase la Iași nemuritorul G. Asaki». Asaki făcuse, în școala grecească, un curs românesc de inginerie; Lazăr întemeià o școală românească completă. Și erà, totuș, pentru V. A. Ureche, aceeaș cale! Adaug aici un amănunt. Dacă și mai târziu (de exemplu în 1832) «examenul gheneral în școala din Sfântul Sava» se făceà în Septemvrie (*Analele parlamentare*, t. III, p. 480), avem și în aceasta tradiția lazaristă, după modelul examenelor de Septemvrie din gimnaziul ardelenesc.

XXVII

FUNCȚIONAREA ȘCOALEI

«— măcar și într'această scurtă curgere de vreme și cu atâtea viscole câte au pătimit, *nu puțin rod s'au făcut până acum, precum se vede în faptă*».
Lazăr, în apelul pentru abonarea la Matematica sa.

Se deschise dar *condica* școalei și se începură clasele. Nu știu care?, nu știu cu cine? I. Eliade vorbește (1839) despre câțiva grămătici sau țircovnici candidați de preoție, panachideri sau ucenici dela Sf. Gheorghe și dela Colțea, cari abiă știeau să cetească.

Petrache Poenaru vorbește de câțivà curioși; prăvăliași,scriitori de pe la cancelarii; dar și elevi maturi dela școala grecească; și persoane onorabile dintre comercianți, ca de ex. Alexandru Tell, care cunoscuse de mult pe Iorgovici (fiind în Viena?) Tempea (Brașov) și doctorul Molnar (Cluj, Sibiiu ori chiar București, unde Molnar a fost [1]). Cevà erà; erà puțin.

Văzând ce *realitate* a răspuns *idealului* său din *Înștiințare*, Lazăr, în ceasuri de mâhnire, oftà: «Doamne, până când anii blestemului? !»

Insă toamna, în Octomvrie, fugì Domnul grec.

Insă, din fericire curând după deschidere, tot în Octomvrie, Veniamin din Lesbos fu exilat; clasele grecești se sparseră; și școlarii lor trecură la Lazăr, *la clasul de inginerie*, afirmă Eliade. Faptul acesta a schimbat toată fața lucrurilor. Dintr'o școală fără școlari de nădejde, școala lui Lazăr deveni, dintr'o lovitură, o școală de mare spor.

«*Indată* Lazăr începù a *traduce*» un curs de *matematică* (Eliade zice: după Wolff) și unul de *filozofie* (Eliade zice: după Kant). «In vreme de *un an* școlarii ajunseră departe».

Reese deaici că traducerile au început *în toamna* înaintată a *anului 1818* și că până în toamna anului 1819 școlarii ajunseseră departe.

[1]) Ion Molnar a fost în București în 1783 (Martie sau Aprilie), ca să aducă înapoi pe un chirurg al său, fugit în țară. Despre aceasta scrie Raicevich lui Brukenthal. *Archiv des. V.f. sieb. Landeskunde*, vol. 31, p. 592.

Şi afirmaţia aceasta a lui Eliade *trebuie* să fie adevărată. Traducerile Lazăr le anunţase din Martie 1818; din Octomvrie, ele deveniseră necesare; prompt, el le făcù. Iar în a. 1919 şcolarii erau atât de înaintaţi încât eforia a socotit că patru dintre ei trebuesc trimişi în străinătate, ca să se specializeze. Ei plecară în a. 1819.

De o parte veniseră, aşadar, «slăbănogii» sau «nedeprinşii», cum zisese *Înştiinţarea*; iar de alta pregătiţii. Unii puţin înţelegeau, alţii tot. Se spune anume, în scrisul lui I. Eliade, privitor la logică: Copiii cei noi n'au făcut mare treabă cu acea logică: ea însă şi-a dat foloasele sale şcolarilor celor *vechi*; deci: şcolari noui şi vechi şedeau pe aceleaşi bănci. Este evident că cei noui l-au silit pe Lazăr să nu fie prea scolastic, ci să vorbească popular, sau, cum zice Poenaru: să împestriţeze prelecţiunile sale scolastice cu un fel de *conferinţe*.

Precisiuni despre ce s'a făcut în toate «tagmele», în toate clasele, astăzi încă nu avem. Trebuie să ne mulţumim deci cu puţinele ştiri despre profesori.

Popa Pavel va fi propus slovenirea, cetirea şi alte materii de clasele primare.

Eufrosin Poteca, care fusese profesor la şcoala grecească, la începători (Clasa a III-a), a trecut la Sf. Sava, ca profesor de geografie, *pe lângă* Lazăr [1]).

Ion Eliade, începând, propuse *aritmetică* şi *geometrie;* cum spune el, cam din acelaş timp în care colegii săi, veniţi mai de vreme la Lazăr, fuseseră trimişi în străinătate, deci din 1819. Eliad însuş se numeşte «ajutor» al lui Lazăr.

Ladislau Erdeli propuse limba *latină* şi limba *franceză*; iar din filozofie, *logica*, părăsită de Lazăr, care treceà la metafizică.

Gheorghe Lazăr însuş a propus *matematica* (după Wolff) şi *filozofia* (după Kant). Pe când veniau la el, ca colegi, Eliade şi Erdeli, el trecù, în cursul de matematică, la *trigonometrie*, iar în cel de filozofie dela logică la *metafizică.*

Dacă Lazăr a făcut matematicele după Wolff sau în spiritul lui Wolff — acesta este înţelesul ştirei lui Eliade — atunci, înainte de trigonometrie, Lazăr a propus, după volumul întâiu

[1]) I. Eliade, *Binele public* din 24 Maiu 1880.

din Wolff, aritmetica și geometria, pe care, înaintând cu cursul, le-a lăsat lui Eliade, ca «ajutor», ceeace mai însemnează că, din capul locului, Lazăr își luase toate părțile matematicelor [1]). La început Lazăr se va fi mulțumit, însă, cu strictul necesar, pentru ca să ajungă cât mai iute la «inținerie», despre care suntem informați că o făceà la câmp, ridicând «harte din triunghiu în triunghiu», dela început chiar (Eliade), chiar și cu școlarii puțin preparați pentru astfel de lucrări.

Cât despre filozofie, este sigur că Lazăr a făcut-o după Kant. Supărarea lui că Erdeli, urmându-i la logică, a propus după Condillac, nu, cum o propusese el, după Kant, este bine cunoscută din povestirea lui Eliade, din care reiese că Lazăr voià să aibă, în școala sa, un *singur* sistem filozofic! Dar se pare că Erdeli nu s'a tulburat mult, deoarece — precum arătarăm mi sus — regulamentul, usul asigurase profesorilor independența cursului [2]).

In acelaș timp, în puterea aceluiaș regulament, școlarii lui Lazăr cercetau ca *auditori* câteva cursuri din școala grecească. Ne-o spune Eliade, care lămurește că îi atrăgeà farmecul de a comparà cele două cursuri de filozofie: «Trei filozofi se auzià în anii aceia pe catedrele capitalei: Kant, Condillac și Tracy; și trei matematici: Wolff, Lacroi și Francoeur» [3]).

Conflictul filozofic Lazăr-Erdeli este foarte semnificativ; și deaceea mă opresc încă la el, ca să-i arăt toată semnificația.

---

[1]) Confirmat aiurea de Eliade: «Lazăr *se puse mai întâiu a-și instrui elevii în științe exacte*: el cunoștința naturei unui triunghiu nu o da pe toate poeziile din lume; el *iarna* făcea lecțiuni de *matematice* și *veara* eșia cu elevii la practică; el vrea să dee națiunii ingineri, arhitecți etc.» (Prefața la Bălăcescu).

[2]) Cu povestirea din 1839 să se compare și *Familia*, anul I, p. 110. După *Familia*, cursul lui Erdeli a fost ascultat de școlarii noui la logică, dar și de cei vechi, cari terminaseră logica lui Kant.

[3]) *Curierul românesc*, 1839, p. 264 și *Foaea pentru minte*, 1840, p. 46. Se pare că, de pe urma cursului lui Lazăr, se răspândià și literatura filozofică, precum reiese din biografia elevului Mihail Drăghiceanu, despre care d-l Virgil N. Drăghiceanu scrie (*Intemeerea școalelor din Romanați și Dâmbovița*, 1914, p. 7): «Intre elevii eșiți din școala lui Lazar este și pitarul Mihalache Drăghiceanu, profesorul, întemeetorul școalelor naționale din Romanați și Dâmbovița, un idealist oltean, de pe mumă bucureștean, unde aveà întinse proprietăți pe strada Smârdan. Din cărțile ce ne-au rămas din biblioteca sa (foarte multe filozofice: *Kant*, *Leibniz* etc.) se vede că dobândise, în școala lui Lazăr (unde fusese conșcolar cu Eliad, despre care își aminteà că, în primii ani, nu strălucià câtuș de puțin), cât și la profesorii francezi, refugiați în București, o aleasă cultură grecească și franceză».

Logica lui Kant apăruse la 1800, publicată de I. G. Jäsche [1]), din încredințarea lui.

Prefața lui Jäsche arătà pentru ce Wolff, vechia simpatie a lui Lazăr, nu a ajuns să dea lumii o logică finală, pură [2]) și de ce abià Kant săvârși fapta aceasta. Kant însuși, chiar în logica de față, răstoarnă pe Wolff cu câteva rânduri, deși recunoaște că logica generală a acestuia este cea mai bună — până la sine. «Metoda specială, proprie lui Leibnitz și *Wolff*, metoda *dogmatică* a filozofiei a fost foarte greșită. In ea este atâta amăgire, încât este necesar să se suspendeze toată procedarea și, în locul ei, să se așeze alta: metoda filozofiei *critice*, care constă în cercetarea acțiunii rațiunii însăș, în analisa și examinarea întregii putințe de cunoaștere a omului, până unde vor fi putând să meargă *marginele* ei» [3]).

Se pare că în timpul dela Viena până la București Lazăr pierduse simpatiile pentru wolffianism (constatat, ipotetic, după lecturile sale filozofice), deci pentru dogmatism și ajunsese la filozofia *criticistă*. Dacă biblioteca lui ni s'ar fi păstrat întreagă, în ea am fi găsit poate nu numai *Logica*, despre care știm că a avut-o, ci și alte opere de Kant.

Pentru Kant logica este «disciplina *a priori* despre legile necesare ale gândirii», în vederea *tuturor* obiectelor gândirii, este știința întrebuințării corecte a rațiunei, dar nu subiectiv, adică nu după principii empirice *(psihologice)*, cum cugetă; ci obiectiv, adică după principii *a priori*, cum trebuie să cugete. Deaceea, după el, Malebranche și Locke nu au scris logică proprie, deoarece ei au scris și despre conținutul cunoștinței și despre originea noțiunilor.

Condillac făcuse acelaș drum.

In Sf. Sava Condillac erà cunoscut în forma *Cours d'étude pour l'instruction du prince de Parme* (1782). Din acest curs i-a cunoscut I. Eliade gramatica; fără motive nu putem trece la bănueli de cunoaștere mai adâncă. Erdeli va fi cunoscut, așadar, volumul al patrulea: *De l'Art de Penser*.

[1]) Immanuel Kants *Logik, ein Handbuch zu Vorlesungen*, Königsberg, bey Friedrich Nicolovius. 1800.

[2]) p. XIII—XIV.

[3]) *Logik*, p. 18 și 38.

De l'Art de Penser psihologisează, însă, chiar foarte mult. Pentru el a cunoaște arta cugetării însemnează a cunoaște: alimentele sănătoase ale cugetării; facultățile a căror acțiune este necesară; și când vom ști cum aceasta trebuie să se alimenteze, să se conducă, să acționeze, vom cunoaște arta de a cugetà. Deaceea este necesar să se cunoască originea ideilor, facultățile înțelegerei și metoda — teme cu care se va ocupà opera sa. Analiza psihologică este, firește, foarte necesară; formalismul logic primește chiar lovituri, ca, de pildă, în textul despre abuzul de silogism, marele instrument al sintezei; toată logica capătă o lovitură curagioasă, la sfârșitul capitolului X, citat aici în notă [1]).

Kant nu neglijase detaliile logicianilor; la el toate sunt considerate; dar și precedate de o teorie criticistă a cunoștinței, despre care — eu mă îndoesc că, elevilor săi, Lazăr a putut-o predà în *toată* adâncimea sa; o va fi formulat popular magistrul; iar restul (noțiunea, conținutul și sfera, genul și specia, etc., până la metodica generală) le va fi tratat în ordinea obișnuită și înainte, și după Kant, păstrând, firește, formulările clare, de atâtea ori revizuite ale acestuia. Preferind pe Kant, Lazăr va fi avut și un motiv filozofic-superior; erà de talie de a-l *puteà* aveà; dar va fi înțeles că concreținea cursului kantian este proprie să lase în mintea școlarului mijloace de autocontrol mai sigure decât expunerile psihologice ale lui Condillac. Mie atâta mi-ajunge, ca să trec la afirmația că Lazăr erà pedagog mai priceput decât Erdeli [2]).

Deaici înainte începe ipoteza. După logică, Lazăr a propus *metafizica* lui Kant, zice Eliade. Aceasta este sigur; dar — după care text al lui Kant?, nu se știe. Eu înclin să cred că a propus-o după manualul *paralel* la Logică, adică după manualul editat de Poelitz, nu după lucrările anterioare de metafizică publicate de Kant însuș. Insă Poelitz l-a publicat

[1]) J'ai cru qu'il etoit utile, et qu'il suffisoit d'aprécier la valeur des propositions et des définitions; et *j'ai négligé les détails où entrent les logiciens*. Qu'importe de savoir combien il y a des sortes des propositions et de silogismes? Quel avantage retire-t-on de toutes ces regles, qu'on a imaginées pour les raisonnemens? qu'on sache se faire des idées exactes, et on saura raisonner (p. 120).

[2]) Exemplarul academic al *Logicei* lui Kant a fost proprietatea lui Nifon Bălășescu, teolog ca și Lazăr, la 15—16 ani după acesta profesor al seminariului din București: Semn că filozoful erà popular printre Ardelenii cari treceau munții spre profesorat.

în 1821 (April-Maiu). De aici urmează că acest Kant a fost o cetire de mângâere în timpul revoluției; că, dacă trecù *dela* Logică la metafizică, logica o făcuse *înainte* de isbucnirea revoluției; și că în 1822, anunțându-și cărțile gata de tipar, anunțându-și și filozofia, Lazăr aveà pregătit și textul metafizicei. Metafizica ar fi deci opera anului 1821 spre sfârșit și a anului 1822 la început. Dar, cum ziceam, deși este atât de logică, ipoteza rămâne ipoteză.

Propunând după acest Kant, Lazăr trebuie să fi făcut un curs de ontologie, cosmologie, psihologie și teologie[1]).

Intorcându-mă la tot cuprinsul acestui capitol, îl resum: Intemeetorii învățământului din Sfântul Sava au fost, așadar: Lazăr, Erdeli, Poteca, Eliade și Pavel, doi Ardeleni și trei Munteni, cărora li s'ar puteà adaoge și Grigore Râmniceanul[2]); atunci: șase; Munteni, patru.

La *tagma* A din *Instiințare* au fost: Pavel și Poteca.

La *tagma* B: Lazăr, Erdeli, Eliade.

La *tagma* C: Lazăr și Erdeli, ca filozofi.

Despre râvna extra-școlară a elevilor se știe că ei au reprezentat în 1818 pe *Avarul* lui Molière, tradus de Erdeli. «Cu acesta se auzì pentru prima oară pe scenă limba română, prin junii elevi din Sf. Sava». (Eliade) Deși pricinuiau unii că limba ardelenească «nu este plăcută»[3]), va fi fost ascultată cu evlavie — și de Lazăr, pe care mi-l închipuesc de față.

XXVIII

EFECTE

Efectul apropiat și depărtat al lucrării lui Lazăr a fost descris de școlarii săi. După expunerile anterioare, din care a reeșit limpede agitația Bucureștenilor și noutatea ofertei lui Lazăr, mărturisirile despre efectul acesteia nu par exagerate.

---

[1]) Cărțile germane nouă veniau la București prin Sibiu. Pentru ca ele să vie și mai ușor, la 1823 Thyri fu adus de C. Golescu să completeze «casinul literar» cu cărți germane, franceze, italiane. Thyri a fost apoi librar până la 1835. Vezi un articol de I. Eliade în *Typographul român*, 1870.

[2]) N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, 1907, vol. I, p. 19.

[3]) Mumuleanu, *Caracteruri*, 1825, p. 77.

Astfel P. Poenaru spuneà (*1843*) [1]) că școala lui Lazăr a fost «un centru de lumini de unde se răspândiră raze care *înflăcărară* în inimile românilor zelul de cultura limbii lor».

Simion Marcovici (*1837*) [2]), mai concret, aducându-și aminte și de uimirea din clase și de imediata urmare a completării («sistematicește» a) școalei urmărite mereu de atenția publicului, scrise: «Fără a luà în băgare de seamă *împiedicările* și *prejudecățile* ce din toate părțile stânjineà cultura limbii și prin urmare întemeerea învățătorilor, răposatul întru fericire și de toată pomenirea vrednicul Georgie Lazăr *traduse cărți de știință* în limba rumânească și începù a învățà *tinerii care de o cam dată să mirară și ei că înțelegeà mai bine în limba lor* orice învățătură. *După aceea*, ivindu-se o epocă mai fericită, să întemeiară școale sistematicești, se așezară învățăturile toate în limba rumânească, încât ceea ce să socoteà adevăr netăgăduit, ajunsese a fi paradocs *numai* după un curs de șase ani».

Macarie ieromonahul, spirit mai simplu, dar tot sincer, confirmă, mai din afară, pe cei doi profesori cari se aflaseră în procesul de înaintare al școalei [3]): «In care școale adunându-se mulțime de ucenici și de pre afară și din școalele grecești, care nici un spor nu făceà, cu minunata îndemânare a limbii părintești, în puțină vreme atâta spor au făcut în științele *filosofiei*, încât mulțime de ucenici români au eșit *desăvârșiți engineri și filosofi*, care din școalele cele grecești, care cu multă cheltuială a țării să țin, nici o dată nu s'au văzut să iasă».

Indată ce încrederea în putința de desvoltare a limbei românești științifice se stabilì, boierii hotărîră să sporească puterile didactice ale școalelor. Directa legătură între cele două fapte s'ar înțelege dela sine. O întăresc totuș cu o dovadă din P. Poenaru [4]).

«Intr'acea vreme, când în București erea numai școale grecești, *prea puțini ar fi crezut* că s'ar puteà învățà prin școli publice, în limba românească, cevà mai mult decât a citì pe

[1]) *Foaea pentru minte*, 1843, p. 245. «Ca unul ce a văzut și ascultat de multe ori pe Lazăr», zice Eliade despre Poenar în prefața la Bălăcescu, *Fă-mă tată să-ți seamăn*.

[2]) Prefața la *Istoria lui Gil Blas de Santilan* de Lesage, București, 1837, p. VIII.

[3]) *Biserica ortodoxă*, XXXIX, p. 971.

[4]) Necrologul lui C. Moroiu, de P. Poenaru, în *Universul* dela 1847 (București), p. 61.

ceaslov sau psaltire și a scri *grapsim* pe *panachidă*. Dar *după ce se începù în Sf. Sava* școala lui fericitul în memoria Românilor Lazăr, *se întinse între Români atâta încredințare despre folosul de a se învățà științele în limba patriei*, încât subt Eforia răposaților Mitropolitul Dionisie și Banul Constantin Bălăceanu, *se hotărî a se trimite tineri* Români să dobândească în academii streine științele trebuincioase și să se facă destoinici de a le împărtăși în școalele patriei, în limba românească».

Fără a-i fi fost școlar, dar din apropiere, profesorul *Iosif Genilie* pomenià pe Lazăr (la 1837) într'o descriere a țării afirmând [1]) că «*întâi* el în limba patriei aţîţă *întâia scântee* și seamănă *sfânta* sămânță a *adevăratei* învățături de științe în România». Adevărul și sfințenia sunt cuvinte de cult entusiastic.

Se pare că Lazăr, care se judecà pe sine însuș mai sever decât lumea, care-l urmărià, *întrecuse* așteptările acestei lumi, care izbucnì în cuvinte de preamărire [2]).

XXIX

ÎNAINTE ŞI DUPĂ REVOLUȚIE

V. A. Ureche se întrebà [3]): «Continuat-a a există școala lui Lazăr sub Al. Șuțu, după Caragea? Se pare că *da*, deși se întrerupse la 1821». La 1822 este numit în acte și Lazăr. In 1823, în Aprilie, la facerea bugetului, Lazăr este înscris ca «cel *întâiu* dela școala Sf. Sava» cu leafă de 4.000 de taleri [4]). Colegi, în 1823, îi erau Erdeli (cu 1.800 taleri) și încă doi dascăli, de sigur cei dela clasele primare, numiți, după Lazăr, al «doilea» și al «treilea» și cu o leafă mică. Așadar este sigur,

[1]) In *Almanahul Statului*, 1837, p. 208.

[2]) Despre efectul *politic* al activității culturale a lui Lazăr a vorbit odată, foarte frumos, I. C. Brătianu. Textul, citat des, se află în *Instrucțiunea publică*, 1865, p. 7. Despre idea daco-română la Lazăr a vorbit Eliade: «*L'idée d'une Roumanie unie* date déjà de plus de soixante ans. Elle a été professée en projet en Transylvanie, dans le Banat, et en Hongrie par tous les littérateurs roumains, par Paul Giorgovici, Pierre Major, Démétrius Cichindel, Schinkai, Samuel Klein et autres. *Elle a été propagée en Valachie par Georges Lazar*; ele a été continuée et professée par l'auteur de cet ouvrage pendant vingt-huit années.» *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, Paris, 1851, p. 241.

[3]) *Istoria școalelor*, vol. I, p. 194.

[4]) N. Bănescu, în *Neamul românesc literar*, 1911, p. 240.

că dintre 1818 și 1823 se poate vorbi numai de o *întrerupere* prin revoluție. Despre ea trebuie să adaogăm, însă, câteva știri controlate unele prin altele.

Revoluțiunea dela 1821 a tulburat serios școala. Poenaru spune că Lazăr a fost «alungat» din școală; Chr. Tell afirmă (1865) că în cursul revoluțiunei Lazăr nu mai puteà ține curs în școală [1]). Dar Eliade susține că în anul 1821 a predat geografia astronomică [2]). Revoluțiunea a izbucnit în Martie, spre sfârșit. Până atunci Lazăr a putut predà; a putut scrie manuale datate din 26 Februarie 1821 *(Aritmetica matematicească* și *Trigonometria cea dreaptă)*. Iscălindu-le în *aceeaș* zi, par'că anume s'a grăbit să le sfârșască, deoarece de mai mult de o lună, dela moartea lui Alexandru Șuțu, semnele vremii îl înconjuraseră și pe Lazăr, aducându-i și lui aminte că are ceva scump de îngrijit: pe sine, școala sa, scrierile sale.

Lumea care tocmai se pregătià să facă din țările românești o bază de operațiune și să treacă peste Dunăre, Balcani, în Morea, nu-i inspirà încredere: Erau doară *numai* trei ani dela înfrângerea în divan a lui Veniamin, vreo doi și jumătate dela concretizarea noutății școlare, pe care, față de Greci, *el* o reprezentà. Dela întemeiere și până la 1821 i se daseră și probe că este pândit: Eliade chiar ne asigură, că supt Alexandru Șuțu (16 Noemvrie 1818 — 18 Ianuarie 1821) i se redusese leafa, făcându-i-se astfel o jignire care puteà să fie numai întâiul precedent [3]). Căci este ușor de înțeles ce s'ar fi ales de Sf. Sava cel românesc, dacă revoluția grecească ar fi triumfat!

Trebuie spus clar: Dacă Lazăr s'a dus la Tudor, s'a dus ca Român, ca dușman al fanarioților, fără nici o îndoială; dar s'a dus și ca întâiul dascăl român, care simțià de unde i-ar puteà veni școalei o nouă și largă ocrotire. Fără să ne pierdem în fantasări; întemeindu-ne numai pe textul lui Eliade [4]), care ne spune că: Lazăr erà zilnic la Cotroceni, dând sfaturi cum să se întărească tabăra lui Tudor, că Eliade îl însoțià «mai

[1]) *Familia*, 1865, p. 122.
[2]) *Tot acolo*, p. 122.
[3]) *Familia*, 1865, p. 122.
[4]) *Equilibru*, p. 61.

totdeauna dimineața și se întorceà cu dânsul seara»; și că «în câteva nopți (amândoi) au și dormit acolo împreună», trebuie să admitem că Tudor și Lazăr au examinat și împreună situațiile generale și individuale: La Cotroceni s'a discutat, de sigur, și rostul Sfântului Sava.

Ca urmare, a fost firesc ca Grecii eteriști să tragă în Lazăr cu pușca, precum povestește Chr. Tell; dar nu a fost firesc ca doi elevi de-ai lui să-l atace în casa sa, să-l lege, să-l căznească, să-i ceară averea: Pe Greci Lazăr nu i-a cunoscut; pe elevi i-a iertat; Tell spune că la 1865 unul dintre ei trăià încă [1]).

Conchid: în forme, pe care le cred simple, școala lui Lazăr a durat, cu o singură întrerupere (1821), care nu se poate precizà, dela 1818 până la 1823 [2]).

XXX

LAZĂR CA AUTOR DIDACTIC ȘI CA ORATOR

Despre activitatea literară a lui Lazăr în București avem știri precise și fapte reale: In București Lazăr a fost autor de cărți didactice și orator.

Pentru Lazăr o școală fără cărți tipărite erà un nonsens. El ziceà: «Pedica cea mare a neiuțitei pășiri a științelor au fost și este *netipărirea* cărților scolastice»; «pentrucă numai cu scrisul pășește predarea nu numai cu zăbavă, ci și cu greșele neaparate»; și «pricină netipărirei, *nu* condeiul, ci volbura lui Saturn au stătut la mijloc» [3]). El scrià astfel în 1822; volbura lui Saturn fusese revoluțiunea; deci trebuie să înțelegem că condeiul său nici înainte de 1821 nu stătuse pe loc: Cărțile sale didactice el le scrià *paralel* cu cursurile făcute în școala sa.

Dovada o fac caetele păstrate: *Aritmetica matematicească* și *Trigonometria cea dreaptă* întru folosul școlarilor săi, amân-

[1]) *Familia* și *Neamul românesc literar*, vol. II, p. 200.

[2]) Și școala grecească încetase în Martie, pentru care lună moștenitorii lui Vardalach nu mai cer leafa cerută pe Februarie 1821. V. A. Ureche, *Istoria școalelor*, vol. I, p. 110. Vezi, despre școala românească, tot acolo, p. 111, nota relativă la 1822/23.

[3]) Apelul la subscrierea *Matematicei*; la Poenaru, discurs, *Anale*, s. i., vol. IV, p. 124.

două datate: 1821 Februarie 26, amândouă scrise, de sigur, în 1820 [1]).

Trigonometria a publicat-o și a studiat-o d. Lalescu.

Aritmetica este scrisă în felul acelor *Institutiones arithmeticae in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum*, cum erau de ex. cele tipărite de Martin Hochmeister (Cluj și Sibiiu) în anul 1797. Cuprinsul din fruntea manuscriptului academic 2787 arată același mers simplu și practic.

In manuscriptul acesta se mai află, la arătarea cuprinsului, și *Punerile de geometrie*, adică tezele care au fost desvoltate în geometria sa (pierdută), formulate și aici tot ca întrebări; și din trigonometrie.

Cursul de matematică conținea așadar: aritmetica, geometria, trigonometria. Acesta trebuie să fie *tot* cursul anunțat la 1822 ca pregătit pentru tipar.

Despre *acest* curs va fi vorbit și Eliade, când a scris despre «geometrie și trigonometrie după Wolf», din care còpii aveau I. Măinescul și I. Palama [2]).

In același loc Eliade amintește o *geografie astronomică*, predată în timpul revoluției lui Vladimirescul. *Geografia* o anunțase și Lazăr, în 1822.

Afară de matematică și geografie, Lazăr ar fi publicat, deodată cu ele, *filozofia*. In 1822 eu o socotesc terminată. Apelul lui Lazăr nu precizează: *ce* anume? Eliade spune că o scrisese după «Kant, din care a făcut un curs de *logică* și *metafizică*». La 1822 Lazăr va fi avut bune de tipar aceste două lucrări.

«Apoi după aceasta va urmà și *istoria universală*», sfârșește Lazăr, în 1822: «Atâta voià a da la lumină în limba patriei!»

Despre *gramatica* românească Lazăr nu pomenește. Dar M. Gaster o are printre manuscriptele sale; și o socotește scrisă în spirit apusean; iar Petrache Poenaru ne spune că gramatică Lazăr a propus, ca știință «preliminarie».

Din materiile propuse de Lazăr Poenaru mai amintește: Desemnul, topografia și construcțiunile mecanice; dar însuș Poenaru spune că construcțiile și topografia erau numai «apli-

[1]) *Trigonometria* a publicat-o d-l Traian Lalescu, în 1919 (București).
[2]) *Familia*, 1865. p, 122.

cațiuni» la matematică, nu un curs special, nu o clasă specială. Deaceea va fi afirmat Poenaru că Lazăr nu a putut să se ție exact de *Înștiințare*, în care promisese un curs special de geometrie? Intrucât Eliade vorbește, însă, de «clasul de inginerie», chestiunea nu se poate lămuri cu absolută siguranță. Clasul de inginerie Eliade l-a descris atât de amănunțit, încât eu cred că Poenaru este, aici, mai puțin lămurit decât ar fi cerut importanța informațiunei.

Repețind afirmăm că Lazăr a scris: *gramatica* (românească), *matematica* (aritmetică, geometrie, trigonometrie), *filozofie* (logică și metafizică) și *istoria universală* [1]). Constatarea ne duce, mai departe, la afirmația că *el își scrià cursul*, pe care-l dictà ori de pe care unii elevi (I. Măinescul, I. Palama) luau còpii; și că dascălul *desvoltà* cursurile în chipul descris lămurit de școlari, chip deșteptător de interes și uneori chiar de entusiasm.

Discursurile lui Lazăr sunt bine cunoscute [2]). Intâiul l-a publicat Eliade (1839), în *Curierul românesc*: Este discursul zis cu prilejul înscăunărei mitropolitului Dionisie, în adunarea boierilor, la mitropolie; discursul l-a rostit «cel acuma (1839) în ființă econom al sfintei mitropolii», David, care l-a păstrat și i l-a predat lui Eliade. Al doilea discurs a fost menit să fie rostit în 30 Iulie 1822, la înscăunarea noului Domn român, Grigorie Ghica. Pentru cunoașterea ideilor lui Lazăr, discursul dela 1822 este mai important, decât cel cela 1819.

Discursul dela 1819 este o contrastare simțită între mărirea romană și căderea română; o constatare contrasă, ca din fulger, a situațiunii politice a țării; și o grăbire energică spre viitorul ei românesc, creat de «brațe voinicești și de duh românesc». Indemnul acestui cuvânt pare a fi fost dictat de conștiința că patria este încă în mare primejdie — și erà! — și că, în primejdie, bărbații trebuie să se arăte bărbați: «Aici frica n'are loc; sfiala zace moartă, călcată la pământ; Pronia lucrează; și noi toți cu bucurie îți urmăm».

Discursul a fost, atunci, o faptă de curaj. La 1839 încă Eliade scrie despre «energia și hotărîrea lui (Lazăr): «Poate

[1]) Din P. Poenaru reese că a propus și istorie românească. (Intercalări?)
[2]) Le reproduc, totuș, în anexele X și XI.

oricine socotì câtă eră hotărîrea acestui bărbat, când *în vreme de domnie streină şi subt un guvern ca cel de atunci* a avut curajul a rostì un astfel de cuvânt. Nu eră aşà lesne a haretirizà cineva pe acele vremi ce va să zică *fanariot*; el însă, vorbind de Români, în acest cuvânt zice: *bine gătiţi spre slujba vrăjmaşului omenirei, răpitorul casei părinteşti.* Cum puteà altul mai bine, sub doă nume atât de însemnătoare şi de îndrăsneţe, să arate acel machiavelism infernal ce a stat biciul şi ticăloşia a două naţii întregi, Rumânilor şi Grecilor?» [1]).

Discursul dela 1822 este o destăinuire şi din ideile filozofice ale lui Lazăr, nu numai de sentimente patriotice, răsboinice, ca cel dela 1819.

Discursul începe cu reala şi necesara antinomie a *binelui* şi *răului*, pe care omul începe a le cunoaşte «în sine» *(an sich?)* din pruncie, apoi din istorie, din legile omenirei. Şi unul, şi altul există *în sine*; dar se şi prefac, «se schimbă», unul într'altul: binele în rău, răul în bine. Dela rău spre bine este suişul; din culmea de mărire şi avere începe căderea, căci, iată «tocmai acestea au pricinuit dărăpănarea împărăţiei Elinilor» şi Romanilor; şi a lui — Napoleon Bună-Parte!

Toată partea aceasta este un reflex din lecturi vechi şi noui: In liceu Lazăr cetise în *De finibus bonorum et molorum* de Cicero; moràlele teologice tratau tema; de curând (1793) Kant dela cercetarea binelui şi răului pornise în aceà carte care deşteptase ecouri tari în toate teologiile: *Die Religion innerhalb der Grenzen der reinen Vernunft.* Un ecou dintr'acestea, teologice, se află într'o operă cetită de Lazăr; zic cetită, deoarece se găseşte în biblioteca sa [2]): Este opera unui Wolffian, apărută în ediţie nouă pe când Lazăr eră în Viena, unde o

[1]) Ca comentar la discurs mai citez explicarea lui Eliade (de sigur confirmată lude Lazăr însuş), din prefaţa la C. Bălăcescu (p. 74—75): El, când se exprimà în cuvântarea sa solemnelă către chiriarhul patriei, ca primul efor al instrucţiunii publice, zicând: Va veni timpul, când şi zidurile şi coarnele publicului vor mărturisì înţeleapta voastră păstorie, înţelegea că ţeara, lăsând limba helenică, va face să aibă, dintre filiii săi buni, ingineri, arhitecţi, mecanici; buni agronomi; pentru că zidul, cum e făcut, anunţă pe zidar sau mai bine pe arhitect; şi brazda, cum e trasă şi fecundată şi semănată, anunţă pe agricultor». Explicarea a fost repetită în *Binele public* din 25 Maiu 1880, p. 3, coloana 1.

[2]) Sigmund von Storchenau, *Die Philosophie der Religion*, Wien, 1807. Ediţia întâia apăruse în a. 1773—1781.

va fi cumpărat îndată. Una din meditațiile lui Storchenau, din volumul al treilea, are același curs de idei ca și începutul discursului lui Lazăr — până la exemplul cu căderea Elinilor. Deaceea cred, că, în afară de considerațiile generale, aflătoare în filozofie și în teologia contemporană, pe Lazăr, mai de aproape, l-a înrâurit, de astă dată, Storchenau [1]).

In continuare Lazăr arată cum răul (d. ex. sărăcia) provoacă munca și binele (d. ex. bogăția); cum măririle se dărâmă; cum pasiunile dau o mână de ajutor pentru ca «*roata veacurilor, roata sorții omenești*» să se alcătuească din aceste suișuri și coborîri, coborîri și suișuri; cum istoria este un șir de astfel de roți.

După moralistul Lazăr, așadar, fondul îndemnător al istoriei este pasiunea, sentimentul.

O modificare (secundară) aduce «legea» morală: ce ție nu-ți place, nu fă altuia; ce-ți place ție, fă-i și lui. Este legea *milei*; a milei cu săracul, dar mai ales cu străinul. Este un bine și mila; dar și ea se poate întoarce în rău. Discuția se lărgește, deoarece acum se îndrumă spre realități naționale. Lazăr citează pe filozoful care atrase atenția că, totuș, străinul trebue ținut la distanță, să nu-ți afle «secreturile» și, după ce ți-a mâncat «pâinea mesei», să aibă prilej a fi nerecunoscător. Cred că «filozoful» este psalmistul cu ai săi psalmi 41, 42 și 43, care tratează aceeaș temă, cu aceleași cuvinte. Intr'una din bibliele bibliotecei sale tocmai la acești psalmi sunt îndoite paginele sfintei cărți: Se vede că erau psalmii lui de predilecțiune! Și clar reese acum că pateticul naționalismului său împrumutase și dela biblie: idei, colori, cuvinte [2]).

Pentru noi străinul erà Grecul, fanariotul. Aducându-și aminte de descrierile lui I. H. Campe despre descoperirea Americei, Lazăr compară stârpirile fanariote cu stârpirea dusă în țara indigenilor americani de Spanioli. Campe erà un luptător pentru libertate și cetățean de onoare al republicei fran-

[1]) Vezi *Anexa XII* cu reproducerea din Storchenau, *Von dem ursprünglichen Unterschiede des moralischen Guten und Bösen.*

[2]) Mai la vale Lazăr chiar citează pe psalmist.

ceze. Dacă Lazăr a împrumutat dela el comparația — cunoscută și Grecilor, deoarece pe Campe ei îl traduseseră și îl cunoșteau, Lazăr da încă o dovadă că îndrăsneala dela 1819 nu îl părăsise.

Acum Lazăr erà chiar unde voise să ajungă (deductiv); precum la 1819 el introduse *obștea* (personificată), pentru ca ea însăș să vorbească, în *oratio directa*, spre culminare, așà introduse aici chiar «această sărmană patrie», care pe toți străinii i-a primit, fără să știe că ei se vor dovedì «feciorii șopârlei». Patria însăș rostește imprecațiunea sa anti-grecească, cerându-le Grecilor să iasă dintre granițele sale, doritoare să scape de tirani și mincinoși amăgitori. Căci altfel trebuie să fie și va fi acum stăpânul și cârmuitorul din însuș seminția și sângele fiilor mei — sfârșește patria cuvântul său mângâios.

După explicările precedente pot afirmà că cine voește să cunoască concepția lui Lazăr despre momentul istoric în care țara se află, acela discursul dela 1822 trebuie să-l cetească resfirându-i rândurile și interpretându-i toate legăturile cu vieața și cu literatura, în a cărei lumină Lazăr vedeà vieața.

Amândouă discursurile formează comentarul cel mai limpede al vieței sale din capitala Munteniei; ideile se dovedesc în deplin acord cu faptele; ideile și faptele descoper un *liberator conștient*, nu un dascăl oarecare, umil, sfios, temător de-a intrà în luptă. Dascălul erà în frunte, în rândul întâiu al luptei.

Privitor la forma, în care Lazăr și-a îmbrăcat discursurile, observ scurt că ea nu ascunde nimic din focul sentimental al autorului; că mersul ideilor nu-i lasă timp să desvolte aluziile; că fantazia nu-i lipsește (cum exact simțise Poenaru); că nu-i lipsește nici epigrama relevată de Poenaru, care o va fi găsit în formele populare întrebuințate, în adagiile latinești traduse, în tropii originali și satirici, biciuitori.

Astfel de discursuri trebuie să fi rostit Lazăr și auditorilor, în școală; dar aici ele vor fi fost lipsite de acel învăliș bisericesc care nu puteà să lipsească din actele petrecute la mitropolie.

XXXI

CARACTERUL LUI LAZĂR

Caracterul lui Lazăr, înțeles ca manifestare a tuturor însușirilor sale sufletești, nu a fost descris de nimeni, ca totalitate redusă la anume predispoziții covârșitoare. Pentru o descriere cu pretenții de siguranță absolută ne lipsește încă materialul necesar. Totuș ea se poate încercà.

Pe Lazăr l-au descris și cei de dincolo: administrația austro-ungară, și cei de dincoace: elevii săi. Pe aceste descripții trebuie să bazăm orice încercare proprie.

Când caracteristicele încep a se ivì, despre Lazăr se spune că el este de cel mai bun talent: având, deci, minte; că are moralitate: având, deci, bune sentimente; că s'a distins la studii și este râvnitor de-a face bine: că are, deci, voință bună [1]). Pe la a. 1806 el erà simțit ca om deosebit, bine definit, complet.

Dar în curând apar «defectele». Defectele, sunt însă ale celor ce îl judecă pe el, nu ale lui; deoarece faptul că nu și-ar fi cunoscut bine credința sa ortodoxă, că ar fi fost chiar indiferent față de ea — într'un timp chiar și în forma dispensării de orice spovedanie la preoți —, arată numai criteriile mitropolitului sârbesc [2]), nu defectele sufletești ale lui Lazăr, om cu mintea mai presus de *formele* religioase, dar îndreptată încà tot spre Domnul.

In timpul acesta apar izbitor calități bine depărtate de încă o formă a preoțimei, de forma sinceră sau ipocrită a umilirei: Lazăr nu se umilià; erà învățat și voià *mărire*; își cereà anume locul care simțià că i se cuvine. Firește, mitropolitul îl socotià «grandoman aventurier», deși el erà numai deplin conștient de valoarea sa: Erà, acum prin 1810, când un ministru mai isteț spuneà exact că Lazăr nu are numai o bună educație, ci și că «*ține foarte mult la sine*» [3]).

Așà cum l-a descris ministrul Atzél, așà trebuie să ni-l închipuim în toți anii care-i avù de stat încă în Transilvania.

[1]) Sădeanu, p. 6. Erà, atunci, de 25 de ani!
[2]) Sădeanu, p. 12.
[3]) Sădeanu, p. 22.

Firește, în aceà epocă de prea multe capete plecate, atitudinea lui Lazăr nu puteà să pară cuminte. Deaceea, venind vremea și vorba, ca episcopia românească dela Arad să fie ocupată — erà în *Februarie* 1815 — episcopul Moga și guvernatorul Bánffy se întâlnesc în părerea că, din punct de vedere al științei, Lazăr este cel mai bun, dar că acesta îi este inferior lui Nicolae Huțovici din punct de vedere al «cumințeniei firești» [1]). Episcopul Moga, care pe Lazăr îl observase zilnic: în consistoriu, în școală, în vieața particulară ce-o duceà în Sibiiu — pe atunci un cuib transparent de vreo 12.000 de suflete —, va fi fost originea acestei păreri, iar Bánffy primitorul ei binevoitor.

Dintre acel *Februarie* și Iunie 1815 datează întâiele știri rele: In acte se spune că Lazăr începuse a bea mai mult decât se puteà admite unui preot și, mai ales, că bea în vileag, nu pe ascuns [2]); că excesul de-a fi băut, într'o grădină, în sănătatea lui Napoleon nu ar fi singurul său exces. Acum, deodată, se ivesc, din acte, toate defectele lui Lazăr. Cancelaria transilvană vorbește Maiestății Sale despre *neliniștitul* om, despre *trufașul* om, despre *imprudentul* om [3]), despre *izbucnitorul* om, pe care nu-l cunoscuseră ori, mai exact, căruia *până acum* toate calitățile acestea, poate strânse în frâu de aspirațiuni acum risipite, nu i se luaseră în nume de rău — pe atunci mediul social ardelenesc le admiteà din cauza frecvenței lor —, dar căruia în nume de rău i se luară îndată ce dădù o probă că este și politicește suspect și periculos [4]).

Nu încape nici o îndoeală că celelalte calificative, care i se mai dau lui Lazăr în acest timp, sunt colori îngroșate de un guvern care voià să obție dela Maiestatea Sa o destituire într'adevăr foarte ușor obținută [5]).

Prin destituire, un om dotat desăvârșit în toate privințele, dar răsvrătit de nedreptățile îndurate, ocolind, probabil, lumea ipocrită, pe care în grădina vinului său de recreație nu o mai

[1]) Sădeanu, p. 28.
[2]) Lupaș, locul citat, p. 913, 915. In special vorba: *ab varios excessus.*
[3]) Lupaș, p. 912 și 914: *unruhig, sich übernehmend, unbesonnen, aufbrausend.*
[4]) Lupaș, p. 915: *verdächtig, gefährlich!*
[5]) Socotesc aici pe: *schwelgerisch, unordentliche Lebensweise, ganz ausgeartet,* care motivau punerea supt supraveghere polițienească.

vedeà așà de numeroasă; un împins, un târît la vale de puternicii unui provincialism meschin, a fost scos din rândul oamenilor. Glasul lui nu se mai auzì nici în școala sibiană, plină de «bușteni întunecați», nici în biserica, în care, în predice, își refugià ideile sale de morală socială și chiar și de politică națională. Profesorul, oratorul, revoltatul se îndreptă spre Orient.

In București Lazăr ajunse cu aceeaș rară minte, care-l înălțase până la vârfurile filozofiei contemporane și cu aceeaș simțire *adâncă*.

Simțirea o pot caracterizà cu o mărturisire a lui Eliade, care erà, se pare, nedeslipit de Lazăr [1]): «Intr'o zi, fiind d'alăturea lui și trecând pe dinaintea Turnului Colței, îmi zise: Vezi tu, băiete, cum stau zidurile marturi de știința maestrului? Turnul ăsta e făcut de bojogari. Acì e știința, și la construcția, și la așezarea lui. Hei, de ai vedeà tu stâlpii podului din albia Dunării și rămășițele din turnul Severinului, și de ai ști arhitectura *ca mine*, și *de ai simți*, ca mine!» Acesta este (până acum) singurul text cunoscut în care Lazăr a vorbit despre simțirea sa, mărturisind, evident, că ea îi este *adâncă*. Dela *acest* punct privind în urmă, ne putem închipuì cât de dureroase va fi simțit el, în Ardeal, durerile care le-am zugrăvit!

Din fericire, privitor la *cumințenia sa*, la *bunul simț*, avem, chiar din peana sa, un text hotărîtor. Este textul din apelul la abonare (1822), în care Lazăr detestă, deoparte, pe nerozi și îndărătnici «cu mintea de papură și cu capul de dovleac», pe înfumurați, cari se găsesc și printre Români; și, de altă parte, înalță ochii până la un ideal ca — Marc Aureliu Antoninul! Este clar, că, fugind de superficialitate și nerozie, Lazăr adorà înțelepciunea echilibrată, potolită, dar curagioasă, cum se ivește în sentințele împăratului, care și le-a gândit, ca și Lazăr pe ale sale, tot la Vindobonna [2]).

[1]) *Binele public* din 25 Maiu 1880, p. 3, coloana 1—2, în foileton.

[2]) Verbal, din Lazăr: «...știut fiind că mai lesne este a slugări pre douăzeci de înțelepți, decât a stăpâni pe doi nerozi, îndărătnici, cu mintea de papură și capul de dovliac, apoi, încă și înfumurați, precum sunt și unii din noi Românii, din care pricină am rămas cu aripele tunse și pârlite, încât, dacă s'ar deșteptà cumva duhul strămoșului nostru, al lui Marc Aureliu și al marelui Severin, ne ar privì, nu ca pe strănepoți ai lor, ci că pe niște adevărate rămășițe schimonosite ale ciclopilor». *Analele*, seria I, vol. IV, p. 123.

Lazăr însuș s'a resumat într'o sentință latinească, pe care cred că *el* a popularizat-o prin școala sa, pentrucă, după el, adeseori o întrebuința Poenaru: *Festina lente*; grăbește-te cu inima, oprește-te cu mintea; și voește totdeauna ce a hotărît compromisul lor.

Dar și dincolo de munți, și dincoace Lazăr nu reuși să afle totdeauna compromisul; abaterile dela el au fost ore de lacrimi ori de bucurie, despre care suntem informați.

Din astfel de însușiri se explică felul, și acum credem și mai ușor în felul lui Lazăr de a se înfățișà în clasă, în lume. Aveà vreo douăzeci de școlari regulați (spune Eliade). Cu aceștia vorbià serios, temeinic, cald; pentrucă (adauge Eliade): «El slujba sa niciodată nu și-a socotit-o drept o profesie, ci o chemare, o misioană». Câteodată simțirea îl năvălià însă; atunci răceala științei fugià departe; și (Eliade ne spune) maestrul începeà să plângă de bucurie, că elevii lucrează bine. Dar, când nu se mai aflà numai cu elevii regulați, când la clasa de filozofie veniau *auditori* din lume, Lazăr lăsà frâul mult mai liber. Il ajutà (aceasta ne-o spune P. Poenaru), îl ajutà și «*magia inspirațiunei sale totdeauna vii și înfocate*», care nu a putut fi altceva decât putința sa de-a imaginà, decât o putere de fantasie, care îi împodobià magic cuvântarea. Din astfel de adâncuri sufletești se înțeleg deplin toate descripțiile oratoriei lui Lazăr: «Il ascultà (lumea) ca pe un *profet*. Propuneà foarte popular; erà glumeț, *vesel* și în lecțiunile sale știà spune felurite anecdote; și oamenii mergeau încântați dela școală» — (Chr. Tell) [1]). «Pare că erà într'adins preursit pentru a deschide un drum de regenerație. El își simțià *vocația* sa. Când se aflà în clas, el vorbià însuflat. Catedra lui semănà un amvon. *Vedeà cinevà cum i se bate peptul.* Cu mâni pline în orice ocazie aruncà semințele romănismului și naționalității» (Eliade) [2]). P. Poenaru completează drastic fenomenul, scriind: «Lazăr făceà să pătrundă vorbirea sa *în rărunchii* ascultătorilor încântați, că auzià vibrând sunetele limbei materne, cu cele mai profunde expresiuni în diferite cunoștințe științifice și filosofice» [3]).

[1]) *Familia*, vol. I, p. 121.
[2]) *Curier*.
[3]) In *Anale*.

Toată personalitatea aceasta a fost pusă în serviciul celei mai ardente chestiuni a vremii: a liberării patriei de fanarioți; în serviciul unei aspirațiuni de viitor mare: din colibe și bordeie poporul român trebuià să iasă și să intre iarăș în palate; în serviciul moralizării care să garanteze viitorul. Erà mare sufletul său bântuit de viforul simțirii sale; dar mari erau și ideile care îl luaseră sub zarea lor pururea luminoasă. Mărimea *lor* și mărimea *sa* se împreunară, ca să-i câștige toate inimele bune ale poporului și să deie în lături porțile nemuririi în care dispărù și dincolo de care par'că și azi îi zărim chipul binecuvântător.

Invălișul extern al acestei firi — pământescul Lazăr — a fost descris de două ori; din memorie de către Chr. Tell: «om înalt, uscățiv, cu favoriți, îmbrăcat ungurește; iară în privința sănătății foarte sdruncinat» [1]); *de visu*, când a trecut, în 16 Iulie 1823, granița înapoi, spre satul unde voì să moară: Vameșii dela Turnul-roșu l-au văzut de statură mijlocie, cu părul, sprâncenele, barba, ochii *braun*, adică: oacheș, și îmbrăcat în haine nemțești [2]).

XXXII

ȘCOLARII

Despre școlarii lui Lazăr am scris o pagină în *Istoria literaturii române*. Aici voiu sporì aceà pagină, fără să pot da o cercetare completă, care ar reclamà o osteneală specială.

Despre marele-i școlar *I. Eliade-Rădulescul* mi-am spus aiurea părerile mele [3]). Părerea contrară a lui M. Gaster, că școlarul a făcut mărimea profesorului, este o curiositate care nu merită nici o discuție serioasă. Dacă Eliade nu s'ar fi ivit — ipoteză, chiar prin punerea ei, absurdă — s'ar fi ivit toți ceilalți școlari; și ei ar fi săvârșit într'un *tempo* mai potolit ceeace Eliade a săvârșit titanicește, massiv și repede. In acest potolit pas s'ar fi aflat și *Petrache* Poenaru, care la venirea lui

[1]) *Familia*, I, p. 122.
[2]) Actul este publicat în *Convorbiri literare* din 1 Iulie 1892, p. 207.
[3]) Vezi *Istoria literaturei române moderne*, 1923.

Lazăr erà de vreo 17 ani și despre care, la groapă, A. Tr. Laurian spuneà [1]), ce el însuș spusese toată vieața, anume că: «pentru românism s'a inspirat în școala lui Lazăr».

Intâiul care a vorbit despre ceilalți școlari ai lui Lazăr a fost Eliade (la 1839). El a pomenit, la plural, pe: I. Pandeli, Nănești, Cernovodeni, Orești, Darvari, Merișești, Ștefanopoli, Tomești, Crăsnari, Mălinești, Paladi, Măinești și el însuș (Eliade) [2]). Toți veniseră dela școala grecească la Lazăr. Mai la vale, tot acolo, vorbind despre «prubele» școlarilor, Eliade adauge pe S. Marcovici, C. Moroiu și păr. Ef. Poteca (fost dascăl pe lângă Lazăr), cari (toți trei) plecară, la a. 1819, în străinătate, la studii. Și ei au fost cu siguranță școlari sau auditori (Poteca) ai lui Lazăr.

La 1818 *Eufrosin Poteca*, în ajun de-a plecà în străinătate, erà de 32 de ani; *Pandeli*, *Moroiu*, *Marcovici* erau mult mai tineri [3]). Despre sine și tinerii săi amici Poteca, acum în Italia, scrià: «Va venì timpul să se laude cu noi nu numai aceștia care ne-au trimes, ci și toată Valachia». Sau: «Măcar ca niște câni buni, la o turmă de oi, tot vom fi folositori neamului nostru». S'a lăudat cu ei țara — însuși M. Eminescu i-a scris lui Marcovici un scurt și cinstitor necrolog; iar pe lângă turma lde oi toți stătură foarte credincioși. Marcovici ca profesor și iterat; Moroiu, tot astfel [4]). Specialitățile cu care ei s'au ocupat în străinătate sunt numite în corespondența lui Poteca [5]).

[1]) Vezi discursul din *Românul* dela 3 Octomvrie 1875.

[2]) *Curierul românesc*, 1839, p. 263. Școlari îi numește și Poenaru, în discursul academic din *Anale*, seria I, vol. IV, p. 116.

[3]) Despre Poteca să se cetească monografia lui G. D. Teodorescu din *Revista pentru istorie*, vol. II, 1, p. 1—28; și *Intâii bursieri români în străinătate* din *Revista nouă* vol. I, p. 421—431, de Ion Bianu.

[4]) Despre S. Marcovici să se consulte și necroloagele din presa bucureșteană (*Le, Journal de Bucarest* din 19 Iulie; ș. a.). Despre C. Moroiu panegiricele lui P. Poenaru și Iosif Nanie (ierodiaconul), publicate în *Universul* din anul 1847, numărul 16; și *Gazeta de Transilvania*, 1847, p. 135.

[5]) *Poteca* s'a ocupat «principalmente» cu filozofia; apoi cu limba latină și italiană; dar (ca și Lazăr) și cu «altele»: teologie, istorie, politică, legile Romanilor, fizică experimentală, istorie naturală, botanică. *Costache Moroiu* cu: legile (dreptul), filozofia latina; *Simeon Marcovici* cu: filozofia, filologia, franceza, geometria, chimia; *Pandele* cu: matematica, franceza. Și, firește, toți cu limba italiană, în care se predau științele ce ascultau (la Pisa). Se pare că specialitățile *principale* le fixase mitropolitul Ignatie (corespondența lui Poteca, *Revista nouă*, anul I, p. 428, coloana 1). Remarcabil este spiritul lor social, manifestat în scrisoarea cu care Poteca cereà boierilor legi cari *să desrobească pe țărani* și să înființeze *birul (dăjdiile) asupra venitului* fieștecăruia, fără deosebire, dela divaniți până la plugari (*Tot acolo*, p. 429).

După *Timpul*, care-i anunță moartea (1 Iulie 1877), *S. Marcovici* era de 76 de ani. Se născuse, deci, la 1801. La 1816 Marcovici era de 15 ani.

Nănescu trebuie să fie cântărețul despre care a vorbit I. Ghica în scrisorile sale [1]).

Măinescu a fost inginer; il chemà *Răducanu*; și se află pomenit la Ureche [2]), în bugetul școalelor muntenești pe anul 1825. Eliade amintește și de un I. Măinescu.

Paladi (Teodor) este o figură foarte interesantă. A fost literat; a fost dascăl; a fost, împreună cu *Daniil Tomescu*, introducătorul în școalele românești al metodului bell-lancasterian, despre care faptă, săvârșită pe când Lazăr se află încă în București, scriu aici o anexă [3]). Despre T. Paladi am de adaus încă o notiță, deosebit de însemnată: Ea dovedește că ingineria lui Lazăr a dat roade bune, folositoare țării.

Când, după pacea dela Adrianopol, ni s'au restituit pământul încălcat în raionul Brăilei, Giurgiului și Turnului, comisiunea pentru măsurătoarea teritoriului era compusă din: Lt.-colonelul Fanton de Verayon, logofătul Nestor, hatmanul Constantin Bălăceanu, vornicul Filip Lenș, paharnicul Hafta, d-l Gr. Racoviță și *inginerul Teodor Palladi* [4]).

Privitor la intimitatea care-i unià pe unii școlari ai lui Lazăr, Eliade, povestind despre Tomescu, scrie: «Amici strânși atât pentru ocupațiile literare cât și *pentru devotamentul către profesorul nostru*, ajunseserăm a trăi la un loc, a ne face vesmintele perechi, în casă și afară, a purtà aceleași colori; și pentru memoria maistrului nostru, în devotamentul către patrie, — ne dam numele de Lazarini sau *Lazarieni*» [5]).

---

[1]) Vezi și articolul meu din *Convorbiri literare:* Din vremea lui Anton Pann.

[2]) V. A. Ureche, *Istoria școalelor*, vol. I, p. 111.

[3]) *Anexa XVI.* Despre D. Tomescu vezi și memorii de Eliade în *Binele public*, 6 Iunie 1880 și 25 Maiu.

[4]) *Raportul lui Barbu Știrbei către Kisseleff*, publicat în *Convorbiri literare*, 1889, vol. XXII, p. 1041. Despre hotarnicul și inginerul Teodor Paladi și rostul său în aceà comisie (1832, Februarie 10) să se vază hotărîrea «deplin înputernicitului Prezident» tipărită în *Analele parlamentare ale României*, tomul II (Legislatura I, sesiunea 1), p. 434—436, de unde reese că acum el lucrà împreună cu: procurorul comisiei; căpitanul de stat major Fonton Deveraion; cilenul Grigore Racoviță și secretarul Alexandru Geanoglu Lesviodax. Vezi și p. 591, de unde reese limpede ce lucrare mare săvârșise aceà comisiune.

[5]) *Binele public*, 1880, 25 Maiu, foileton, coloanele 3 și 4.

Şcolari nenumiţi de Eliade, au fost: *Mihail Drăghiceanu*, despre care am amintit mai sus şi despre care, la acelaş loc, d. Virgil Drăghiceanu mai comunică: «Bolnav de astmă, el se retrase la un oraş de munte, în Târgovişte, după plecarea lui Lazăr, unde, din propria iniţiativă, deschise o şcoală particulară, având faima de bărbat înţelept în ochii orăşenilor, cari îl vor cere cu stăruinţă pe el, la înfiinţarea şcoalei naţionale din Târgovişte».

Pe gen. Chr. Tell, soldatul dela 1848 şi ministru de Culte, şi pe fratele lui, îi ştim. Chr. Tell a îndreptat pe G. Gârbea să cerceteze pe alţi doi elevi: *Gh. Ioanide* şi *I. Palama*, care ne-a păstrat discursul dela 1822 [1]).

Despre *Grigore Pleşoianu* de mult spuse *Biblioteca românească* [2]): «*Ī*. Ce profesor este acel Grigorie Pleşoianu, că văz multe cărticele româneşti de dânsul, pentru luminarea neamului? *R*. Un tânăr prea învăţat şi *şcolar al răposatului Lazăr*; şi acum o să tipărească tot acest tânăr şi *Telemahu* românește cu 24 de icoane».

Alt şcolar (modest, dar interesant) este *George Cristureanu* despre care avem ştiri mai multe. Erà fiul lui Teodor Sucia din Câmpulung şi al Reveichii, fetei protopopului gr. or. din Mureş-Cristur (Transilvania). S'a născut în 10 Aprilie 1810. Murind tatăl şi trăind în Ardeal, bunicul protopop l-a numit George Cristureanu. Ca mic copil mama l-aduse la Bucureşti şi-l dete «să înveţe carte în şcoala Sfântului Sava, *care atunci se numià şcoala lui Lazăr*». Copilul, învăţând câţivà ani *parte la Lazăr*, parte la Eliad, a întrerupt studiul şi a fost pe lângă nişte fii în case boiereşti, până ce a ajuns etatea de 22 de ani. Deci până la 1832. La anul 1832 a intrat soldat simplu în armata României de graniţă şi a servit... timp de 24 ani sub.. Ghica, Ştirbei, Bibescu... Deci până pe la 1854. In anul 1852 au eşit din serviciul militar în pensiune, a făcut călătorii şi, la 1860, s'a aşezat în Braşov, rămânând acolo până la moarte.

[1]) Vezi *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, anul I, p. 357—359: *Asupra cuvântului compus de profesorul Lazăr*.

[2]) Partea IV, 1830, p. 35. Despre Gr. Pleşoianu se poate cet monografia d-lui N. Bănescu.

Prin testamentul său din 1874 a lăsat averea sa însemnată gimnasiului român și mitropoliei din Sibiiu. In testament a cuprins și versurile biografice:

Școala din Blaj n'am învățat,
Ci pe-a lui Lazăr și pe-a lui Eliad,
Ce românismul ne-au dat,
Când am fost degenerat.

Casa lui din București se află în mahalaua Pitarmoș sau Popa Ivașcu, aproape de pieața Amzei și de grădina Episcopiei, lipită de casele lui Costache Crețulescu-Englezu [1]).

Și pe *Scarlat Roset* îl uită Eliade, deși acesta ajută literatura [2]); deși, în calitate de ispravnic de străini în Oltenia a hotărît, împreună cu caimacamul, să introducă limba franceză în școalele din Craiova, la Obedeanul [3]), numind profesor pe Laplace; deși, mai târziu, dărui capitalei biblioteca sa, pentru ca din ea să se desvolte o bibliotecă publică; deși el a împodobit cu o piatră mormântul lui Lazăr. *Hagi Carol* conte de *Roseti,* fiind prieten cu Șaguna, i-a predat (în 1855) 1000 floreni ca premiu pentru o istorie a Românilor (vezi *Telegraful român* din 7 Maiu 1855). Roseti erà foarte popular în Ardeal; cel puțin așà reese din dedicația lui Ioachim C. Drăgescu la *Nopțile carpatine*, 1867. Ca președinte al Societății pentru cultura și învățătura poporului român erà firește foarte stimat de tinerimea ardelenească. Lazarismul lui a dat roade bune, totdeauna.

Eliade nici pe *Dănică* nu l-a numit; dar Poteca îl numește chiar «ucenic (împreună cu Eliade) al lui kir Lazăr» [4]).

Poteca mai pomenește, ca tineri cari ar puteà fi bursieri, pe Ioniță Kinopsi și pe Gheorghe al Ișlicăresei. Vor fi fost și ei cel puțin auditori, mai curând elevi, ai lui Lazăr.

Greu va fi, în cercetare viitoare, de a trage exact linia de despărțire între Lazăr și succesorul său Eliade. Vorbind despre D. Tomescul, Eliade numește pe întâii săi școlari: doi frați

[1]) După *Biserica ortodoxă română*, anul IV, 1877, p. 681—694, căreia datele i le-a comunicat Bartolomeiu Baiulescul.
[2]) Exemplu: Pleșoianu în *Curierul românesc*, 1829, p. 40.
[3]) *Tot acolo*, p. 119.
[4]) *Revista nouă*, I, p. 427.

Tell, dar aceştia fuseseră şi la Lazăr; fraţii amicului său Ion Popp, Gr. Pleşoianu care fusese şi la Lazăr; Stanciu Căpăţineanu, întâiul diplomat al şcoalei, pe care şi el o va fi cunoscut sub Lazăr; D. Jianul; Simonide (nepotul lui Naum Râmniceanu); Mălureanu; G. Cristurian, fost elev şi al lui Lazăr; N. Roset; Mihăescul (Târgovişte); şi cei patru juni Moldoveni, despre cari ep. Melhisedec a vorbit în discursul său de recepţiune în Academie. Pentru a determină precis linia de despărţire, care nu-i desparte pe toţi, ci numai pe unii, vor fi de lipsă cercetări speciale, pentru care aici nu este loc.

Ceva şi mai departe de certitudine suntem cu alte nume. De pildă: Mi se comunică că elev al lui Lazăr ar fi fost şi *Alecu Basarabescu*, tatăl literatului I. A. Basarabescu.

Intr'un articol din *România* [1]) au fost citaţi, ca şcolari, *Anton Pann* şi *Marin Serghiescu*, revoluţionarul dela 1848. Mă cam îndoesc de Serghiescu; dar Anton Pann erà (1819) în relaţie cu mitropolitul Dionisie; a fost colaboratorul lui Macarie ieromonahul, aderentul lui Lazăr; a lucrat deatunci româneşte; despre el este de crezut că a ascultat pe Lazăr, al cărui curent îl va fi atras tot mai adânc spre românism [2]).

In biografia dela 1839 Eliade a spus că Lazăr a avut vreo 20 de *şcolari regulaţi*. Dacă din cei numiţi mai sus extragem pe cei ce-i putem bănui numai *auditori*, numărul celor rămaşi se află încă tot deasupra lui 20; aşà că acum putem crede că *toţi elevii sunt descoperiţi*; şi că, de aici înainte, cercetarea vieţii şi operei lor va aduce numai precisiuni, dela care câte o rază va luminà, înapoi, şi opera lui Lazăr [3]).

[1]) 1886, 11 Maiu.

[2]) G. Dem. Teodorescu, *Vieaţa şi activitatea lui Antonu Panu*, partea I, 1893, p. 26—29. Despre *Marin Serghiescu-Naţionalul* D. Bolintineanu ne-a spus (*Călătorii în Palestina*, 1859, p. 26) că erà «om înfocat, prea înfocat» pentru patrie; şi unic în felul său.

[3]) Direcţii în care s'ar *puteà* cercetà după elevii lui Lazăr ar fi familiile: C. *Merişescu*, şef de masă la departamentul internelor (1836/37); Teodor şi Dimitrie *Merişescu*, la finanţe (1836); I. *Kinopsi*, subdirector la carantina Giurgiului (1836); C. *Palama*, ajutor la interne (1837), la sfatul consultativ, împreună cu C. Moroiu, care erà secretar; D. *Ştefanopolitul*, casier al şcoalelor (1837); C. *Ştefanopol*, advocat (1836/37); Ion *Măinescu*, şef de masă la finanţe (1837); Scarlat *Măinescu*, judecător în Dolj (1837). Dacă există descendenţi şi rândurile acestea le ajung subt ochi, îi rugăm a cercetà. Marin *Naţionalu*, care este Serghiescu, erà la 1837 scriitor la finanţe.

XXXIII

SFÂRȘITUL

In a. 1822 Lazăr se bolnăvì serios, — în Sf. Sava. Forma boalei: friguri; adausul ei sufletesc: mâhniri și nenorociri; amândouă formele ni le comunică Eliade (1839 și 1865). Dar fondul boalei școlarul nu-l știà; așà se vede.

Dascălul, care cetise și medicină, îl va fi bănuit; și s'a gândit la groapa care îl va cuprinde în satul său: El scrise deci fraților săi, să vie să-l întoarcă acasă; iar într'aceea se mută la Târgu de afară, într'o căscioară, unde a așteptat, îngrijit de un văr al său, într'o vie.

Scrisoarea aceea tristă a fost scrisă de aproape de luna Iulie; deoarece Eliade spune că, după plecare, «*peste curând*» și-a dat obștescul sfârșit. Sfârșitul și l-a dat, însă, abià în 17 Septemvrie 1823, după ce mai respiră vreo două luni aerul de vară al munților săi ardelenești.

Din București Lazăr plecase în Iulie; ridicat în picioare, din căruța sa de drum lung, el binecuvântase preoțește Țara, lăsând astfel în sufletul școlarilor simbolul cel mai venerabil al voințelor sale, care acolo, în fața unei căsuțe din Târgu de afară, se opriră pe loc. Școlarii care-i priviau religios binecuvântarea erau Eliade, D. Tomescul, Tell. Ei l-au petrecut de acolo până la Băneasa, de pe atunci loc de răsfățare boierească; de acolo înainte Lazăr rămase numai cu fratele cărăuș care, în ziua de 16 Iulie 1823, îl trecù prin Turnu-roșu, ținând mai departe drumul de pe malul Oltului, spre sat.

Nu pot crede ce spune d. N. Iorga [1]) că atunci, când «omul și-a strâns boarfele câte le putuse agonisì și s'a întors acasă, nici un câne n'a urlat în București de jalea plecării lui. Acesta e adevărul. El a fost ignorat aici...» Eu am arătat că nici ignorat nu fusese în București, ci numai combătut și că nici înfrânt nu plecă, deoarece școlarii săi: cei rămași în București sau cei duși în străinătate, se pregătiau să desvoalte opera *reușită*; iar prelații și boierii, cari îl protejaseră pe el, continuau a proteja și pe școlarii săi. Din străinătate aceștia tot cu mitropo-

[1]) *Neamul românesc* din 2 Octomvrie 1923, p. 2.

litul Dionisie Lupu, cu Constantin Bălăceanul și cu fiul acestuia, Ștefan Bălăceanul, se înțelegeau. Iar ei — le trimiteau în străinătate vești despre «Kir Lazăr»; și despre moartea dascălului [1]), a cărui soartă îi interesă și după plecarea din «țară». Dar boierii trebuie să-și fi adus aminte și mai târziu; așà de des ca școlarii lui *nu*, dar totuș, câte odată. De pildă: La discuția pentru refacerea colegiului (Acum «pentru creșterea celor în slujbe publice», nu pentru oricine, ca la kir Lazăr!), în obștească extraordinară Adunare (1831, Aprilie) au luat parte boieri cari îl cunoscuseră pe Lazăr, îl protejaseră chiar: ep. Ilarion-Argeș, Iordache Golescu, Ștefan Bălăceanul, Atanasie Histopol. La numai opt ani dela moartea lui Lazăr, se puteà să nu-și aducă aminte? Țara nu erà chiar așà de rea, să uite ușor greaua misiune îndeplinită de G. Lazăr.

[1]) Corespondența lui Ef. Poteca, în *Revista nouă*, vol. I, p. 430: «Dumneavoastră iarăș îmi vestiți moartea lui chir Lazăr —» (22 Ianuarie 1825). Se vede că scriau a *doua* oară, boierii!

BIBLIOTECA Centrală Universitară București

ANEXE

I

Avrigul (1815).

La o mică depărtare de Brad (Girelsau), pe țărmul stâng al Oltului, zace Avrigul (Freck, Felek).

Aici, Oltul peste care trebuie să treci pe un pod, este destul de lat, dar adâncimea sa obișnuită nu trece peste un stânjen. Malurile și, în genere, tot ținutul dealungul râului, sunt foarte șesoase și deaceea și expuse deselor inundări ale apelor de munte, care adeseori umflă tare râul; după astfel de întâmplări șoseaua și întinderi mari de câmpuri frumoase și bine lucrate se prefac subit în mlaștini de neumblat.

Lipsind puntea pe aici râul trebuie să-l treci cu podul. Trecerea aceasta este un drept allodial al scaunului Sibiului; dar locuitorii din Avrig și Săcădate au arendat-o plătind o sumă însemnată.

Avrigul însuș este un sat însemnat, clădit în parte pe o înălțime, având o biserică evangelică și una greco-neunită. Numărul locuitorilor sași este neînsemnat, cea mai mare parte din locuitori o dau Valahii, a căror hrană de căpetenie este *cărăușia*, Ei transportă adeseori mărfurile negustorilor în *Ungaria*, *Slavonia*, *Banat și Valahia*.

Drăguța vilă care-a construit-o răposatul guvernator, Br. Samuel v. Brukenthal și frumoasa grădină a vilei ofere călătorului câteva ceasuri de petrecere plăcută; mai ales frumoasă este perspectiva de pe terasa clădirii asupra grădinii întregi. Răposatul aveà obiceiul ca și la adânci bătrânețe să închine liniștei câmpenești partea cea mai mare a timpului de vară.

(Din *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, 1815, p. 168. — Scrisă de un controlor al carantinelor).

In 1801, 4 Maiu, a isbucnit în Avrig un foc care a mistuit 159 case, șuri, grajduri și a carbonizat 8 copii și 3 persoane adulte. *Der Siebenbürger Bote* die acel an, No. 36, p. 288.

II

Avrigul în anul 1784 (23 Noembrie 1784). Scrisoarea lui von Ahlefeld către S. Brukenthal.

«Aici [1]), slavă Domnului, toate se află în cea mai pacinică liniște. Afară de măsurile poruncite de înaltul guvern relativ la supravegherea atentă a poporului român și a popilor lui și la arestarea tuturor suspecților, am mai trimis, dintre nobilii orașului acesta, câte un om în fiecare sat, să stea acolo cu întreținerea și să dea îndată de știre și despre cele mai mici adunări sau alte

[1]) In Făgăraș.

mișcări suspecte ale românilor și ale popilor lor. Pentruca și trecătorile peste Olt să fie păzite mai bine, dela *Avrig* până la Făgăraș am lăsat libere numai 4 trecători, iar celelalte le-am închis scoțând podurile la malul de dincoace. Trecerile libere sunt la Avrig, Porumbac, Feldioara și Sâmbăta. La aceste treceri, pe malul stâng al râului, unde podurile sunt totdeauna gata, se clădește cu ajutorul proprietarilor, la fiecare, câte o colibă rezistentă, în care omul să poată rezistà și iarna. In fiecare colibă păzesc câte doi oameni, ziua și noaptea; iar schimbul lor se face zilnic. La *Avrig* și Feldioara păzitorii sunt luați dintre Sașii din Avrig și Feldioara... Noaptea poate trece numai poșta; iar ziua numai cei cari sunt înarmați cu pașaport sau sunt altfel cunoscuți. Patentele de publicat se publică în toate satele în modul prescris; preoțimea și juraților satelor trebuie să adevereasсă publicarea. Toate măsurile acestea, și dispoziținea destul de pacinică a supușilor față de domnii lor... mă fac să nădăjduiesc că Dumnezeu ne va apără de atacuri».

(Din *Arhiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* N. F. vol. 31, p. 741—742).

III

Examenele semestriale dela Sibiu (Aprilie 1802 Septembrie).

I

IN SUPERIORE SCHOLA HUMANITATIS

Nomina respondentium:

Basilius *Popp*	Ioannes *Csermak*
Franciscus *Czermak*	Ioannes *Forszek*
Fridericus *Rünagel*	Iosephus *Barabás*
Georgius *Lázár*	Iosephus *Iuhász*
Ioannes *Benyei*	Petrus *Presa*

Stephanus *Veress*

Ex institutionibus oratoriis

Explicata est tota Rhetorica.

Ex crestomathia Latina

Explicata est Oratio M. T. Ciceronis pro Quinto Ligario Fragmenta item Cic. Tuscul. Q. Q. Lib. V pro T. Ann. Milon. c. 10. E Curtio Lib. III. 5. Lib. IV. 1. Lib. VIII. II. E Livio Decad. 1 L. 1. L. 2. E Sallustio, de moribus Romanorum. Ex. Ovidio Tristium Lib. I. Lib. 2. Virgili Aeneide Lib. 1 Lib. 2. Lib IV 6 et alia plura tractata sunt, quorum argumenta occurentes tropi ac figurae expositae sunt.

Ex Crestomathia germanica

Fragmenta nonnulla Germanorum auctorum Kleist, Denis, Dusch, Lessing, Gessner, minora item poetica opera et Epigrammata aesthetice exposita sunt.

Anacreontis odae nobiliores cum quibusdam Fabulis Aesopi et Dialogo Luciani ac Fragmentis e Plutarcho sunt versae ac ad Regulas Grammaticae exactae.

Ex Mithologia

De Diis Consentibus. Origo, Facta, Forma et Sacra Iovis, Neptuni et reliquorum Numnium marinorum. Fabula de Apolline, Mercurio, Vulcano, Marte, Iunone, Vesta, Minerva, Cerere, Diana, Venere.

Ex Geographia

De partibus Europae ad ditiones Austriacas non pertinentibus. Europae generatim sumptae tum singularum eius partium uti: Turciae Europaeae, Russiae, Daniae, Suediae, Borussiae, Poloniae, Italiae, M. Britanniae, Galliae, Hispaniae, Portugaliae, Belgiae, Helvetiae situs, magnitudo, incolarum numerus et indoles, religio. Forma regiminis, aquae, colli, solique natura, divisio.

Ex Historia Caesarum

Nomina, dotes animi et res gestae Imperatorum ab Augusto Octaviano usque ad Carolum M. necnon diversae Imperii vicissitudines recensebuntur.

Ex elementis Matheseos

Praeter institutiones Arithmeticas usque ad regulam Societatis pertractatas, ex Elementis geometriae practicae resolventur problemata sequentia de linearum dimensione. A puncto ad punctum perpendicularem demittere aut erigere: Lineam rectam perpendiculariter dividere bifariam, eidem paralellam ducere eandem in plures partes aequales dividere: mensurare distantias duorum locorum, quorum uterque alter uter vel neuter accedi potest; altitudinem accessam vel inaccessam mensurare.

His accessit institutio Christiana.

II

IN SUPERIORE SCHOLA HUMANITATIS

Nomina respondentium:

Basilius *Popp*
Franciscus *Csermák*
Fridericus *Rünagel*
Georgius *Lázár*
Ioannes *Benyei*
Ioannes *Csermák*
Ioannes *Forszek*
Iosephus *Barabás*
Iosephus *Iuhász*
Petrus *Presa*

Ex institutionibus oratoriis

Repetita est utraque ars.

Ex Chrestomatia Latina

Explicata est Oratio M. T. Ciceronis pro M. Marcello. Ex. Curtio L. III. 5 L. IV. I L. VIII. II. Ex. Livio Decad. L. 1, 2, 7. Decad III L. 1, 2, 3. Ex. Sallustio Bellum Catil. Ex. Tacito Annal. L. III C. I. L. XV. C. 38. E. P. Virg. Aeneid. L. I. Ex. Ovid. Trist L. I Eleg. 2 L. III eleg III et alia complurima tractata sunt, quorum argumenta, occurentes tropi et figurae expositae sunt.

Ex Chrestomathia graeca

Anacreontis odae nobiliores cum quibusdam Fabulis Aesopi et Dialogo Luciani ac Fragmentis e Plutarcho sunt versae ac ad regulas grammaticae exactae. Fragmenta nonnulla Germanorum Auctorum, Kleist, Denis, Dusch, Lessing, Gessner, minora item poetica opera et Epigrammata aesthetice exposita sunt.

Ex Mithologia

I. Dii selecti apud Romanos octo, Figmenta veterum de Iano, Saturno, Rea, Genio, Plutone, Baccho, Sole et Luna, de origine item eorum, factis, forma, sacris atque nominibus.

II. Dii indigetes, Quirinus, Hercules, Castor et Pollux, Perseus, Iason, Theseus, Orpheus, Amphion, Arion.

III. Dii semones. Pan, Faunus, Sylvanus, Satyri, Hertumnus, Pomona, Terminus.

IV. Virtutes, vitia et adfectiones animi et corporis in numerum Deorum suorum Ethnici retulerunt. Divinos honores, templa et sacra sua habuerunt, Mens, Virtus, Pietas, Pudicitia, Concordia, Fortuna, Voluptas, Audacia, Febris etc.

V. Deorum peregrinorum, cumprimis Isidis, Osiridis et Anubis, origo, res gestae et sacra.

Ex Geographia

De Asia, Africa, America et India Australi.

Ex historia religionis

Expositis initiis ac progressu Religionis Christianae factae sunt generales animadversiones in sedecim saecula.

Ex elementis Matheseos

Praeter institutiones Arithmeticas ad finem usque pertractatas actum est ex Elementis geometriae practicae. De Angulis, eorumque Mensuris, De Circulis, eorumque peripheriae divisione. De translatione Angulorum in Campo ad chartam. De triangulis eorumque speciebus. De mensuradis Distantiis seu Lineis horizontalibus. De mensurandis Altitudinibus seu Lineis perpendicularibus. De varietate superficierum.

His accessit Continuatio Doctrinae Christianae.

IV

Un examen cu profesorul Gegö.

Tentamen publicum ex elementis matheseos purae (depus în fața directorului regiu și a întregii facultăți filozofice de Ladislau Béldi de Uzon, auditor fil. în anul întâiu). *Ex praelectionibus ADOLPHI GEGO* e. S. P. AA. LL. Phil. Doctoris, Matheseos Purae Professoris Publ. Ord. Anno MDCCLXXXI. Mens. August. Impress. Claudiopoli.

Ex elementis geometriae. De liniarum rectarum et triangulorum proprietatibus. (Definitiones, theoremata, problemata). De lineis rectis ad circulum relatis (th., probl.). De figurarum descriptione et dimensione (theor., probl.). De solidorum dimensione et comparatione (def., theor., probl.).

Ex elementis trigonometriae planae. Definitiones: Trigonometriae, sinus recti, versi, tangentis, secantis, cosinus, cotangentis, cosecantis anguli conplementi, supplementi. *Theoremata*: In omni triangulo latera se habent ut sinus angu- or um oppositorum. II. Summa duorum laterum est ad differentiam eorundem ut tangens semisummae angulorum iisdem lateribus oppositorum ad tangentem semidifferentiae eorunden. III. Si in triangulo quovis in latus maximum demittatur ex angulo opposito perpendicularis erit idem latus maximum ad summam reliquorum ut differentia reliquorum ad differentiam segmentorum baseos. IV. Tangens 45^0 aequatur radio. *Problemata*: Dato sinu anguli invenire eiusdem cosinum vel sinum arcus dimidii vel sinum arcus dupli. II. Datis finibus duorum arcuum quorum differentia 35' maior non sit, invenire sinum quemcunque inter datos medium. III. Datis finibus duorum arcuum invenire sinum arcus semidifferentiae eorundem. IV. Invenire sinum 45^0. V. Dato sinu unius minuti seu 60" invenire sinum unius vel aliquot secundorum. VI. Invenire dato sinu arcus secantem vel tangentem. VII Resolvere triangula rectangula, et non rectangula.

Ex elementis algebrae ad constructionem problematum geometricorum applicatae (Problemata).

Ex algebra ad elementa sectionum conicarum applicata (Defin., theor. generalia).

De parabola (Theoremata, problemata).

De ellipsi (Theor., problemata).

De Hyperbola (Theoremata, problemata). In total: zece pagini de cvart.

In *secunda humanitatis* (1806) la examen s'a ascultat: *Ex elementis geometriae practicae*:

I. Data Definitione Geometriae, Magnitudinis variae, Linearum, Angulorum diversum, circuli et eius partium, *Astrolabii*, scalae geometricae:

II. Exercebantur in problematibus longitudinum superficiei telluris paralellarum et perpendicularium resolvendis.

III. In theorematibus nonnullis demonstrandis [1]).

V

Școale pentru neuniții din statele austriace.

Printre popoarele sale Austria numără, în jumătatea sud-estică a frumoasei sale monarhii, milioane de suflete, care sunt credincioase bisericei *grecești*. Din punct de vedere etnografic, cea mai mare parte din milioanele acestea aparțin neamului *slav* lățit în toată jumătatea estică a Europei; cam o șesime sunt *Valahi* (urmași ai Tracilor vechi, amestecați cu Gali (Valhi, vlahi) și mai târziu cu Slavi); și numai o parte neînsemnată sunt adevărați *Greci naționali*, imigrați mai ales din Macedonia învecinată.

Așadar, deși după limbă sunt de trei ori deosebite aceste trei ramuri etnice *(avantgarda a și mai multor milioane de frați de neam și religie de supt stăpânirea turcească și rusească)*, Cancelaria clasificând numai după religie le așează într'o singură clasă cu firma la început: națiunea *ilirică*, după partea cea mai mare; mai târziu: *ilirică-valahă*, după cele două părți de căpetenie; mai corectă ar fi numirea: națiunea *ilirică*, *valahă* și *grecească* (nici de cum: ilirico-vlaho-grecească, ce-ar fi contra oricărei gramatice, deoarece aceste națiuni nu sunt amestecate una cu alta, ci numai din întâmplare au același cult).

Vecinii *romano-catolici* dau acestor frați ai lor porecla (în fond onorabilă) de *vechi-credincioși* (slav. *starovirți)*; ei înșiși se numesc creștini *ortodoxi* (sl. *pravoslavni*, tradus mai mult verbal, decât bine).

Altfel, bisericele latină și grecească se numesc reciproc *schismatici* (trăind în desbinare).

In realitate și această desbinare este mai mult urmare a certei pentru întâietate între Roma veche și cea nouă (Roma și Constantinopolul), decât a deosebirei *esențiale* de credință.

---

[1]) *Vechiul* profesor Gegö propunea în direcția *vechii* pedagogii practice cerute de Maria Theresia prin *Ratio educationis* (Vindobonnae, 1771) care hotărî problema matematicei astfel (p. 309):

Mathesis: e Mathesi pura, nonnullisque ejusdem partibus adplicatis tantum in Gymnasüs fuit juventuti propositum, quantum communibus vitae usibus necessarium, vel utile visum est. Hic vero tirones non in his modo plenius erunt erudiendi, sed etiam in iis partibus, *quae tanquam subsidia et adjumenta oeconomiae rusticae habentur*, uti est *Geodesia*, *Hydrotechnia*, civilis *Architectura*, ac id genus alia, quae accuratam, atque *enucleatam* merentur institutionem.

Deaceea, atât de multe tratări ușor începute privitoare la reunire, pe când există încă tronul bizantin; deaceea ușoara trecere a lui Bessarion și altor Greci de rang după ocuparea Constantinopolului de către Turci; deaceea ușoara uniune a tuturor Grecilor polonezi prin Iesuiți. Vorba era numai ca să se recunoască papa și ca acel *filioque* intercalat de Latini în simbolul nicean să fie admis numai ca o *explicare*, nu o *înoire* în credință. Restul, fiind afacere disciplinară, se primiă de bun.

Dar, ca să revenim la Grecii austriaci, dintre aceștia sunt *uniți* cei din Galiția, împreună cu învecinații Muncacieni, și câteva comunități din Croația și Slavonia.

Despre aceștia, aici, nu vorbim, deoarece ei învață parte în propriile seminarii, parte împreună cu Latinii, la școalele acestora.

Insă *neuniții* (cum, din porunca lui Iosif II, se numesc, în loc de *schismatici*, cum se numiau înainte, oricum amărându-i; sau, cum însăși se numesc: *ortodoxi*), până acum nu au avut un *stat școlar regulat*, cum îl au, afară de catolicii dominanți, toate celelalte partide religioase.

Deși era în toiul sgomotului războinic dela 1809, lipsa aceasta nu i-a scăpat privirii părintești a Majestății Sale Impăratului Francisc I. Indată după războiu apărù, în no. 16 din «Wiener Zeitung» dela 1810, următoarea publicație prea onoratoare pentru națiunea *iliro-valahă*:

«Națiunea iliră-valahă din țările c. c. nu se află încă pe acea treaptă de cultură, pe care ar puteà să se afle grație *darurilor sale necontestabile bune*. Deaceea Majestatea Sa și-a făcut o deosebită grijă, să dea cea mai mare atenție școalelor acestui popor *numeros* și *într'atâtea privințe interesant* și să poruncească ca'n ele — ca temelie a culturii — să se introducă îmbunătățirile care pot duce la scopul fixat. Spre acest scop, printr'o deosebită deciziune, Majestatea Sa a binevoit să numească ca consilier regal și inspector suprem al tuturor școalelor naționale iliro-valahe pe *Uroș Stefan Nestorovici*, consilier aulic de războiu, agent regal ungar și de graniță militară, distins prin cultura sa, prin cele mai variate cunoștințe științifice, prin activitatea sa și prin alte multiple merite ca fost funcționar de Stat; și astfel să dea acestei națiuni o dovadă nouă *ce scumpă* [1]) *îi este ea inimei părintești a Majestății Sale*».

Consilierul regal și inspectorul suprem Nestorovici a călătorit și și-a întocmit Sparta sa în a. 1810 și 1811. Pentru publicul mare și *curios*, dar și mai mult pentru cel mic și *patriotic*, ar fi poate interesant, dacă el însuș ne-ar comunică ceva despre această întocmire. Până atunci trebuie să ne ținem de puținele date *oficiale* și de combinațiunile care reies din ele.

Referentul [2]) are înaintea sa o cuvântare sârbească despre darurile benevole, procurate de ucazul prea grațios al Curții, prin care popoarele bisericei orientale neunite, anume: Sloveno-sârbesc, *românesc* și grecesc, au fost îndemnate să adune un fond școlar-național; cuvântarea a ținut-o Vasile Covacici, preotul orașului liber și regesc Zombor, asesor al consistoriului din Baciu; și a fost tipărită cu cheltueala preaonoratului domn Uroș Ștefan Nesto-

[1]) *werth!*
[2]) Autorul articolului.

rovici, în Buda, cu literele (rusești ale) universității regale, 1811 (13 pagini, în 4). Bravul autor, luând tema: «Fericiți sunt cei milostivi», comentează luminos și elocvent ucazul Curții și chiamă pe coreligionarii săi la contribuiri benevole. El zice: «Monarhul dorește să ne ridice pe treapta *culturală a celorlalte popoare*,c are, deși în parte, privitor la număr, rămân, ca luteranii și calvinii, mult în urma noastră, au totuș de multă vreme încă școale populare, gimnazii și academii, pe când noi nu avem nici măcar *școale sătești* regulate! Indreptările le putem aștepta numai dela școale bune. Deaceea suntem provocați să constituim un *fond școlar-național* pentru salarizarea profesorilor și clădirea școalelor noui, pentru stipendiarea studenților săraci, dar buni, pentru sprijinirea ucenicilor profesioniști talentați, și-a scriitorilor naționali buni. Afară de acest fond, al treilea disc bisericesc trebuie menit unui fond special pentru trei preparandii (la: Sf. Andrei lângă Buda, pentru Sârbi; la *Aradul-vechiu* pentru *Români*; la Pesta, pentru *Greci*), fiecare cu trei profesori și un catichet.

Din loc bun, referentului i s'a dat asigurarea că, în urma acestei provocări, numai Zomborenii au contribuit cu mai mult de 4.000, iar împrejurimile cu peste 18.000 florini v. v.

In acelaș mod s'au numit în celelalte districte câte trei bărbați (probabil câte unul de fiecare națiune), ca să adune contribuirile.

In această afacere interesantă no. 74 din *Wiener Zeitung* (1812) conține și următoarea (a doua) publicațiune:

«Majestatea Sa, îngrijit părintește de binele supușilor Săi, voind să obție o cultură și o educație potrivită a numeroasei tinerimi *ilirice*, *valahe* și *grecești* de ritul neunit, în *Ungaria*, *Sirmia*, *Slavonia*, *Croația* și *Banat*, și să protejeze preagrațios învățământul acestor credincioși, a binevoit să însărcinze cu regularea lui, după planul aprobat de M. Sa., pe consilierul regal și inspectorul suprem al școalelor naționale greco-neunite Uroș Nestorovici; ca urmare a planului s'au numit deocamdată cinci noui directori de districte școlare.

«Totodată, pentru a nu desconsideră esențialul scop de a obține în cel mai scurt timp, învățători naționali bine pregătiți, M. Sa a binevoit a aprobă să se deschidă trei preparandii: una pentru Sârbi (Iliri) la Sf. Andrei lângă Buda, cealaltă pentru *Valahi* la Aradul-vechiu, și a treia pentru Greci, la Pesta, cele două dintâiu având câte trei profesori și un catichet, cea din urmă, pentru acum, numai un profesor și un catichet; și toate aceste școale să le înzestreze cu specialitățile prescrise de M. Sa., proprii *epocei de-acum*, *caracterului național* și *trebuințelor cunoscute ale acestor popoare*, precum și ritualului în vigoare al bisericii orientale neunite; și, în sfârșit, să hotărască deschiderea lor pe ziua de 1 Noemvrie a. c., supunându-le însă imediat conducerii imediate a numitului consilier regal și inspector suprem» [1]).

[1]) *Nota autorului:* Fără a jignì meritele recunoscute și de M. Sa ale *sârbului* Nestorovici, cu timpul va fi poate de nevoie ca tratamentul celor trei popoare, deosebite după *origine* și *limbă*, să fie despărțit și ca astfel să se învioreze întrecerea *națiunilor* și — a inspectorilor!

Spiritul acestor foi îndeamnă pe referent să exprime următoarele idei și dorințe, care în acest moment i se mișcă în suflet:

1. Majestatea Sa și-a făcut o deosebită preocupare să fie atent la școalele acestor popoare atât de numeroase, interesante în multe privințe, ale căror daruri necontestabil bune află deplină dreptate și care sunt scumpe părintești inimi a M. Sale. Ce mândre trebuie să fie aceste popoare de încredere și ce recunoscătoare pentru această distincțiune!

2. După înțelesul clar al publicațiunii oficiale a doua, de mai sus, Majestatea Sa voește *să introducă cultura* pe *singura bază adevărată a religiei naționale* și *a limbei materne* a popoarelor. Dar, fiindcă națiunea și limba germană stau de prezent pe o treaptă neasemănat mai înaltă, setea după cunoștințe — odată trezită și în curând nesăturată — dela sine va duce pe acești Greci, Slavi și Valahi spre învățarea limbei germane, și astfel se va ajunge *în mod natural* și *sigur* la dorința marelui Iosif II.

3. Dar acum este vorba abiă de școale sătești și normale! Trebuie ca aceste popoare *mai numeroase* să invidieze încă mult timp pe luterani și calvini pentru gimnaziile și academiile lor? Fie ca zelul consilierului regal și inspectorului suprem Nestorovici să trezească cât mai mulți Covacici, nu numai între preoți ci și între preoțimea superioară, în ale cărei mâini se află nu numai încrederea națiunilor, ci și bogate dotațiuni! Atunci nu se vor ridică numai gim nazi și academii orientale, ci (poate în Carloviț) și o *universitate* (pe care patru mi-i lioane o merită) cu profesori naționali, cari, fiind cercetată nu numai de indigeni, ci și de învecinații Greci, Valahi și Slavi din Turcia și Rusia, va puteà să se întreacă demn cu universirățile apusene. Amin!

(După: *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, Samstag, den 3. Oktober 1812, p. 477—480).

VI

Învățământul moralei în școalele românești (1805—1808).

Im Anfange des Iahres 1805 lud der löbliche *Temescher Comitat* in *Ungarn* die Grosswardeiner Districtualschulen-Oberdirection ein, zu veranlassen, dass zur Verhütung der vielen Diebstähle, Mordthaten und Plünderungen der Häuser und der Reisenden, und zur Aufrechterhaltung der öffentlichen Sicherheit, die, ungeachtet der schärfsten Strafen auf ähnliche Verbrechen, durch den Pöbel in jenen Gegenden so sehr gefährdet ist, wöchentlich an jenen Tagen, an welchen die Jugend den Religionsunterricht erhält, *in allen Trivialschulen der griechisch nichtunirten Kirche aus einem eigens dazu zu verfassenden Unterrichtsbuche bürgerliche Moral für die Schuljugend gelehret*, und dieselbe auf diese Art frühe von der Notwendigkeit und den Vortheilen der öffentlichen Sicherheit des Eigenthumes und den traurigen Folgen, die die Verletzung desselben nach sich zieht, überzeuget werde.

Man hofft, dass auf diese Weise die unter dem *Pöbel der Walachen* so häufigen Mondthaten, Räubereien und Plünderungen am sichersten vermindert, und, wenn man der Jugend frühe Abscheu gegen solche Greuelthaten einzuflössen bemüht ist, vielleicht einst gänzlich vertilgt werden können.

După *Oesterreichische Annalen* (1805, März), în *Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie. Göttingen, 1808, p. 466—467.*

VII

Cărticica năravurilor.

INTÂIUL DIALOG DE SEARA

I. Despre Datoriile către noi înșine și cu adevărat
1. Incât iaste despre trupul nostru și a aceluia sănătate
Aceasta se ține:
a) Prin Grijire sau Cruțare
b) Prin Cumpătare
c) Prin Lucrare
d) Prin Vesălii îngăduite și
e) Prin Curățenie.
2. Incât e despre Sufletul nostru
A aceluia sănătate să sporește:
a) Prin Câștigarea bunelor științe, și
b) Prin Ferirea de toate păcatele.
3. Incât iaste despre Starea noastră cea din afară
Despre Păstrare
a) Impotriva Prăpădirii și a Lenevirii și
b) Impotriva Scumpetei.

AL DOILE DIALOG DE SEARA

II. Despre datoriile către alții
1. Povățuire despre urzirea Crailor
„ a Deregătoriilor și a Judecăților
„ „ Legilor
„ „ Dărilor, Dăjdilor.
2. Datoria către cei mai mari
3. „ „ toți oamenii
a) Ferirea a tot feliul de luare cu puterea
b) . . . . de Furtișag
c) . . . . de Incelușag
d) . . . . de Vicleșug, și de Minciună.
e) . . . . de zadarnicul și strâmbul Jurământ și
f) Intoarcerea fără de voie făcutei Pagube.

A TREILE DIALOG DE SEARA

III. Despre Datoriile însoțirii
1. Despre Slugărire și plăcuta purtare
2. Despre Pizmă
3. Despre Mândrie și Fală
4. Despre Clevetire, Bajocură și Defăimare
5. Despre Prieteșug împotriva Supărării
6. Despre Mânie
7. Despre Neînpăciuire
8. Despre Bălăcărire și
9. Despre Nemulțămire.

IV. Despre Datoriile vieții de casă
1. Cătră Părinți
2. Cătră Dascăli
3. Cătră Sorori și cătră Prietini de școală, și
4. Cătră Celed.

V. Despre Datoriile cătră Săraci.
VI. Despre Datoriile cătră feară.

A PATRELE DIALOG DE SEARA

VII. Despre Cunoștința Sufletului și
VIII. Despre Religie.

VIII

Clerul ortodox și dăscălimea școalelor ortodoxe (1807).

Paginele 185—193 din *Annus a nativitate salvatoris nostri Iesu Christi MDCCCVII. Dierum 365.* Stylo *Gregoriano deductus. Sive Calendarium novum. Exhibens etc. Clandiopoli Typis Martini Hochmeister*, cuprind numele consistorialiștilor ortodoxi, protopopilor și învățătorilor români, pe care le reproduc ca deosebit de interesante.

CLERUS G. R. NON UNITORUM.

Episcopus vacat.

R. D. Nicolaus Hutzovics, Archidiaconus Tractus V. Hunyadens. Vicarius cleri non Unitor. et Praeses Consistor.

Assessores Consistoriales

R. D. Rudolphus Tempian, Parochus et Archi Diaconus Coronens. ac Director Scholarum non Unitarum.

R. D. Elias Popovits, Parochus et Archi Diac. Cibiniens.
R. D. Ioannes Popovits, Archi Diaconus Cibiniensis.
R. D. Stephanus Marku, Paroch. Szelistens.
R. D. Bukur Bobes, Parochus Suburb. Cibiniensis.
R. D. Ioannes Popovits, Par. Resinariens.
D. Aaron Budai, Not. et Interpres
D. Ioannes Rusz, Scriba.

Archi Diaconi Districtuales

In Comitatu Alba Superiori:
R. D. Simion Asculan, Administrat. Tractus Albae Superioris.

In Comitatu Alba Inferiori:
R. D. Ioannes Popovits, Archi Diaconus Tractus Carolinensis.
R. D. Gabriel Igian, Archi Diaconus Tractus Zalathnensis.
R. D. Michael Kopassan, Administrator Tractus Marus.

In Comitatu de Kükülö:
R. D. Stephanus Popovits, Archi Diacon. Tractus Inferioris.
R. D. Ioannes Popovits, Archi Diaconus Tractus Superioris.

In Comitatu Thorda:
R. D. Ioannes Brankovits, Tract. Infer.
R. D. Ignatius Karabele, Tractus Super. ac Aranyosiensis.
R. D. Ioannes Nandra, in Circulo.

In Comitatu Kolos:
R. D. Ioannes Popovits, Archi Diaconus Tractus Superioris.
R. D. Ioannes Sarosi, Tract. Inferioris.

In Comitatu Doboka:
R. D. Petrus Popovits, Archi Diaconus Dobocensis.

In Comitatu Szolnok interiori:
R. D. Ioannes Popovits, Tractus Szolnok Interioris.

In Comitatu Hunyad
R. D. Nicolaus Hutzovits, Archidiacon Tractus V. Hunyad. qui et Vicarius.
R. D. Iosephus Nemes, Archidiac. Tractus Illyensis.
R. D. Michael Krajnik, Archidiacon. Tractus Marusiani.

In Comitatu Zarand:
R. D. Ioannes Maris, Archidiacon. Tractus Zarandiensis.

In Districtu Kövár:
R. D. Ioannes Popovits, Archidiac. Tractus Kövariensis.

In Districtu Fogaras:
R. D. Basilius Kis, Archidiac. Tractus Fogarasiensis.

In Sede Háromszék:
R. D. Nicolaus Popovits, Archidiaconus. Tractus Háromszékiensis.

In Sede Maros:
R. D. Basilius Pantya, Archidiacon. Tractus Marusiensis.

In Sede Cibiniensi:
R. D. Elias Popovits, Archidiacon. Tractus 1. Cibiniensis.
R. D. Ioannes Popovits, Archidiaconus Tractus 2. Cibiniensis.

In Sede Schaesburg unita cum Udvarhely:
R. D. Stephanus Balos, Archidiac. Tractus Schaesburg. cum Udvarhely uniti.

In Districtu Coronensi:
R. D. Rudolphus Tempian, Archidiacon. Tractus primi.
R. D. Georgius Hajnes, Archidiac. Tractus Secundi.
R. D. Bratu Baju, Archidiac. Tractus 3.

In Sede Mediensi:
R. D. Simion Popovits, Administrator Mediensis.

In Sede Sabaesiensi:
R. D. Zacharias Moga, Archidiacon. Tractus Sabaesiensis.

In Sede Mercuriensi:
R. D. Theodores Iánai, Archidiac. Tractus Mercuriensis.

In Sede Rupensi cum Parte Sedis N. Sink:
R. D. Bukur Farkas, Archidiaconus Tractus Rupensis.

In Sede Ujegyház cum altera Sedis N. Sink:
R. D. Stan Radovits, Archidiacon. Tractus Ujegyhaziensis.

In Sede Szászvarosiensi:
R. D. Lazarus Steph, Archidiacon. Tractus Szaszvarosiensis.

In 2-da R. Legione Confiniana Valachica:
R. D. Alexander Buzdug, Arhidiaconus Borgoiensis.

Scholae Valachonum G. R. non Unitorum eorunque Ludimagistri

In Districtu Cibiniensi:

Nicolaus Tempian } în suburio
Iohann Buzdugine } Cibiniensi.
Ignatius Naestor, in Pago Czod.
Ioann Popovits, Ressinar.
Floria Muntianu, Szelistie.
Vassilie Gergessi, *Avrig*.
Mihai Filip, Sakadat.
Akim Bobessi, Sibiel.
Iohann Niamzu, Feldioaré.
Pétru Téthenia, Galessi.
Petru Brodia, Poplaka.
Akim Brana, Moho.
Iakob Popovits, Kakova.
Iohann Mazan, Szétsel.
Nicolae Olariul, Ssura Mare.
Iohann Popa, Sebessu de Zos.
Ioann Ignat, Télmétsel.
Ioann Popovits, Boitza.
Sofronie Rontsa, Portsessti.
Nicolae Iohannovitzi, Sebessul de Sus.

In Districtu Fogaras:

Iakov Komernitza in Pago Perssan.
Moisi Stelia, Voivodeni Mitsi.
Savul Rakovitsanul, Porumbaku de Zos.
George Popovits, Komana de Sus.
Iohann Odor, Réussor.
Iohann Bérsiake, Betlian.
Simeon Zinarul, Fogarassi.
Simeon Frézélé, Visstia de Sus.

In Districtu Barcensi:

Iohann Barak, Coronae.
Opria Verzia, in Pago Lung.
Iohann Popovits, Tsemat.
Opria Odor, Turkissi.
Akim Koman, Batsfalo.
George Stelia, Prezmir.
Iohann Popovits, Hérman.
George Popovits, Sémpetrul.
Iohann Iohannovits, Réssnov.
Mihail Muntianul, Zérnessti.
Bukur Bovcassi, Kérsttian.
Kitzul Gimbéssanul, Gimbad.
Nicolae Kretzul, Brassovul veki.

In Sede Rupensi:

Vasilie Popovits, in Op. Kohalm.
George Komssa, in Pago Felmér.
David Burlia, Urez.

In Sede Nagy Sink:

Floria Vardé, in Pago Szászveszöd.
Niculae Popa, Verd.
Iohann Menesi, Prossttia.
Silvestrul Gazia, Tsinkssor.
Iohann Menesi, Prossttia.
Silvestrul Gazia, Tsinkssor.
Iohann Bunia, Szászhalom.
Simion Minstund, Gerdial.
Vasilie Viza, Kalbor.
Theodor Grekul, Ruza.
Maxim Rekite, Aquita.
Theodor Basttia, in Op. Nagy Sink.
Matei Stanssul, in R. Brui.
Dumitrul Muske, Ssulenberhi.
Niculae Nistor, Ssomértin.
George Képritz, Zelikstadt.
Moise Komssa, Toarkla.
Iohann Fréatitz, Mergindial.

In Sede Ujegyhaz:

Iohann Orlanda, in Pago Holzman.
Stephan Tütü, Kirper.
Iohann Popovits, Ilimbach.
Mathei Nistor, Bendorf.
Thoma Iosiv, Marpod.
Iosiph Toda, Altzina.
Simeon Radulia, Glimboaka.[1])
Nicolae Ssolia, Tzikindial.
Alexandrul Popovitsi, Mégérei.
In Pago Sachsenhausen Ludimagist. vacat.

[1]) In Glâmboaca a fost, înainte, un dascăl Popovici. La Catehismul sârb-român-nemțesc aflat în biblioteca lui G. Lazăr Popovici adauge, în scrisul său, câțiva psalmi; numele și-l iscălește cu litere latinești. In 1786 cartea erà a lui Ioanichie Stănilovici; în 1803 (Iunie) a lui Vasile Popovici. Alte rugăciuni iscălește (1790) un preot Ioan Muenoae.

In Sede Schaesburgensi:

Nicolae Delbia, in Pago Danosi. Ilie Rukerianul, in Civitate Segesvar.
Ioakim Tikussan, in Pago Trapold.

In Sede Mediensi:

Ispas Boare, in Pago Agérbits. Akim Kretsun, Sszaszsarosi.
Mihail Munttian, Mozna. Trision Crétsun, Fréoa.
Porphiriae Popovits, Igissdorf. Iohann Buzéssan, Ssaica Mare.
George Miza, Atzel.

In Sede Mercuriensi:

Theodor Vladovitz, in Pago Zina· Theodor Elisei, in Pago Apoldul Mik.
Theodor Bunia, in Op. Mercur. Eftimie Cosma, Kerpenissi.

In Pago Topertsa vacat.

Iohann Floria, Rod. Iohann Beza, Pojané.
Savul Albul, Gérbova. Ilie Lézan, N. Apold.

In Sede Sabaesiensi:

Iohann Moga, in Civ. Sassebassi. Simeon Béske, Réhéu.
Petrul Costtia, Lancremi. Iohann Popovits, Laz.
Iosif Bena, Saspian.

In Sede Szaszvaros:

Vasilie Romosan, in Op. Szaszvaros.

In Comitatu Albensi inferiori:

Angel German, Alba-Carolinae. Kirilé Mirissi, Ungureni.
Stefan Rusu, in Pago Bessinéu. Comssa Mihai, Elöpatak.
Stephan Sibssel, Oarda. Dumitru Coterlia, Sspreng.
Muntsenik George, Mégerussi. Candit Roman, Bergiss.
Iohann Zaharia, Héria. Vasilie Russ, Sasuyfallo.
Iohann Popovits, Hiret. Nicolae Russ, Bondola.
Iohann Stenile, Boarta.

In Comitatu Kükülö:

Iacob Streza, in Pago Mikéssass. Toader Kucui, Kükülövar.
Iohann Popovits, Lunca. Radul Popovitsi, Herepia.
George Kostin, Blazul de Zoss. Iohann Voitzan, Bachnia.

In Pago N. Cserged Indi Magister vacat.

In Comitatu Thordénsi:

Vasilie Munttian, in P. Lupssa. Iohann Popovits, Ets.
Theodor Moldovian, Tzicud. Petrus Kertzan, Runk.

In Comitatu Kolos:

Iosif Mutessan, in P. Frata. Andrei Petran, Calata Mare.
Petrus Fodorian, Gestraga.

In Comitatu Doboka:

Iosif Brodian, in P. Drag.

In Comitatu Szolnok:

Mezei Ianosi, Bérséu. Iohann Popovits, Vima Mare.
Iohann Conda, Kiujestti.

In Comitatu Hunyad:

Michael Popovits, in Op. Deva. Michael Popovits, in P. Lessnik.

In Comitatu Zarand:

Nicolae Popovits, P. Brad.

In Sede Maross:

Alexie Kémpian, in Pago Egerseg.

IX

Cuvânt la îngroparea prea sfințitului arhiereu Ioanichie Stratonichia. Zis de cuviosul arhimandrit Efrosin Poteca. La 30 Octovrie (1839).

Și vor eși ceice au făcut cele bune întru învierea vieții. Și c. l.

După apostoleasca învățătură a Bisericii noastre, tot cel ce lucrează cele bune se slăvește și se cinstește, ori din ce țară și neam va fi.

Acesta ce ne zace înainte fără suflare, adus cu atâta cinste spre îngropare, fu născut într'un sat, anume *Săsciori*, ce este aproape de orașul *Sassebeș* în *Transilvania*, din părinți pravoslavnici, rumâni de neam. El, după ale sale împrejurări, ieșind din patria sa, veni aicea în București, într'acest loc milostiv, încă băețandru fiind, în vremea Domnului Alex. Ipsilant [1]). *Dorirea sa se vede că a fost spre învățătură*, pentrucă îndată ce șau aflat oare ce adăpostire, sau apucat de *au învățat carte rumânească în școala dela Coltea*: acestea spuneà de dânsul răposatul Mitropolit Grigorie. Apoi cu această învățătură să dete pre sine desăvârșit lui Dumnezeu; îmbrăcă haina monahicească cu numele Ioanichie, mai pe urmă dobândi și darul preoției, și mulți ani, încă dela răposatul întru fericire Episcopul Filaret, slujì în metohul sfintei Episcopii râmnicului ca Preot și ca duhovnic, având acolea blagoslovit apărătoriu pre acel Arhimandrit Filoteiu vestit de bunătate, carele erà grec dela Trape-

[1]) Intâia oară: Sept. 1774—Febr. 1782; a doua oară: August 1796—Dec. 1797.

zunda; fiind în ascultarea acestuia, au învățat dela dânsul și ceva grecește, slujindu-i și folosindusă dela dânsul mult și la cele duhovnicești, pentrucă eră un bărbat îmbunătățit și bine învățat.

Apoi, după ce să făcu Mitropolit stăpânusău, Episcopul Nectarie, și la Episcopia râmnicului puse pe vărusău P. Galaction dela Morea, atuncea să cinsti și P. Ioanichie cu rang de *episcop*, însă *fără eparhie*, pe numele gol al stratonichiei (ceeace fusese pe vremile vechi cetate înflorită în părțile răsăritului); așà să cinstesc și alții, sau pentru vrednicie, sau pentru chiverniseală după un obiceiu întrodus în Biserica răsăritului.

Cu toate acestea P. Ioanichie, pentrucă era duhovnic cuvios și milostiv, fu cinstit de dumnealui Banul Dinul crețulescul cu Biserica numită a Crețulescului, spre lăcaș al său cât va trăì și cu tot venitul ei, *din care venit acest răposat multe îmbunătățiri a făcut aceștii Biserici*, și în lăuntru și afară împrejur, precum este știut; în cea după urmă, cine nu știe și *Biserica sf. Georgie dela Cernica* cu chiliile din prejur. Toată acea falnică zidire tot pe acest răposat P. Stratonichie îl cunoaște de întâiul Ctitor! Vedeți și *această măreață Biserică sf. Vineri*, cu toată zidirea din nou și înfrumusețarea ei? Tot pe P. Stratonichie îl pune cel întâiu între Ctitorii săi! Dar milosteniile sale cu mărunțișul! Dar alte bunătăți, câte a săvârșit în toată vieața sa!, încât să vedeà, că orice și agonisià, tot păstrà pentru milostenie, și în vederea oamenilor numai pe sine nu să miluià, pentrucă știea să trăiască sărăcește, precum șade bine unui arhiereu cuvios, persoană duhovnicească, potrivit cu Apostolicească adevărata învățătură. Așa au trăit P. Stratonichie. Și anii vieții sale să socotesc a fi ajuns până la optzeci[1]).

Iar că P. Stratonichie răposatul a fost pururea milostiv, blagocestiv, temătoriu de Dumnezeu, cinstitoriu de stăpânire, supus adevărat la mai marii săi, iubitoriu de slujbele Bisericești, postitoriu, înfrânat până și la cele vrednice de ertare, ferindusă de tot lucrul necuvios, și luzuros, aceste bunătăți ale sale în felul său și din faptele mai sus arătate să dovedesc, și prin gura norodului să mărturisesc.

Iată dar, pentru aceasta acum să slăvește și să cinstește. Așadar va ieși întru învierea vieții, pentrucă a făcut cele bune, precum învață Domnul Mântuitoriul nostru Is.

Ceice dintre frații săi Arhierei vor puteà să-i urmeze faptele cu asemenea laude să vor slăvì și să vor cinstì: slavă și cinste la tot cel ce lucrează binele, ori din ce țară și neam va fi! aceasta cu P. Stratonichie să arată acum în ființă. El acum aude din ceriu: vine slugă bună și credincioasă! și intră întru bucuria Domnului său.

Vecinica lui pomenire

Amin.

(Din *Vestitorul besericesc* (Buzău), No. 49, 9 Decemvrie 1839, p. 187—188)

[1]) S'a născut, așadar, pe la 1759—1760.

X

Excurs la capitolul XVII.

S'a spus odată (în discursul lui Petrache Poenaru, *Analele* academice, seria I, an. IV, p. 112) că G. Lazăr ar fi fost, în Ardeal, membru al unei societăți filozoficești. Este o eroare. Societăți de acest fel au fost numai două, amândouă întemeiate de Br. G. Bánffy: *Societas philohistorum Transilvaniae* și *Societatea filologică maghiară*. Societăți de cetire ca cea dela Sibiiu (1789), care acoperiă loja masonică (vezi *Siebenbürgische Quartalschrift*, vol. I, p. 125), vor fi fost mai multe. Societăți *ad-hoc*, pentru un scop anume, asemeni se alcătuiau. De ex. societatea dela Debrețin (1790), pentru scrierea unei gramatici *(Magyar Grammatika*, mellyet Készitett Debreczenben egy magyar *társaság)*. Și gramatica lui Eliade tot într'o astfel de societate s'a cetit și controlat! Societăți românești, care nu trebuiau să aibă mulți membri (Pentru *Magyar Museum* din Cașovia societatea editoare se compunea din *trei* oameni: Szabo, Kazinczy, Batsány) s'au alcătuit, dar pe membri nu-i cunoaștem. Le-a discutat Iakab Elek în *Az erdélyi hirlapirodalom torténete 1848—19* (Budapest, 1882). Societățile acestea au voit să editeze întâiu (săptămânal) *o gazetă românească pentru țărani*; Bánffy a recomandat-o; societatea a petiționat la Curte pentru aprobare; preoții ar fi cetit-o țăranilor; ar fi editat-o M. Hochmeister; censor ar fi fost Eustatievici. In Ianuarie 1790 se știe că publicația nu va apăreà.

In 1793 (Decemvrie), în 1794 (April), încercarea cu gazeta o reià Ioan Molnar, doctorul. Censor ar fi fost episcopul Adamovici, căci ea s'ar fi tipărit în Sibiu, la Bart. Dar *nu* pentru Ardeal. *Există temerea că ideile libertății franceze se vor răspândì repede în țară*. Un amestec (nelămurit) avù și Paul Iorgovici. In 1794 (Decemvrie) o societate din București cerù voie pentru o revistă filozofică, matematică, istorică, geografică, din care, în Ardeal, nu se va vinde niciun exemplar! Unde se află însă Bánffy, Hochmeister și Molnár se află — loja masonică din Sibiu cu filiala ei din București!

Insă la 1794 Lazăr erà de 15 ani. El, între masoni, atunci? nu se poate concepe. Știind bine ce acoper acele societăți de cetire, guvernul le interzise în 1798, tocmai în anul în care Lazăr se așeză (toamna) în Cluj (G. M. G. v. Herrmann, *Das Alte und Neue Kronstadt*, 1887, p. 410). Interdicția erà datată din 3 August 1798. Din ce societate erà să mai facă parte Lazăr? Cu toată bunăvoința, nu o pot descoperì, deși P. Poenaru a numit-o: «*societatea filologică dela reședința episcopatului greco-oriental al Transilvaniei*»!

Pentru convingerea că la 1794 erà vorba numai de o întreprindere *tipografică* (săsească) se poate cità și pitacul tipărit de V. A. Ureche în *Istoria școalelor* (vol. IV, p. 109), din care se vede că «însoțirea *tipografiei* românești din țara Ardealului» care trimeteà catalogul cărților *de tipărit* aveà de gând să *editeze*: geografii, fizica, filozofica și altele asemenea, fără să fie o societate filozofică! Despre comerțul acesta de cărți vezi, pentru timpul anterior, tot acolo, pagina 87.

XI

Excurs la capitolul XXVII.

Ca o înlesnire de înțelegere a simplei organizări a liceului Sf. Sava, pe care, la început o socotesc *(mult timp)* atârnătoare de a lui Lazăr, adaug aici ideile și realitățile cari existau la vreo *șapte ani după moartea lui Lazăr*. Ele vor arătà că și la 1830—1838 stăpânià acea *simplitate* care lui Lazăr i-o impuseseră lipsa de profesori și nevoile urgente ale țării.

Ideile le citez dintr'un articol de Simion Marcovici, școlarul lui Lazăr, acum întors din străinătate *(Curierul românesc* 1830, p. 91):

«Trei feluri de școale sunt de neapărată trebuință:

1. Școalele *întâitoare*, în care să învețe pruncii: a citì, a scrì, o aritmetică elementară, catihisul, geografia cu istoria patriei pe scurt.

2. Școalele *pregătitoare*, în cari să învețe tinerii: gramatică, matematică elementară, geografia, istoria universală pe scurt, istoria patriei mai pe larg, istoria bisericească pe scurt și retorica împreună cu limba franțuzească și latinească.

3. Școalele *săvârșitoare* sau a științelor mai înalte, în care să învețe ucenicii cei pregătiți în școalele pregătitoare: matematica cu aplicațiile sale, geografia pe larg împreună cu statistica, istoria universală critică și filozofică, filozofia, dreptul firesc, dreptul neamurilor, dreptul public, dreptul politicesc al Romanilor, pravila țării cu tâlcuiri și deslușiri împlinitoare, dreptul criminalicesc, dreptul comercial, fizica, chimia, elementuri de politică și de diplomatică împreună cu tâlcuirea tractaturilor ce s'au făcut între neamurile cele mai însemnate, iar mai vârtos pentru patria noastră, procedura țării, agricultura, literatura, economia politicească».

Școala săvârșitoare s'ar fi deschis numai în București, ca universitate a timpului.

Ideile lui Marcovici arată tendința vremii spre o distincție mai clară între școala primară, gimnazială, academică. Ele se realizau însă încet.

Pe atunci, la sfârșitul a. 1830 Sf. Sava erà închis din cauza holerei și își aștèptà redeschiderea în Hanul Șerban-Vodă. *(Analele parlamentare*, vol. III, p. 479).

Propunerea *oficială* a profesorilor *(Poteca*, Ion Popp, Gh. Ioanid, Gh. Popp și C. *Moroiu)*, la 1831 (Decemvrie) cuprindeà mult mai puțin: Cetirea după metodul Lancaster, gramatica românească, geografia, l. grecească veche și nouă, l. franceză, l. slavonească, aritmetică, istoria universală, caligrafia, pravila. Revenise limba grecească, expulzată de Lazăr și dispăruse limba latină! (V. A. Ureche, *Istoria școalelor*, vol. I, p. 137).

La 1832, când profesori sunt oameni cari învățaseră la Lazăr sau la Eliade: P. Poenar, S. Marcovici, C. Moroiu, G. Ioanid; I. Pop, G. Pop, A. Pop; C. Aristia, Florian Aaron, I. Genilie) organizarea școalelor a ținut seamă de tradiție, de care și boierii cari o primeau (în Adunare) iarăș își vor fi adus aminte, de oarece erau în Adunare: Ep. Ilarion-Argeș, Ștefan Bălăceanu, I. Roset. Și cărțile scrise în vederea nouei organizații țineau seamă de felul lui Lazăr; vezi d. e. aritmetica lui G. Pop, pentru începători (1835).

La 1832 se organizau la Sf. Sava, 4 *primare* (cu trei dascăli), 4 *umanitare*, 3 *complimentare* și câte un curs *slobod* de pravilă, limbă grecească și rusească. Umanitarele erau pline de limbi (Română, Franceză, Latină, Greacă); istorie, geografie și — în două clase numai — aritmetică; aveau deci aceleași tendințe ca și tagma B a lui Lazăr. În complementare se sporiau studiile reale (geometrie, algebră, fizică, chimie) și se preda arheologie alături de retorică, logică și etică și de literatura greacă și romană. Logica din anul II și Etica din anul III erau filozofia din liceul r. academic dela Cluj.

Dacă *nu* ar fi fost așà, ar fi fost de mirat. De mirat nu este, însă, a vedeà că oamenii cari adorau pe Lazăr (Vezi capitolul întâiu al cercetării de față!) păstrau și ideile lui, bine cunoscute lui Poenaru, care erà în noua organizare *spiritus rector*.

Până unde a ajuns, în timp, linia simplă a organizației lui Lazăr, reiese, ca ultimă probă, din alcătuirea dela 1838:

I. 4 clase *primare*;

II. 6 clase umanitare;

1-a: Română, Franceză, Caligrafie;
2-a: Română, Franceză, Geografie, Cronologie, Desemn;
3-a: (Exact ca a 2-a!);
4-a: Franceză, Elenă, Istorie, Desemn;
5-a: Latină, Elenă, Istorie, Desemn;
6-a: Latină, Aritmetică, Retorică.

III. 2 clase *complimentare*;

1-a: Algebră, Geometrie, Trigonometrie, Drept;
2-a: Algebră, Trigonometrie, Drept;

Pentru *atâtea* materii se găsiră profesori buni. Pentru mai multe nu s'ar fi găsit. (După *Almanahul Statului*).

XII

*Cuprinsul matematicei lui Lazăr.**)

Punerile de Aritmetică.

Ce este Aritmetica? Ce este numărul? Ce este în fieșcare număr în loc de temeiu? In câte chipuri creaște numărul? Și în câte chipuri scade? Câte feluri de mijloace sânt de socoteale? Ce este Adunarea? Ce este scăderea? Ce este înmulțirea? Ce este împărțirea? Fieșcare câtățime nu este asemenea? Doao câtățimi care sânt la a trea asemenea, sânt asemenea și între sine? Cari vrednecii să mai nasc de aici? Care este numărul cel obicinuit și cum să zice numărul? Cum se adună numerele? Cum să scad numerele? Cum să face tabla socotelii? Cum să înmulțesc numerele? Cum să împărțesc numerele? Care este cuvântul aritmeticesc? Și care este geometrecesc? Ce este analogia? Și de câte fealuri este? Ce este analoghia curgătoare? Ce este urmarea? Și de câte

*) După copia d-lui G. Cardaș, funcționar al bibliotecei Academiei române.

fealuri? Ce este frungerea? Şi cum să scrie? De unde atârnă preţul frungerii? Cum să uşurează frungerile? Felurimi de frungeri cum să pot face tot de un neam? Cum să string frîngerile? Şi cum să scad? Cum să înmulţesc frungerile? Şi cum să împarte frungere cu frungere? Ce este numărul pătrat? Ce este cubu? Cum să scoate rădăcina pătrată? Cum să scoate rădăcina cubicească? Când patru numere vor fi între sine analoghe, atuncea ce este? Cum să află între doo numere cel de mijloc analog? Dându-să trei numere, sau numa doo, cum să află cel deal patrulea sau cel de la treilea analog? Analogia aciasta, când să dau trei numere a află pe al patrulea analog, cum să zice? Care sânt canoanele regulii de Aor? De câte fealuri este regula de Aor? Care este regula tovărăşii? De câte fealuri este?

Punerele de Geometrie

Ce este Geometria? Ce este linia? De câte fealuri este linia? Ce este cea dreaptă? Şi ce este cea strâmbă? *Care este măsura linii drepte? In hartă? Şi în câmp?* Măsurile tot un feali sunt, sau sunt feali de feali? Care este figura cia mai cunoscută în toată Geometria? Ce este cercu? Ce e centru? Ce este raza? Ce este diametru? Ce este coarda? Cum să împarte periferia cercului? Şi părţile acelea cum să zic? Ce este unghi? De câte fealuri sunt unghiurile? Şi ce sunt acelea? Ce este patratu? Pătratul lungăreţi? Romb? Romboid? Trapezu?

Ce este Polegonul? Care să zic figuri regulate? Care sunt liniile paralele, sau drepte alergătoare? Ce vrednecii să nasc de aicea? De aice să nasc 8 vrednecii, şi care sunt acelea? Doao unghiuri *h* şi *o* pe care îi face linia *C. d.* preste cealaltă linie *A. D.*, face 180°? Când o linie taie pre altă linie curmezişi, ce unghiuri să nasc atunce? Şi care îşi sunt asemenea? Singurele toate den pre jurul ceantrului câte grade face? *Cum să înmăsoară unghiul în hartă? In câmp?* Cum să înmăsoară linia dreaptă? Ce trebue să facă mai întâi? *In hartă? Apoi în câmp?* Funea cum va (fi)? gătită? Cum să face unghiul asemenea celui dat? *In hartă? In câmp?* Şi câte întâmplări sunt? Câte potriviri sau în câte fealuri să potrivesc triunghiurile?

Cum să poate formarisi preste o linie dată un triunghiu asemenea lăturat? Den doao linii date cum să formarisește un triunghiu asemenea piciorat? Dar dăntre linii date cum să poate formarisì Trigonu?

Den doao dreapte date cu-n unghiu la mijloc, cum să poate formarisì triunghi? Dar dăn doo unghiuri, date şi cu o dreaptă prinsă la mijloc, cum să face triunghi? Cum să înmăsoară o diastemă, undi la amândoo capetele putem mearge? Dar de este strâmtoare? *Cum să înmută cu lanţi unghiul în câmp? Cum să poate diastema la doo locuri, unde numa la un cap putem mearge?* Cum să trage în hartă paralelele pentru puntu(l) dat? Dar dacă nu va ajunge pasul? Cum să trage spre o dreaptă perpendiculare, sau o dreptcăzătoare? Când doo paralele să vor tăià pieziş prin altă dreaptă, ce unghiuri să nasc atunce? De unde să poate şti că doo linii sânt paralele? Unghiurile în triunghi tot într'un loc strânse, câte grade fac? Dar dacă să va prelungì o lature a triunghiului ce să naşte? In trigon pot fi mai multe unghiuri dreapte, sau teşite?

In triunghiul asemenea piciorat cum sânt unghiurile la basă? Şi perpendiculul *C. D.*, ce face? De vreame ce în triunghiul asemenea piciorat unghiurile la basă sânt asemenea; aşa dar şi laturile acelor unghiuri răspunzătoare încă trebue să fie asemenea?

Unghiul dela centru cu cât este mai mare decât cel dela periferie? Şi câte întâmplări sânt aici? Care este dară măsura unghiului dela periferie? Ce urmează de aice? Cum să nepiteaşte aorma? (?) Cum să rădică perpendiculare în capul unii linii drepte? Cum să desparte linia dreaptă drept în doo? Dar mehaneciaşte să poate?

Coardele (sau arcurile)[1]) *A. B.* şi *D. E.* tot într'acelaş cerc, sau şi în cercuri asemenea sânt asemenea? Şi de sânt coardele asemenea, arcurile cum trebue să fie? Cum să poate înpărţi arcul dat în doao părţi dreapte? Cum să scrie cerc pre în trei puncte date? Cum să scrie preste o dreaptă dată pătrat?

De în douo drepte date a formarisì pătrat? Cu o dreaptă dată şi cu un unghi ascuţit a formarisì romb? Cu doo drepte date şi cu un unghi ascuţit a formarisì romboid?

Linia diagonaliciască înparte pe pătrat şi pe pătratul lungăreţ, pe romb şi pe romboid drept în doo? Şi unghiurile diagonalicesţi înpotrivătoare sânt asemenea? Şi laturile înpotrivitoare sânt paralele?

Cum să află putearea unghiului, poligonului?

Cum să află suma tuturor unghiurilor în fieşcare poligon?

Cum să scrie preste o linie dată fiece poligon? Cum să scrie în cercul dat fiece polegon? Laturea eczagonului cui este asemenea? Dându-să toate laturile unei figuri şi liniile diagonalecesţi atâtea câte sânt şi laturile mai puţin trei, cum se formariseaşte figura poftită?

Dându-să toate laturile şi toate unghiurile mai puţin trei, cum să închipuiaşte figura?

Despre Arii

Cum să află aria pătratului? Şi den ce precină? Cum să află aria pătratului lungăreţi? Doao paralelograme care au tot un basis şi tot o înălţime câte sânt între sene asemenea? Cum să află aria rombului şi a romboidului? Dar aria triunghiului cum să află? Cum să află aria fieşcăria figuri dreptilinii?

Poligonul cel cu cer(c) încongiurat în câte triunghiuri să poate împărţì? Poligonul cum să asemenează? Dar dacă vor fi laturile poligonului de tot mici, atunci cum să asemeniază? Dar tăetoriul cum să asemenează? Deci dându-să periferia cercului şi diametru cum să poate aflà aria?

Care este analogia diametrului la periferie? Aria cercului cum să are la pătratul diametrului său? Ariile cercurilor cum să au între sine? Dându-să diametru cercului a aflà periferia? Dar dându-să periferia cum să află diametru?

Dându-să diametru, sau pereferia cum să află Aria cercului? Dar dându-să aria cercului, cum să află diametru? Dându-să raza cercului şi cătăţimea arcului cum să află aria tăetoriului?

[1]) Scris deasupra rândului după coardele. Nota copistului.

Doo paralelograme tot de o înălțime, cum să au între sene? Cum să înpărțească paralelogramul dentr'un punct dat drept în doo? Dându-să aria treunghiului și basisul cum i să află înălțimea?

Cum să poate înpărți figura dreapti linii în fiecâte părți asemenea? Pătratul ipotenuzii cum este asemenea? Cum să poate face un pătrat care să fie asemenea la doo sau mai multe patrate tot într'o sumă strânse?

Când să află în figurile dreptilinii unghiurile omologecești asemene ea, atunci laturile, care înbrățișază pe unghiurile acelii ce cuvânt au? Și figurile acealea cum sânt? Și de sânt asemenea, atunci laturile și unghiurile cum să au? Când vor fi în doo triunghiuri doo unghiuri asemenea atunci ce analogie să naște?

Și dar de vor fi laturele analog atunci unghiurile omoloagecești, cum trebuie să fie?

Trăgându-să în triunghiul *A. B. C.* dreapta *D. E.* paralelă temelii *B. C.* ce analogie să naște? Dându-să doo linii *A. C.* și *A. B.*, cum să află a treia linie analog? Dar dându-să trei linii *A. B.*, *A. C.* și *B. D.*, cum să află a patra linie analog? De va fi în doo treunghiuri *A. B. C.* și f. d. e., unghiul *B* = unghiului *D*; și să face analogia aciasta: *AB*: *BC* = *F. D*: *DE*, atunce unghiu *A* cum este asemenea?

Dreapta dată cum să poate înpărți în fiecâte părți asemenea? Cum să poate tăià dreapta dată, tăià tot în analogia acea, în care analogie au fost cealaltă *CD.*, tăiată? Cum să înparte parelelogramul și unghiul în fiecâte părți asemenea?

Cum să poate află între doo linii *A. B* și *B. E.* cea de mijloc analog? Dându-să coarda arcului *A. B.* și înălțimea *D. F.* cum să poate află diametru *E. D.*, și centru cercului? Dându-să coarda arcului A. *B.* și înălțimea *D. E.* cum să află aria bucății cercului *A. D. B. F. A*?

Cum să face scala geometriciască? Cum să putem înmăsură o diastemă, sau *distanția A. B.* la capitele căruia, putem mearge la amândoo? Dar destanța *A. B* la care numa la un cap putem mearge, cum să poate înmăsură cu masa sau cu *astrolaviu*? Apoi destanța *A. B.* la care nici la un cap nu putem mearge, cu masa, sau cu cercul jumătate, cum să înmăsoară?

Despre Innălțime

Cum să înmăsoară înălțimea A. B. la a căria basis sau temelie ne putem apropià? Dar înălțimea la a căria temelie nu ne putem apropià cum să înmăsoară? Pân înmăsurarea înălțimilor, ce adăugare mai este?

Despre ridicarea feații pământului

Cum să ridică fața unei figuri dreptunilinii A. B. C. D. E prin care putem umblà? Cu lanțu săngur cum? Cu masa cum? Și cu astrolaviu cum? Cum să poate ridicà fața figurii din doo puncte, sau stațioane, de unde să poate vedeà toată fața aceia figuri? Dar cu Astrolaviu? Dar cu încunjurarea cum să poate ridicà? Cum să află aria, sau epifania fieșcăria plan ridicat? Și ce canoane trebuie să păzească?

Despre Solidometria

Cum să naște sfera? Prizma, cum se naște? Dar cilindru, sau sulul cum să naște? Câte temelii are prizma? Și câte paralelograme? Tăieturile în prizmă, și în sulu temeliilor paralele cum sânt? Cum să naște paralelipipedu sau înbriuncetu? Dar cubu cum să naște? Câte mărgini are cubu?

Cum să naște cubu? Dar piramida cum să naște? Ce bază și ce margini are piramida? Care este trup regulat? Afară de cub mai sânt ș'alte trupuri regulate? Cum să află întregimea, și superfața cubului?

Paralelepipedele, prizmele și cilindri, care au tot o temelie; și tot o înălțime sânt asemenea? Cum să înmăsoară întregimea, și superfața paralelepipeduului? Planu diagonalicesc împarte pe paralelepipedu in doo prizme asemenea?

A înmăsură întregimea, și superfața prizmii? Dându-să diametru și înălțimea cilindrului cum să află întregimea și superfața? Piramidele și coni care au tot o temelie și tot o înălțime sânt asemenea? Cum să înmăsoară întregimea piramidii, ș'a cilindrului? Cum să află întregimea conului ciontat?

Cum să are cubu diametrului la sferă? Dându-să diametru sferii cum să poate aflà superfața sferii, și întregimea? Dar într'alt fealiu? Prizmele, paralelepipedele, cilindri, piramidele și coni, de vor aveà tot o înălțime, cum să au? Și dar având tot *un* basis, cum să au?

Dar sferile cum să au?

Despre Trigonometrie

C I

Ce este trigonometria? De câte fealuri este trigonometria? Câte părți den triunghiu trebue să ni să dea, ca să putem ști pre cealealalte? Dându-să o latură a triunghiului, ce analogie este de trebuință ca să să poată aflà unghiu? Linii drepte, care să răspunză măsurii unghiurilor, potusă aflà?

Ce va să zică sinul drept? Ce este unghiul înplinirii? Care este cosinul? Sau sinul unghiului înplinirii? Ce este atengătoarea? Și coatengătoarea? Ce este tăetoarea? Și cotăetoarea? Care este sinul întors? Care este sinul unghiului teșit? Și cum să află?

Care este sinul unghiului drept? Și în triunghiul drept, luându-să ipotenuza în loc de rază ce urmează? Dar dacă să va luoà un catet în loc de rază, ce să naște? Așà dară sinul nu este, decât coarda jumătate a arcului îndoit? Cum cresc sinurile? Și de unde, și până unde cresc? Și scad? Și dar crescând sinurile, ce să face cu cosinurile, și cu sinurile întoarse? Dar atingătoarea când să face nehotărâtă? Deci ca să să poată întrebuința liniile acestea, ce trebuiaște mai întâiu? Și pre scurtatele cum să scriu liniile acestea?

C II

Pr. I. Cum să are în fieșcare cerc raza cătră sinuri atengătoare, tăetoare, și cătră cosinuri și coatengătoare?

Pr. 2. Laturele triunghiurilor cum să au? Dar și mai tare geometriceaște, cum să poate arătà?

Pr. 3. Sinul unghiului 30^0 = este asemenea jumătății razii cercului?

Pr. 4. Atingătoare unghiului 45^0 este asemenea razii cercului?

Pr. 5. Dându-să una dentr'aceste patru adecă: sinu, cosinu, sinu întors, sau cosinu întors, şi după ce s'au hotărât odată vreo cătăţime pre rază; cum să pot află cealealalte pre fieşcare arc?

Pr. 6. Dându-să dentre aceste trei, sinu, cosinu şi atengătoarea, doo cum să află al al treilea cu tăetoarea, cotăetoarea şi coatengătoarea?

Pr. 7. După ce s'au aflat liniile care să cuvin fieşcăria unghiu, cum să află apoi şi acealea, care să cuvin unghiului jumătate, sau unghiului îndoit?

Pr. 8. Dându-să sinurile la doo arcuri, cum să află şi sinul sumii la amân doo? Adecă în f. 12...[1]) Dându-să sinul *BD.* al unghiului a şi sinul *CL.* al unghiul b, cum să află sinul *C.M.* al unghiului *S* întreg, sau a+b.

Pr. 9. Dându-să sinurile la doo arcuri, cum să află şi sinul diferinţia? Adecă: în f: 13, Dându-să unghiul a. tot şi sinul dânsului *CL.* Dându-să unghiul b şi sinul lui *BD*, cum să află unghiul *S*, şi sinul diferenţii *C. M?*

Pr. 10. Dacă sinul *C. M.* al arcului *C. A.*, care este mai mic de 30^0 de grade să va adăugà rădăcinii pătratului întriit *C. F.* a sinului diferenţia a arcului tot aceluia *C. A.*, dela 30^0 să află sinul *F. N.* al arcului *FA.* care cu atâta este mai mare de cât 30^0 de grade cu cât este arcu *C. A.* mai mic de 30^0 de grade: (f. 15): adecă: $F.\ N = \sqrt{3\ S\ C^2} + C\ M. - \sqrt{3\ S\ C^3} + C\ M.$

XIII

Cuvânt al lui G. Lazăr, la înscăunarea Mitropolitului Dionisie.

Prea o sfinţite Stăpâne!

Prea bine este lumei cunoscută slava şi mărirea Romanilor, strămoşilor noştri; apoi încât este pentru strălucirea ştiinţilor şi a măestriilor în vremea acelora, lasă istoriile, dar mărturisească mărturie învederată însuşi stâlpii marelui Traian din alvia Dunărei, precum şi temeliile turnului Severinului care până în zioa de astăzi se află în faptă şi care în chip de hrisoave nemincinoase ne mărturisesc dreptul ce avem în stăpânirea pământului strămoşesc, deşteptându-ne a urmà şi noi strămoşilor noştri, ca neprecurmat să se proslăvească seminţia în veacuri şi prea înaltului schiptru împărătesc neîncetat să-i arză focul pe jertfelnic, prefăcându-se slava în mărire, iar nu în perire şi stingere.

Dar oare când s'ar ridicà duhul din ţărâna acelora şi ar privì preste strenepoţii marelui Chesar, slăvitului Aurelie şi înaltului Traian, oare în zioa de astăzi mai cunoşte-i-ar? Negreşit i-ar căutà în palaturile cele mari împărăteşti, şi i-ar aflà în vizuinele şi bordeiele cele proaste şi încenuşate; i-ar căutà în scaunul stăpânirii şi i-ar aflà amărâţi subt jugul robiei; i-ar căutà proslăviţi şi luminaţi, şi cum i-ar aflà? Rupţi, goli, amărâţi şi asemenaţi dobitoacelor, de tot căzuţi în prăpastia orbirei, bine gătiţi spre slujba vrăşmaşului omenirei, răpitorului casei părinteşti.

[1]) F. 12, de sigur: figura 12. Nota copistului.

Ajungă lacrămile patriei, ajungă jugul robiei, vreme este de când cu oftare aşteaptă căzuta semenţie cuviincioasa isbăvire; ţărâna strămoşească cu cuvânt pretenderiseşte acum mântuire căzuţilor săi strenepoţi înălţându-ţi braţul prea Sfinţiei tale însuşi din sângele părintesc mijlocitor acelora spre mângâere

Aceasta nu e decât o pronie dumnezeească, care, făcându-i-se mai pe urmă milă şi de acest neam căzut, au rupt anii blestemului şi prin ridicarea dreptei prea sfinţiei tale va să pue acum stavilă viscolilor întunerecului.

Drept aceea obştea cu mulţumită glăsueşte: Blagoslovită să-ţi fie rădicarea în scaun, ca şi următorilor spre pildă în veacuri nesocotite; binecuvântată să-ţi fie ocârmuirea; şi păstorească cârjă a prea sfinţiei tale înverzească ca toiagul lui Aaron, ca să fie oglindă de înţelepciunea păstorească nepoţilor şi strenepoţilor omenirei, ca după mai multe sute, ba şi mii de ani, jertfelnicul cu bucurie să ţi-l înnoiască cu cuvânt fălindu-se şi cu povestirea istoriei strămoşilor din veacurile dinainte, precum şi noi însine cu căldură ne aducem aminte de moşii şi strămoşii noştri, cari au făcut cândva bine neamului omenesc.

Iată dar şi noi, strenepoţii lui Romulus şi umiliţii fii duhovniceşti ai prea sfinţiei tale, îţi bine cuvântăm scaunul pre care te-au înălţat Pronia celui Preaînalt, ca să ne fii părinte şi povăţuitor milostiv; îţi binecuvântăm toiagul păstoriei, noă spre întărire şi spor, iar preasfinţiei tale spre vecinica laudă şi mângâere: că nu-ţi va fi cu noi ostenelile înzadar, pentrucă ştiinţele noastre subt ocârmuirea preasfinţiei tale vor da pricină de ajuns până cât şi zidurile şi coarnele plugului după mai multe sute şi mii de ani vor mărturisi înţeleapta păstorie a preasfinţiei tale.

Calcă, preasfinţite părinte, nespăimântat pre poteca care cu braţ voinicesc şi cu duh românesc spre mai mare mirarea neamurilor o ai desfundat; fără sfială întinde-ţi pasul spre descoperirea brazdei strămoşeşti; aici frica n'are loc, sfiala zace moartă, călcată la pământ, Pronia lucrează şi noi toţi cu bucurie îţi urmăm.

(*Curierul românesc*, 1839, p. 266) [1].

XIV

Cuvânt compus de profesorul Lazăr învăţătorul şi directorul şcoalelor româneşti din Bucureşti 30 Iulie, anul 1822.

Prea Înălţate Doamne!

Mântuitorul şi izbăvitorul neamului celui cândva strălucitor, iar acum mai mofluz şi căzut.

Doă lucruri, Măria Ta! sânt în lume mai mari şi mai vrednice de însemnat, ce sânt tutulor muritorilor de comun, care lucruri unul altuia cu totul

[1]) Aron Pumnul (*Lepturariu ruminesc*, 1864, IV, 1, p. 63), reproducând discursul l-a modificat: *Strămoşii* deveniră *străbuni*; *vremea* se făcù *tâmp*; în loc de *proslăvească* apărù *preamărească*; în loc de *slăvitului, măritului*; în loc de *încenuşate, întunecate*; *vrăşmaşii* deveniră *duşmani*; *mântuirea, scăpare*; *binecuvântată, blogoslovită*. Etc. Pumnul netezià coloritul slav. Dar pentru ce P. Poenariu a schimbat chiar radical textul lui Lazăr (*Analele Societăţei Academice, Sesiunea 1870*, p. 122), cine să înţeleagă?!

se împotrivește, și iar nu pot fi unul fără de altul; pentru că fiecare dintre aceste doă slujesc omului a le puteà cunoaște pre amândoă; iar necunoscând omul ori pre unul, ori pre altul din tr'însele, nu poate prețuì apoi nici pre unul, tocmai de va și avea pre oare-care dintr'aceste doă lucruri. Și acestea sânt Prea luminate Doamne! *Binele* și *Răul.*

Pruncul sugător orice lucru va primi în mână îl trage mai întâi la gură și numai atunci îl lepădă au îl ține, după ce prin simțirea organului gustării îl sâmte amar au dulce. Asemenea văzând lumânarea sau focul strălucind în tot chipul se silește să'l aibă; iar după ce întinzându-și degetul s'ars, a doua oare văzându-le plânge, țipă, fuge și se ferește.

Așa și Kyr împăratul Perșilor, biruitorul Asiei, numai atunci a simțit tyraniile ce împotriva celorlalte neamuri, crai și împărați biruiți de prin prejur întrebuințase, după ce l-a prins Tomiris, împărăteasa Masagetenilor, și tăindu-i capul, i l-au afundat în însuși sângele lui, zicându-i aceste *mari* cuvinte: «Iată saturăte acum, tyrane, de sânge». Asemenea și legea Romanilor, a strămoșilor noștri, era făcută pentru pedeapsa așijderimi; ad că dacă scotea unul altuia ochiul, au o mână ori un picior îi frângea, până nu se făcea și lui tot într'acest chip, nu era mântuit și a. m. m. Care va să zică, că omul până când nu pătimește, nu poate cunoaște binele și răul. Bine dar a zis unul că «până când iarna nu vine, primăvară nu se face».

Dar pentrucă răul este *în sine* rău, de aceia cât putem ne ferim de el, și binele pentrucă *în sine* este bun, ne silim a-l căpăta, însă de multe ori răul se schimbă în bun, și bunul în rău; precum este și otrava că în sine este un ceva rău, căci omoară om, iar bolnavului în doctorii, prin doctor drămuită slujind spre vindecare, iată că se preface din rea în bună; asemenea bătaea tânărului celui căzut la năravuri rele este un ceva rău, iar apoi, îndreptându-se, el însuși mulțămește.

Acum să vedem și binele cum se poate schimbà în rău. Dar se schimbă și prea se schimbă. Tot cel ce se înalță acela poate cădeà, că cel de jos n'are unde să cază, și cu cât suișul mai înalt este, cu atât mai vătămătoare, mai cu durere, și vindecarea mai târziu, căderea.

Slava, cinstea, mărirea, averile și bogăția cine va zice că nu-s bune? Și iată tocmai acestea au pricinuit dărăpânarea înpărății Elinilor, acestea au pricinuit sfărămarea înfricoșatei împărății a strămoșilor noștri Romani, cărora toată lumea era supusă, și de a cărora amelințare până și *coardele* pământului se cutremură. Acestea au adus și împărății Grecilor cei mai de pe urmă dărăpănarea și rana cea cu totul nevindecătoare. Acestea zic au trântit și pre prea vestitul al veacurilor viteaz, pre marele *Napoleon Bună-Parte* ș. a. m.

De unde se vede curat, că omul cu cât mai tare se apropie către vârful binelui, cu atâta primejdia căderii este mai mare și mai ispititoare, pentrucă cu cât crește și se îmmărește binele, cu atâta mai tare scade, pierde și se întărâtă răul asupra binelui, și, atunci toți acei cari se cârmuiesc de mândrie, de vicleșug, adică de sfetnici, miniștri răului, se silesc în tot fel și chip a dărăpănà pre cei ce se află umbriți de vistieria luminii; pentru aceasta ne poruncește și mântuitorul lumii rugăciunea Domnească neîncetat a o zice, în-

cheind-o mai în urmă cu acele doă şi mai mari cereri: adică, «şi nu ne duce pre noi Doamne în ispită, ci ne isbăveşte de cel rău».

Apoi ştiut este, că totdeauna acela care are, acela poate pierde, că cel ce nimic n'are, ce poate a pierde? de unde fără îndoială putem zice, că cu adevărat de mare laudă este vrednic cel ce prin căi adevărate şi mijloace drepte îşi câştigă fel de averi, bogăţii, mărire, cinste şi putere, dar nu mai puţin de a se lăudà vrednic este şi cel ce ştie câştigatele bine a întrebuinţà, şi a le păstrà spre *scopos* folositor; aşà şi un stăpânitor au împărat, acela se poate scrie în condica veacurilor de înţelept şi vrednic, care ştie să-şi aleagă pentru fieşi-ce tagmă de slujbă, sfetnici şi miniştri arnici şi destoinici, pentru că *un om singur nu e nici un om*; şi aceasta şi firește se vede, că tot din munţi şi dealuri se pogoară isvoarele apelor spre adăparea şesurilor.

Am zis mai sus, că averile şi bogăţia ş. c. l. este un ceva bun, şi iată că tocmai acestea fură pricina derăpănării mai sus numitelor împărăţeşti schiptruri; aşà şi este, pentru că de ar trăi tot aceia, care le-a câştigat, le-ar ştì păstrà şi a le întrebuinţà cu folos, ştiind cu câtă sudoare le-au câştigat; dar pricina este că fiind tot omul supus morţii, toate acelea rămân în păstrarea următorilor celor în bumbac crescuţi, din cari unii nu ştiu nici doară răsăritul soarelui în care parte cade, ba poate că şi pânea o socotesc că creşte ca şi prunele pă copaci în livede. (Pentru că puţini urmează în scaunul stăpânirii, precum a urmat cândva Neho fiul lui Psalmiticus, împăratul Egiptului). Aceştia zic cad apoi la desmierdări, la moliciune, la desfrânare şi la desunire, iar din desunire la pismă, din pismă la gâlceavă, din gâlceavă la iuţime, din iuţime ne aducându-şi aminte de proverbul marelui Cesar, unde zice: «*Grăbeşte încet*», cad zic la războiu, şi printr'acestea la perire, stingere şi sărăcie şi numai atunci apoi se face pace.[1]) Care va să zică Măria Ta, că *sărăcia este muma păcii*, după aceea iar începe pacea a aduce odihnă, odihna chiverniseală, aceasta averi şi bogăţii, până când iar ajunge acolo de unde am început, care lucru s'a văzut şi se vede nu numai la numitele stăpâniri, ci şi l'alte *case* mai de jos. Şi aceasta este *roata lumii*, *roata veacurilor*, *roata sorţii omeneşti*.

Mai încolo ne porunceşte legea, nu numai cea *firească* şi de la naştere scrisă în inimile tutulor muritorilor ce zice: «*ce-ţi place ţie, fă şi altuia. Iar ce ţie nu-ţi place, nici altuia nu face*». Ci cu mult mai deslusit ne îndeamnă legea cea propoveduită şi creştinească, ca să ne fie *milă* de cei ce au trebuinţă de ajutorul nostru zicând: «pre cel sărac să-l miluim, pre cel gol să-l îmbrăcăm» ş. c. l.

Dar mai ales zice, că pre cei streini şi călători în casă să-i aducem şi să-i odihnim. Cu cuvânt, că cu măsura cu care vei măsurà, cu aceea ţi se va măsurà.

---

[1]) Acest «grăbeşte încet» este adagiul *Festina lente*, care în crestomatiile vremii, de exemplu în *Chrestomathia ex optimis linguae latinae autoribus* (Cibinii, Typis M. Hochmeister, p. 196 şi 204) figurà ca material de memorizare şi educaţie morală. Lazăr îl repetià mai des. Dela el va fi trecut în gura şcolarilor săi. Cel puţin ştim că Poenaru îl întrebuinţà; aceasta o aflăm dela A. Tr. Laurian, care în discursul său funebru (*Românul*, 1875, p. 888) ne-a spus că sanguinismul său Poenaru i-l potolì odată cu acest cuvânt: «Poenarul mă oprì şi-mi zise: *festina lente!*» Iată o pildă, cum cu Lazăr trecuseră munţii — şi sentinţele filosofiei practice romane!

Adevărat bine și bun lucru este; asemenea vorbește și filosoful dar mai adaugă și zice: «Datorie firească avem ca pe cel strein și sărac să-l aducem supt acoperemântul casei noastre și să-l odihnim, însă cu priveghere, ca nu cândva acela, îndulcindu-se de pâinea mesii, de apa vasului și de căldura vetrii tale, printr'o tămândare molipsitoare de trei zile vânându-ți inima și secreturile casii, să facă paragrafii în stăpânirea cuprinsului tău, ca să nu fii silit mai în urmă a împlini datoria pitulicii cu cucul, și prăsila ta cea împilmată să-ți rămâe pe drumuri săracă, și tu văduv și de prisos cununii[1]).

Dintr'o scântee se aprinde focul și fiece rană la început este mică, pentru aceasta bine zice filosoful: «*Inceputurilor privegheză, ca să nu fie doctoriile prea târziu*»; și iară: «*Tot ce faci fă cu înțelepciune și privește la sfârșit, că sfârșitul încoronează toată apucarea*»[2]) ș. c. l.

Sermanii Americani, ce fericiți erà ei în poala singurătăților, mai 'nainte de a intrà la dânșii filosofia spaniolicească, simpli în portul lor, simpli în obiceiurile lor, simpli și firește în traiul vieții, îndestulați cu rodurile pământului. Fără de pismă, fără de războiu, fiind firește cârmuiți de puterea fulgerului. Untul, mierea și mana dumnezeiască le îndestulà toate poftele omenirii; un piron de fier, un topor, o bardă cu mult mai tare le prețuià, decât înfricoșatele jghiaburi, pietre bolovani de aur, ce zăceau încoace și încolo prăvălite p'ale isvoare, văi și pârae, care apoi fiii vicleșugului le-au întrebuințat spre însuși derăpănarea și neodihna sărmanilor păstrători, făcându-și printr'aceasta avere nespusă, puternice mijloace spre derăpănarea, supunerea și robia acelor fii ai nevinovăției, intrând în toată stăpânirea lor. Nu ajunse apoi aceasta, că din cei ce s'au dus în casă s'au făcut acum desăvârșiți stăpâni și stăpânul casii cu toți ai săi li s'au făcut lui rob, ci apoi și cu fel de dosădiri și tyrănii îi sileà a se supune mesei cei rătunde, ca să se ispășească și să meargă în raiu. Iar înțelegând săracii Americani, că și Spaniolii tot într'acelaș rai vor să meargă, au răspuns: «Noi de acest rai mai bine ne lipsim, căci mai bine ne este, și ne va fi noă precum am fost din vechime».

PARTEA A II

Intr'acest chip Măria Ta, s'au *întâmplat și cu aceasta sărmană patrie, ce vrednică de jale și de plângere este*, că afară de viscoliile, războaele și vărsările cele multe și înfricoșate de sânge, din vremile cele vechi și noă prea puțin cunoscute, pricinuite prin multoraticile năvăliri ale Hunilor, Avarilor, Otogoților, Vezigoților, Tătarilor și altor neamuri barbare și răpitoare, despre care învederat ne mărturisesc *movilele* cele multe și vrednice de mirare ale

[1]) Psalmistul zisese: «Fericit cel ce ia aminte celui *sărac*». Dar: «Chiar și omul cu care eram în pace, în care mă încredeam, care *mânca pâinea mea*, ridicat-a călcâiul asupra-mi» (Psalm 41). «Și când vreunul vine, să mă vază, vorbește fățarnic, inima sa adună gânduri rele, ele es afară și o spune; împreună șoptesc asupră-mi ceice mă urăsc» (Psalm 41). «Judecă-mă, Dumnezeule, și apără cauza mea împotriva unui popor necuvios» (Psalm 43).

[2]) *Principiis obsta* (sero medicina paratur) în crestomatia citată, p. 198. (Din Ovid). *Quid quid agis, prudenter agas et respice finem. Finis coronat opus.*

câmpiilor, precum și ruinurile zidurilor, cetăților celor multe de prin vârful și poalele munților.

Dar să luăm mai dincoace, să luăm numai din vremurile prea înălțatei și întru vecinică pomenire răposatei Ecaterini, împărătesii a toată Rosia și până în zioa de astăzi, câte prăpădenii și câte viscolii n'au pătimit sărmana patrie? In câte rânduri ș'în câte feluri, prin fel de mijloace și amăgiri viclene n'au fost ispitită și silită a-și lăpădà și a-și călcà credința sfintei sale cununii de către mirele său și de către stăpânirea stăpânului acelui care însuși de la ființa înființătoare, și de la începătorul și cârmuitorul începuturilor zilelor zili veacurilor, i-au fost orânduit ei spre cârmuire și cu toate acestea au rămas d'apururea măcar ca și o văduvă sermană, au rămas și de toți aruncată și batjocorită, au rămas zic d'apururea ne'ntinată și cu patul nespurcat, strașnic păzindu-și sfânta căsătorie; pentru că știut este că toată stăpânirea numai singur de sus vine de la tatăl luminilor.

Ea pre toți streini, pre toți săraci, pre toți călători, pre toți goli și pre toți năpăstuiți i-au primit ca pre însuși fii săi, pre toți cu un cuvânt fără deosebire, pre bun și pre rău, hrănindu-i cu pâinea sudori și adăpându-i cu însuși pieptul său; tocmai aceștia după vremi i-au fost d'apururea vrăjmași cei mai mari și cumpliți, ca să se împlinească zisa psalmistului unde zice: «Și cel ce mi-au mâncat pânea, mi-au vrăjmășit mie»; și nu ajunse că ș-au aflat în brațele ei întreaga odihnă și liman, dar simțind, că s'au scârbit încă și pământul de tyraniile și de nemulțumirea răpitorilor bunului strămoșesc, și cum că isbăvirea fiilor robii din gura și ghiarăle *feciorilor șopârlii*, cam p'ací și *curând va să urmeze*, să silirà cu fel de mijloace să amăgească, să molepsească, și să spurce toată casa, ca cu atât mai cu înlesnire să poată aduce foc, sabie și peire brațului de unde s'au adăpat și vetri unde s'au încălzit.

Văzând acestea toate ticăloasa patrie, ca o pățită ce erà prin mijloace și sfătuiri dulce părintești, îndestul s'au silit să pue stavilă răutăților amelintătoare, dar înzadar, că fii răului, învățați și îndemnați de tatăl lor, tatăl vicleșugului, prin făgădueli mincinoase, coplișiră puterea dojeniri părintești, și în chipul satani, când dusese pre Domnul Domnilor într'un vârf de munte înalt, arătându-i toate înpărățiile lumi, și zicându-i că de va cădeà și i se va închinà lui, toate acelea i le va dărui, dar nici că se îndoià vicleanul, că cu acest fel de daruri nu va puteà amăgì pe Isus, socotindu-l numai ca un om (pe semne încă din vremile acelea se învățase oamenii a-și câștigà scoposul prin mită și vicleșug, drept aceia nu e mirare de se obicinuesc în lume până astăzi acest fel de năravuri diabolicești). Iar Isus cel duplecat în firi, nu numai ca om, ci ca și Dumnezeu adevărat, ce erà, și care toate le știe și înaintea căruia și cele mai ascunse, ba și tăria cerurilor zace desvălită, ca cel ce străbate inimile și rărunchi muritorilor, înaintea priviri ochiului lui tremură *coardele* adâncurilor; când se atinge de munți fumegă, și căutând pre pământ se cutremură, îi zise: Dute de la mine, Satano, depărtează-te Diavole, că scris este că numai Domnului Dumnezeului tău te vei închinà și numai aceluia vei slujì. Intru așîjderea chip se silea și *satalitele* acestea neînsuflețite să amăgească și pe fii maicii aceia, cu al căria lapte și ei însuși s'au hrănit, ca să li

se închine și să urmeze lor, înduplecându-i cu pământuri, țări și stăpâniri streine și neluate, dând pricină de ajuns hrănitoarei săracilor de a se amărî și cu suspin de a-și întoarce blagoslovenia în blestem și afurisenii, zicând:

«Duceți-vă și depărtați-vă de la mine și de la fii miei afurisiților, blestemaților și procleți, fiți voi lumină întunerecului în care este trimis îndemnătorul vostru, fie-vă și voă parte de mângâerea căderii aceluia, topească-se scoposul cugetului vostru de lumina soarelui Dreptății, mai amar decât cum se topește ceara de fața focului.

«Duceți-vă de la mine, că scoposul vostru va să vă ducă să vă mânânce cutremurul blestemului celui prea înalt, care și l-au agonisit sfătuitorul vostru, de către tronul luminilor, umblând iarăși după acest fel de vicleșug și părtași veți fi ranei durerilor celor ce d'apururea se înoesc, căzutului prin șearpele întunerecului celui multoratic la capete al mânii celui a tot puternic. Scorpiile și aspidele lăcașurilor mândriei vă vor fi și să vă fie tovărășie de petrecerea zilelor veacului, iar coadele acelora gearuri mijlocurilor voastre celor nesățioase, precum și grumazii acelora dram și măsură drămuită gâtlejului vostru, și fie și va fi aceasta, dacă nu ascultați sfat tămăduitor, nu numai voă, ci și tutulor slugilor și următorilor voștri, pentru că proslăvit este și întru ale sale se proslăvește cel prea înalt, cel ce rânduește stăpânirile, și acelora ne vom închina.

«Duce-ți-vă dar, depărtați-vă de la mine și din otarele mele, că asemenea voiți să urmați, ca și câinele cu carnea în gură pe punte.

«Adevărat, zice mai încolo patria, mari ați fi voi, când cele ce se proslăvesc prin rostul vostru cel viclean, s'ar odihni în adevăr, dar știut este că *de la început încă, din vremile Priamilor, în gura voastră n'au stătut adevăr, limba voastră este muma minciuni*, și voi epistați vicleșugului, precum și măreața voastră veșminte celor ce vă urmează căilor voastre, și li se rănesc șoldurile de sarcina metalului celui amăgitor inimilor și ochilor omenirii.

«Pentru că privind la luciul cel întins și înfricoșat al mării cerului, ce sboară preste creștetul muritorilor întru proslăvirea anilor în zidire, cutremurul bucurii, cu un osebit electrism săgetează, încălzește și aprinde cea mai de pre urmă picătură de sânge în vinele și rărunchi omenescului privitor. Sfiori de cinstire blândă se aprind în mădulările pământenilor, aruncându-și ochi spre strălucitoarele raze ale planitii înoirei zili zilelor: noaptea în liniște adâncă, întru argintuitele căruntețe ale străluciri razelor luni, care o proslăvește într'o tăinuită oftare, binecuvintează mâna ziditorului și al stăpânului tuturor stăpânirilor.

«Luceafărul dimineți cu o nenumărată mulțime de brileanturile țării, în veșminte cu purpura cea proorocitoare apropieri zilei viitoare. Iată cum deșteaptă turmele la pășune și pre păstori spre paza acelora, cum deșteaptă pre blagoslovitul plugar spre agerimea fiarelor și alcătuirea coarnelor plugului, că brazda de ieri începută îl așteaptă spre săvârșire.

---

[1]) *Graeca fide* în crestomatia citată, p. 197; iar p. 205: *Timeo Danaos*. Cred că în școalele catolice *graeca fides* nu erà numai a celor vechi, ci și a celor noui: Greci bisericești.

«Pasările aerului, aprinse de dragostea plugarului, îi binecuvintează ieşitu din bătătură, cu cântece psălmuite în glasuri îl petrec până la locul arături, cerând de la auritele zori ruoă blagoslovită preste munca şi sămănăturile vredniculuì pământean, proorocindu-i vremi cu pace şi linişte, că numai atunci răsuflările eterului înduplecate cu rodurile brazdei, cântări felurite în schimbările auzului, şi împestriţate de glasurile fluerilor păscătorilor turmelor păşunei, vor înălţa cu plugarii dimpreună glas de mulţumită celui ce a făcut începutul zili şi celui ce se proslăveşte numai el singur întru curgerea vremurilor, şi celui ce numai singur poate împărţi darurile stăpânirilor pământeşti după plac.

«Vedeţi puilor de năpârcă! acestuia trebue să se închine toată făptura, apoi stăpânilor celor învederaţi, pre cari a binevoit a ni-i rândul să ne stăpânească, fără de a căruia ştire şi voie nimic în lume nu se face, acum voi, când prin apucările voastre, vrând să aduceţi casi mele şi pieptului, care v-a păscut, amărăciune, stingere şi perire îndemnului, ajutorului şi căilor lui aţi urmat? poate da acela ajutor mândrilor şi nemulţămitorilor? Vedeţi, că ca să ziceţi, că aşà este, dar vă arată scoposul şi fapta, că nu vă este inima, precum vă este vorba. Oare cel ce ridică pizmă şi război asupra vechilului casii, nu ridică asupra stăpânului celui adevărat? Apoi nu zice şi sânta scriptură, că cel ce să împotriveşte poruncilor mele, se împotriveşte însuşi tatălui meu celui din cer? Ba, va să ajungă blestemul nemulţumiri, că s'a mâniat Domnul.

«Iată au şi început a fumegà munţii, izvoarele îşi ascund vâjiitul; apele, râurile, gârlele, bălţile, lacurile, până şi marea; vedeţi cum se învălesc toate, ba toate până la una se învălesc, zic, cu plapăma negurilor. Iată şesurile, iată adâncurile feţi pământului şi ale stăpânirilor, care ziceţi, că le veţi da fiilor nevinovăţii mele, ce faşă de pânzele adormirii se grăbesc a-şi trage peste obrazele sale, vai noă! ce va să fie aceasta? Iată până şi erburile câmpului, florile podoaba şesurilor şi brazii fala munţilor, cum'şi schimbă feţile cele verzi şi desfătătoare, cum şi le schimbă zic în îngălbiciune şi perire!

«Ah ce văz, ce aud! Vai, ţie, pământule, Domnul s'au mâniat! ia auziţi zbieretul turmelor! ia auziţi mugetul cirezilor după prăsila lor! ia vedeţi cum aleargă toate spre târlă! ia vedeţi în iuţimea păstorilor către locul scăpări, ia auziţi urletul şi vaietul dobitoacelor strejinopţi, ia ascultaţi sborul şi alergătura pasărilor văzduhului spre cuiburile lor! ia vedeţi cum se ascund toate hiarele câmpurilor, până şi vicleana de vulpe cum aleargă şi ea în fundul vizului ei! iar hiarele păduri, neputând ajunge la locurile scăpări, cum se pitesc în cea mai de aproape scorbură, în cea mai de aproape crăpătură de pământ! ba şi epurile piatra şi-au ales scăpare luişi.

«Cerul se înroşaşte, marea spumegă, vosforul urletul şi-l înduplecă, corăbiile pricepând turbarea viforului, aleargă la liman, corăbieri uşurându-şi catarturile toţi strigă spăimântaţi, vai noă; că aproape este perirea noastră; plângeţi şi strigaţi cu toţii, milă să i se facă celui prea înnalt de făpturile mâinilor sale.

«Iată acum aleargă și plugari către bătăturile lor căutând scăpare! spăimântați de greutatea vremii zicând și strigând: veniți toți să sfințim post, post să sfințim, să vestim slujbe, să aducem pre toți bătrânii, pre mai mari norodului, pre toți cei ce lăcuesc pământul să-i strângem pre toți în casa Domnului Dumnezeului nostru, și cu toți să strigăm către Domnul întins: vai noă! vai noă în zi, că aproape este zioa Domnului, și ticăloșia din ticăloșie va să ne vie, că înaintea ochilor noștri va să ne pearză bucatele, vor să se prăpădească holdele, vor să se topească semănăturile, și toată munca noastră de preste an va să ne fie întru nimic, că s'a mâniat Domnul, și iată pământul a căzut în frigurile puterilor. Cerul de toate părțile s'a îmbrăcat în vășmântul mânii; soarele cruntat în sângele turbării și-au cunoscut apusul său, și a poruncit razelor sale să se întoarcă, toate să se întoarcă și să se ascunză în visteria sa. Vai noă! Nu e nădejde de scăpare? Ce ne vom adunà noi noă de pre câmp! Plânge-vom cirezile boilor, că nu vor aveà pășune, și turmele oilor vor perì, că iată cu tunete, trăsnete și fulgere s'a îmbrăcat toată tăria văzduhului. Grindină și piatră neauzită se gătește hotarelor noastre! și cu îngheț va să se topească toate viile noastre! vrajbă înfiuțită la mânie și coasă grabnică în agerime necunoscută mai marilor casii, întocmai gătită spre cuviinciosa stâmpărare a îngrozitului costrei din luncă fulgeră și amelință casele noastre. Veniți dar, veniți cu toți, veniți să strigăm către Domnul: nu ne lăsà pre noi, Doamne, până în sfârșit, ci fie-ți milă și îți întoarce mânia ta de către noi, și mântuește norodul tău, pentru că bine vedem și cunoaștem că de nu ne vei iertà tu fărădelegile noastre, vai noă! focul va arde cele frumoase ale pământului, și para focului va mistuì toate lemnile țarinei până când și dobitoacele câmpului vor căutà spre tine, că li se vor săcà izvoarele apelor, și focul va mâncà cele frumoase ale pustii. Veniți dar cu toți, veniți să sfințim post, post și ajun să sfințim bine priimit celui prea înnalt.

Apoi de, fiilor neascultări, vedeți la ce perire și stingere m'ați băgat și pre mine cu toți ai miei și pre voi înșivă! vedeți, voi sânteți pricina de se fac între făpturile cele cuvântătoare atâtea valuri și tulburări. Voi cu mită și cu orbire de aur și de argint strein pre mulți, ba pre toți, vă siliți să-i înșelați, să-i trageți în partea periri și să-i amăgiți preste coarda ajungerii razii blagoslovenii ochiului sfintelor praguri ale Olimbului de sus, ca nici de milă, dar nici de iertare să se mai poată cândva învrednicì, ci de tot predați și însemnați fiind morții, morții să se jertfească, despre care bine vorbește filosoful «că pre cum este Archiducul oștirilor, așà sânt și ostași». Asemenea zice și sânta scriptură, că «precum este judecătorul norodului, așà sânt și slugile lui, și precum este mai marele cetății, așà sânt și toți cei ce lăcuesc într'însa», apoi iară «împăratul neînvățat va pierde pe norodul său».

«Adevărat, vai mie, vai coprinsului mieu! Dar mai amar, și mai vai va să fie voă, că eu de aceste feluri în mai multe rânduri am pătimit și m'am vindecat, am căzut și iară m'am ridicat, necălcându-mi credința ascultări și supuneri, pentru că schimbarea stăpânilor și a domnilor este bucuria celor neînvățați, și printr'acestea m'am învățat a-mi trage acum mai bine măsurile; iară voi, ca niște fii nemulțămitori, fii răutății, munții și văile v'ați ales scă-

pare voă, munții dar și văile vă va fi groapa și lăcașul, că a auzit Domnul țipătul pruncilor sugători, plângerea văduvilor, perirea săracilor și a nevinovaților, și i s'a făcut milă, și scârbindu-se de fărădelegile și tyraniile vicleanului s'a mâniat și a otărît urgie.

«Acum să vedem, cine este pricina mânii? aici pământul cu locuitorii săi, au voi au eu dimpreună cu voi sântem pricina mânii Domnului. Pământul cu lăcuitorii săi nu pot fi de pricină, pentru că ei au urmat căile Domnului, că zice: «cu sudoarea ta îți vei câștigà pânea». Asudând sermani din răvărsatul zorilor dimineții până târziu în noapte, până la șoptele luni purtând greutățile zădufului zili, ca să scoată pâine din pământ și vin spre întărirea inimi omului, ca fața să se veselească cu unt-de-lemn, și inima din pâine să prinză putere; aceștia zic, întorcându-se de la lucrul său și de la lucrarea sa cea de până seara, întorcându-se precum zisei la vetrile sale întru liniștea nopți spre odihnă, și din adâncul inimilor lor, înălțând cântare oftată, înpletită cu binecuvântarea cântecelor celor multoratice, și glăsuirile privighătorilor străluciri nopți; și așà petrecuți de mulțimea sunetilor clopotilor a dobitoacilor jugului slobozite la pășune, plecându-și capetele pre perna moșoroiului, trăgându-și perdelele ochilor și poruncindu auzului preste noapte pază deșteptată, toți într'o unire a cugetului cu toți strigă din coardele rărunchilor: cât s'au mărit lucrurile tale, Doamne! toate întru înțelepciune le-ai făcut, umplutu-s'au pământul de zidirea ta. Deci întru adâncul somnului mulțumiri nu le mai rămâne, sărmani, vreme de a mai și cădeà în ispita mândriei.

«Am rămas acum numai eu și voi; eu nu sânt de vină că eu mi-am împlinit d'apururea datoria cea părintească și omenească, eu pre toți i-am priimit precum s'a zis mai sus, eu pre toți i-am hrănit, pre nimeni n'am gonit de la pâinea casi mele, toate slobozeniile le-am dat lor ca și însuși fiilor miei, ba încă și pânea din gura lor trăgându-o v'am dat-o voă, și nici odinioară n'am lipsit nici cu sfatul tămăduitor, dar nici cu ajutor cuviincios, precum și voi singuri știți, și în loc de mângâere și mulțămită am rămas d'apururea cea mai defăimată și batjocorită și ne băgată în seamă, ca și o biată cloșcă, ce a scos bobocei de rață selbatică, în zadar sermana strigă helește ului și cloncănește, că boboci tot nu-și lasă năravul, ci dau dosul în trestie. Deci judece acum oricine, cine are dreptate, și cine este pricina mânii Domnului? Ori judicați voi înșivă, căci cine știe a ispiti trebuie să știe a și judecà; dar pre semne se vede, că voi pre mulți ați pus la ispită, și popoare de cele mai mari ați povârnit în partea planului vostru, și mai ales pre neamul cel frumos și delicat învățându-l a nu fi îndestulat cu chipul zidiri, ci cu roșața meșteșugită furătoare aurului din pungă, să-și întocmească nuri obrazului în chip de mreajă ochilor muritorilor; de unde nu-i mirare de s'a mâniat Domnul asupra pământului, și de am pătimit și pătimim acest fel de pierzănii, cărora tot voi sânteți pricina, și pricina pricinilor, tot meșteșugurile voastre sânt.

Deci duceți-vă, nerușinaților, duceți-vă obraznicilor și nemulțămitorilor, ieșiți din otarele *sărăcii* mele, duceți-vă în locul Olymbului, unde după poftă, după cum zice filosoful, făcând cu mâna toate vin da gata în gură, și să șciți

fii aspidelor, că din zioa necredinciosului încolo nu veți mai ajunge a numărà câte șeapte în săptămână de doă ori trei, și va sosì vremea răsuflări puterilor voastre, rupe-se-vor zăvoarele porților voastre celor numai în fantasie închipuite; rădica-se-vor stavilile prostii ce-i prin voi pironită, și cei ce lăcuesc acum întru întunerec, vor vedeà lumină, cursa vicleșugurilor voastre întoarce-se-va picioareler voastre, precum și lanțul robiților, robie vă va fi grumazilor voștri, iar pieptul mieu se va mântuì de răpirea vrășmășii voastre, și să vor învățà muritori a se îndestulà cu purpura fie-și care, cu a patrii sale și neștearsă urâciune vor pune în sufletele lor asupra veșmântelor de piele dobitoacelor celor drămuite în aur, ca să nu mai fie siliți a nedreptățì pe fratele său, pentru că Domnul stăpânește tăria, Domnul rânduește și stăpânește și stăpânirile acelea, cărora trebue să fim supuși și plecați, Domnul cel ce se îmbracă cu lumina, ca cu o haină, cel ce întinde cerul ca o piele, cel ce umblă preste aripile vânturilor, și cel ce face pre îngerii săi spirturi, și pre slugile sale pară de foc, acela zic mă va ridicà și mă va miluì, și îmi va vindecà ranele pieptului mieu, trimețându-mi stăpân și cârmuitor din însuși seminția și sângele fiilor miei, și pre acela eu îl voi încoronà cu blagoslovenia mea, iar cel a tot puternic cu putere, milă și îndurări, și acela ca un adevărat sucsesor al vii tătâ-ne-său, pre care a lăsat-o lenești, împuțitul, mândrul și răpitorul vier de cu totul s'au împăinginat, iarăși o va curățì de buruienile puturoase și de toți spini cei înghimpători».

XV

Von dem ursprünglichen Unterschiede des moralischen Guten und Bösen.

Das allgemeine Beste der Menschen wird durch gewisse Handlungen befördert; durch gewisse zerstöret; denn ohne allen Zweifel hängt es, von der Uebung der einen, und von der Unterlassung der andern ab: dass die Menschen so glückselig sind, als sie es hienieden unter dem Monde seyn können. Liebe, Treue, Aufrichtigkeit, Milde u. s. w. gehören zur ersten Classe: Hass, Treulosigkeit, Falschheit, Gewaltthätigkeit, u. s. w. zur zweiten.

Hier hat man nur den Fehler zu verhüten: dass man nicht das gemeinschaftliche des ganzen Menschengeschlechtes mit dem Nutzen der Einzelnen vermenge. Es entstünde eine entsetzliche Verwirrung: und man fiele in die Grube, die Epikur der Sinnlichkeit gegraben und deren Oeffnung er mit so schönen Blumen bedecket hat.

Auch nicht bloss auf den gegenwärtigen Nutzen einzelner Staate hat man zu sehen; denn kann nicht oft ein kleiner Nutzen, bald den gänzlichen Umsturz nach sich ziehen? Kann nicht diesem nützlich seyn, was jenem Schaden bringt? Wenn wir einem jeden einzelnen Staate das Recht einräumen, ohne Rücksicht auf die anderen alles zu thun, woraus er für sich einen Vortheil hoffet; so kann weder er, noch ein anderer lange bestehen. Ein immerwährender allgemeiner Krieg ist wieder unvermeidlich; ein desto gefährlicherer Krieg, je mächtiger die Hände sind, denen wir die Waffen, die wir den Privatmenschen entreissen, übergeben.

Das unglüchliche Sparta hat diese Wahrheit, mit seinem Beispiele nur allzu sehr bestätiget. Unter der Anführung des Lysander, eines witzigen Kopfes, der von diesem schönen Grundsatze völlig eingenommen gewesen, hat er die unschuldigen Athenienser mit Krieg überzogen; ihre Stadt geplündert; und einen unermesslichen Geldsatz mit sich nach Hause gebracht. Was ist aber daraus erfolget? Die Enthaltsamkeit der Bürger hat sich in Ueppigkeit, der Heldenmuth in Feigheit, die Tugend in Laster verwandelt. In einer gar kurzen Zeit wird Ehre, Reichthum, Macht, Freyheit verschwinden.

Sigmund v. Storchenau
Die Philosophie der Religion
Wien
1807
Dritter Band, p. 7—8

XVI

Daniil Tomescu și Teodor Paladi.
Elevii lui George Lazăr [1])

Despre introducerea pedagogiei lancasteriane în România avem un număr de știri, care trebuiesc acordate unele cu altele, pentru ca să putem vedeà limpede în desvoltarea învățământului dintre anii 1820—1830.

Vorbind, cu prilejul întâiului examen teatral al societății de artă dramatică, despre zelul membrilor societății filarmonice, I. Eliade-Rădulescul zice [2]):

«Râvna dumneavoastră a făcut o mare ispravă, Domnii mei, nu numai în sufletele pământenilor. Atîțea din streini au cinstit această întrecere și nu au putut a se uità cu un ochiu rece la acest început cu adevărat național. Cu prilejul acesta mă socotesc dator a nu trece cu vederea pe toți aceștia din streinii cari s'au și văzut prin foile publice, și mai vîrtos pe D. *Dimitrie Vilie* carele *cel dintâiu a introdus în țara rumînească metodul lui Lancaster* prin care se învață tinerimea în toate școalele Prințipatului. Acest bun cosmopolit, care este una din haracteristicele adevăratului cetățean, văzând punerea în lucrare și aceștii folositoare întocmiri *(Adecă*: școalei filarmonice! G. B. D.), nu a putut să privească la dînsa ca un om ce nu a contrebuit *vre odată* spre binele acestui pământ, și s'a grăbit și aici a luà parte și a se-înscrì mădular ajutător».

«Vreodată» din textul lui Eliade va fi însemnând supt Grigorie Ghica [3]). Descripția reținută a lui Eliade se va fi explicând prin traiul acum mai retras la lui Vilie, despre care și Colson, care-l numește *un jeune Grec*, un tânăr

[1]) Capitolul acesta a fost scris mai de mult; pe când adunam material pentru o (eventuală) istorie a învățământului primar român. G. B. D.

[2]) *Gazeta Teatrului național*; de unde s'a reprodus în *Culegere din scrierile lui I. E. de prose sci de poesie*, București, 1836, p. 9.

[3]) *Culegere*, p. 20.

Grec, *Démétrius*, afirmă că *n'a pas trouvé de récompense*, că pentru fapta lui n'a fost recompensat [1]). De-aceea îmi sună ca o satisfacție morală, când, în memoriul dela 1840, despre școale, Eliade revine și, pomenind fapta lui, din nou subliniază cu vorba: «și cu prilejul acesta o zic», — introducerea lancasterismului muntenesc prin Dumitru Vilie [2]).

Dar tot Eliade a vorbit și altfel, contrazicându-se *la aparență*. Nelămurirea lui trebue să o risipesc, în tot cazul: La Vilie este vorba de școala *grecească*; la Tomescul și Paladi despre cea *românească*.

Odată, într'o lucrare istorică [3]), Eliade afirmă că supt Grigorie Ghica «se introduce metodul lancasterian, care, *elaborat* de *Daniil Tomescul*, fu *pus în execuțiune* de *Teodor Paladi*». *Creator* ar fi deci Tomescul, iar Paladi *practicantul* creației lui Tomescul.

In altă scriere, Eliade afirmă că la opera lui Tomescul a colaborat și el. Și anume [4]): «Succedând reposatului G. Lazăr în ruinele dela Sf. Sava, *întreprinseiu dinpreună cu unul din condiscepolii* [5]) *mei*, reposatul Daniel Thomescul, a *traduce* metodul lancasterian și a *forma tablete* pentru primele șase luni de începători. Prima foaie ce ieși pe tărâmul României, cu literele alfabetului simplificat și reduse, astfel cum cu timpul a redevenì în adevăr române, fu înștiințarea ce deterăm prin tipografia dela Mavrogene».

Din cauza progresului ortografic al înștiințării despre metodul lancasterian, acesta fusese numit, de unii Bucureșteni, «cuibul dracului». Opoziția semnalată contra lancasterianismului trebuie să fi fost aspră; altfel Eliade nu s'ar simți împins s'o pomenească și cu alte ocaziuni [6]).

Petrache Poenarul, contemporan al acelor tineri, vorbind despre Gheorghe Lazăr — în Academia română, în 8 Septemvrie 1871 — a «memorat cu onoare» pe doi elevi ai lui Lazăr pe Eliade și pe T. Paladi. Despre Paladi a zis: «El *întâia dată* fu care introduse metoda lancastriană în școalele *românești*, pentru clasele primare, cu table tipărite în limba națională».

Obiceiul bun al colaborării frățești există pe-atunci, înlăturând orice gelozie. Afară de aceasta: Toți tinerii aceia se simțiau solidari în lupta de înălțare a neamului; și se sprijiniau. Eu admit ca perfect dovedită colaborarea lui D. Tomescul, care însă, nu avù norocnl să lucreze înainte; deoarece el plecă la Buda, la studii și muri pe-acolo, tânăr [7]).

[1]) Colson, *De l'état* etc., 1839, p. 191. La 1843 Dimitrie Villie trăià încă.

[2]) *Curierul românesc*, 1840, p. 141.

[3]) I. Heliade R., *Elemente de historia Românilor sau Dacia și România*, București, 1869 (Ed. II), p. 249.

[4]) *Biblicele*, p. 65.

[5]) Condiscipul la Greci și la G. Lazăr.

[6]) De exemplu, în *Diverse*, II, p. 185—186: «Cine a creat shoalele lancasteriane prin sate și a onorat pe profesori cu ranguri, spre a încurajà instrucția și luminarea publică? Guvernul. Cine a stat în contra shoalelor condamnând felul Eforiei și al profesorilor? Noi patrioții!» Și în *Curs integru de poesie generale* (1868), I, p. XXXVIII: «Invățații noștri strigă că metodul lancasterian sau mutual e *cuibul dracului în poala sântului Sava*, pentrucă printr'însul au să uite Românii pe *buche*, *az*, *ba* și pe *dobre*, *mislete*, *naș*, *titla Dumnezeu*.

[7]) Colaborarea celor doi dascăli o confirmă și nota următoare a lui Eliade (*Diverse*, II, p. 219—220): «*Primele* table au fost elaborate de reposatul *Daniel Tomescul*, ce a

Teodor Paladi avù norocul de a-şi vedeà cu ochii rezultatele muncii sale. Mai târziu, poate, l-a încălzit şi rangul de vel-serdar care i s'a dat, pentru merite, în 5 Dec. 1834 [1]), când se făceau întâiele încercări de a cinstì astfel pe cărturarii români. In tot cazul, mai înainte, l-au încălzit progresele la care colaborà şi literaricește, dar foarte modest şi la care asistà [2]).

Teodor Paladi erà un om energic. Energia lui se simte bine din importanta sa broşură dela 1824, care avù menirea să facă drum nouei metode [3]). Vechea metodă este, pentru el, «răul metod, prin care odraslele românești în doi sau în trei ani abià învață să cetească, lăsând ceilaltă cheltuială ce făceà părinților cumpărându-le în toată luna cărți» — Deci, ca să desfiinţeze aceste stări, a compus el, pe românește, împrumutata învățătură, care va fi mai ieftină şi va da rezultate grabnice. T. Paladi citează, ca exemplu, Franța. Aici, în patru ani, la 1000 de copii s'au cheltuit 10.004 lei pentru ce, cu vechiul metod, ar fi costat 196.737 lei. Până la 1820, informà el, Franța deschisese 2000 de şcoale lancasteriane. Paladi dă şi alte date, făcând un scurt istoric al invenţărei metodului lancasterian. El asigură, deci, şi lumea noastră că va aveà nevoie numai de table de hârtie în tocuri de tinichea, o tablă fiind de-ajuns pentru zece copii — şi de tăbliţele de piatră ale copiilor. Astfel începând, el va propune cetirea, scrierea, aritmetica, catihisul· *«iar acum am mai adăogat»* elemente de geografie politică, pe scurt şi de istorie universală.

Acum —, *adecă*: înainte se propuneà mai simplu? *Incepuse deci de mai înainte* [4]).

In broşură el mai anunță că va aveà opt «clasuri», cu patru «şedatori generali» şi şedatori *ad-hoc* câți vor fi necesari, elevii cei dintâiu ai lecției.

Broşura nu erà fulminantă; dar erà compusă ca să convingă; şi a convins,

In Moldova metoda lancasteriană s'a început, în limba română, la 1828. Ianuarie, cu Săulescul. Dar este mai veche decât profesura lui Săulescul.

Din capul locului s'a ştiut pretutindeni că ea a fost adusă de un boier moldovean. Dr. Vasile Popp a spus-o doar, din 1827 Oct. 1, într'o notă la cu-

murit la Buda, unde se dusese a studià; *altele* din table fură elaborate de Teodor Paladi Şi *altele* de alți profesori, după timp, fără a fi observate de o comisie specială, spre a le da unitate. O ştire care descopere şi o durere necunoscută ne-a dat tot Eliade, în *Almanah literar* (1839), p. 37: Cel dintâiu *traducător* şi *încercător* a fost *Daniil Tomescul*. Dar *«pedecele l-au făcut a-şi părăsi patria* şi a murit în sărăcie, între şcolarii universității din Buda». Metodul l-a pus bine în lucrare T. Paladi.

[1]) *Curierul românesc*, p. 136.

[2]) In anul 1837 el tipări traducerea unei idile afectate iscălite T. P. Titul: *Hotărârea plăcută. — Lameh şi Zila.* Cuprins: Zila se împacă cu Lameh care chemase pe Ava. Cuvinte: *dedicatoar, tandră, ororă* (aurora)! Se vindeà la librarul român Iosif Romanov, pe uliţa Sf. Gheorghe-Nou.

[3]) *Către toți iubitorii de lumină compatrioți, cinste şi închinăciune.* Compară, cu stilul din 1837, cuvintele dela 1824: neam *politepsit, a publicui* (credința), *scopos, a cultivarisi*, (clasul) *se constălueşte* (din)...

[4]) Se pare că Paladi începuse din 1822. Cel puțin Eliade confirmă broşura lui Paladi, când, în *Ruge şi morala evangelică* (Ed. II, 1894), tipărind *Cântarea dimineții* îi dă data 1822 şi îi adaoge nota: *«La inaugurarea primei şcoale lancasteriane»*, p. 28—30.

noscuta lui prefață la Prale [1]): «Așișderea Dumnealui Nicolae Roznovanul, întorcându-se dela Academia Parisului, au adus cu sine metodul împrumutatei învățături *(Alilodidactica)* la Iași». Iar cele mai din urmă știri le-a dat A. Papadopol-Calimah arătând, după doi istorici greceşti, că Nicolae Rosetti Roznovanul se află la Paris în anii 1817—1818; că acolo făcù cunoștință cu Grecul Georgie Cleobulos, care se entusiasmase de succesele alilodidacticei și-i cereà ajutor ca s'o practice în greceşte; și că boierul moldovean i-a dat ajutorul cerut cu condiția s'o practice în Iași. Cleobul venì la Iași în 1819, tipărì (1820) o scriere despre noua metoadă și tablele necesare și *trecu și la București*: Erà supt domnul Mihaiu Șuțu în Moldova și Alexandru Șuțu în Muntenia [2]).

Și mai complet a vorbit despre aceste însemnate mișcări Dr. Carl Iken, pe care Papadopol-Calimah nu-l citează [3]). Corespondentul lui Iken, notele lui Iken ne spun următoarele:

Scrierea lui Cleobulos a apărut în ziarul *Logios Hermes* — o vestire, ca și a lui T. Paladi — și, deosebit, și în Iași (1820), de astă dată cu multe adăogiri. In Iulie 1820 s'a dat examen la școala lui Cleobulos; cu elevii: Jacob Hieromonachos (din Lesbos), care a plecat apoi la Hydra, George Melissinos (Patmos), care se duse la Patmos; George Baos (Siphnos), care plecă în Creta, împreună cu Kallinikos (August, 1820); Panaiot Cristodulos (Basilica, Pontus) care se aruncă în Peloponeș; Demetrios Peloponesianul o pornì tot în Peloponeș. Boierii au asistat la examen. Elevii au luat diplome date de eforii moldoveni. Mitropolitul Veniamin înzestră pe unii cu scrisori de recomandațiune către patriarhul Constantinopolului sau către episcopii greci, la cari plecau elevii. Și plecau destui! Altă serie — mi se pare din Nov. 1820 — o formară Grigorie Hieromonahos Kollonas (spre Creta), Mihail Alexandraki (spre insulele ionice), Manuil Kallikrates și alți opt inși, cari s'au răspândit în toate părțile Greciei. Printre cei opt se pomenește Atanasie Crestopulos, menit să plece la Botoșani (Moldova) și Mihail Kassandrides, destinat chiar Atenei (după *Logios Hermes*, 1821, p. 126) [4]).

Deci un boier generos și un dascăl entusiast se întâlnesc la Paris, vin în țară și întemeiază la Iași o *școală normală de învățători lancasteriani*, cari se răspândesc apoi în tot Orientul *grecesc*. O rază încălzitoare pornì și spre București, luminând mai *întâiu* în școala grecească dela schitul Măgureanu.

In București erà entusiasm. Ion Ghica și-aduce aminte că metodul fusese îmbrățișat de societatea culturală a Grecilor (ἡ ἐκπαιδευτικὴ αἱτεῳία), ai cărei profesori erau eteriști [5]). Amintirea lui Ghica cadrează bine cu atmosfera vremii. Chestiunea lancasterianismului devenise o chestie națională. Și anume: *Nu numai la Greci, ci și la Români*! [6]).

---

[1]) Ioan Prale, *Psaltirea prorocului și împărat David*, Brașov, 1827, p. 10.

[2]) *Convorbiri literare*, XX, p. 174—175: *Doue rânduri din istoria școalelor din România*.

[3]) In *Leukothea*, I, p. 255; II, p. 16, 39—40, 61, 202.

[4]) Școala mutuală din Creta (1820) se descrie amănunțit în vol. II, p. 16.

[5]) *Scrisori către V. Alecsandri* (1887), p. 97.

[6]) Din pietate către Cleobulos și marea-i faptă mai adaog notița că el a murit, în Grecia, la începutul celui de al doilea semestru al prezidenției lui Capodistrias, care-l

Din toată expunerea anterioară reese, așadar, că sistemul Bell-Lancaster a apărut întâiu la Iași (1820); și că elevii lui Lazăr: D. Tomescul, T. Paladi și I. Eliade, simțindu-i nevoia și folosul, l-au aplicat imediat limbei românești (1822), *supt ochii profesorului lor*, care se află încă în București, de unde în Ardeal, la Avrig, s'a întors abia în 1823. Se poate crede că la aceste opintiri ale elevilor profesorul nu luă parte caldă? Cred că nu se poate crede; ar fi absurb. Lazar îi va fi încurajat mai mult decât oricine!

XVII

Catalogul bibliotecii lui G. Lazăr[1]).
După cărțile aflătoare în Biblioteca Academiei Române.

Die Briefe des Seneka. Aus dem Lateinischen von *Johann Franz von Palthen*, königl. Schwedischen Iustizrathe. Zweyter Band. *Leipzig und Rostock*, in der Koppischen Buchhandlung, *1766*, in 8°, 8 + 608 p. — A 12251[2]).

Pe foaia de titlu iscălit «Lazar».

Le spectacle de la nature, ou entretiens sur les particularités de l'histoire naturelle, qui ont paru les plus propres à rendre les jeunes-gens curieux, & à leur former l'esprit. Troisième partie, contenant ce qui regard le Ciel & les liaisons des différentes parties de l'Univers avec les besoins de l'homme. Tome Quatrième. Nouvelle édition. Tome sixième, contenant ce qui regarde l'homme en Société. Nouvelle édition, *A Paris*, chez la Veuve Estienne & Fils, rue S. Jacques, à la Vertu. *M.DCC.LII.* Avec Approbation & Privilége du Roi. in 8°, 599; 601 p. — A. 12252.

Iosephs von Sonnenfels K. K. Wirkl. N.-Oe. Regierungsrats, ordentlichen offentlichen Lehrers der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft. *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft.* Zweiter Theil. Verbesserte und vermehrte Auflage. *Wien*, bey Joseph Kurzbock, K. K. illyrisch und orientalischen Hof-wie auch N. — De. Landschafts und Universitätsbuch druckern *1771*. In 8°, 531 p. — A. 12253.

Das alte Testament, das Buch der Propheten. 2 volume. 358; 220 p. Titlul rupt.

Das neue Testament unsers Hern Iesu Christi. Verteutschet durch D. Mart. Luth. Mit Kurfürstl. Sächs. Durchl. Befreyung. *Wittenberg.* In Verlegung Balth. Christ. Wustens. Druckers und Buchhändlers in Franckfurt am Mayn. Im Iahr Christi *M.DC.LXXXIX.* In 8°, 191 p. Lipsește sfârșitul.

Ambele volume sunt legate împeună. — A. 12254.

---

stimă foarte mult: *Auquel* (Cleobulos) *la Grèce est redevable des bienfaits de la méthode lancastrienne* se zice în André Papadopoulo-Vrétós, *Mémoires biographiques-historiques sur le président de la Grèce, le comte Jean Capodistrias*, Paris, 1838, vol. II, p. 38 și 48.

Și mai apoi lancasterianismul grecesc a fost sprijinit de Grecii din România. Insemn de exemplu că la 1836 editorii tablelor grecești erau frații Mihail și Simeon Hrestidi, cari le vindeau la mănăstirea Stravropoleos și la librăria Scarlat din Șerban-Vodă. *Curierul românesc* din 21 August 1836, p. 216.

[1]) Compus de dl I. Băcilă, funcționar al bibliotecei Academiei române.

[2]) A 11255 etc. însemnează numerele subt cari cărțile se află la Academie.

Novum Testamentum, latine et graece. Defectuos, lipseşte începutul până la pagina 33 şi sfârşitul dela pagina 410. — A. 12255.

Catechism, în limba sârbească, românească şi germană.

Defectuos, lipseşte începutul până la pagina 18. La sfârşit sunt adăugate 20 de pagini scrise cu chirilică, cuprinzând psalmi, rugăciuni şi altele. — A. 12256.

Christliche Lesungen über verschiedene fromme Materien auf jeden Tag des Monats. Zum Trost frommer Seelen. Von dem Verfasser der Nachfolgung Maria. Aus dem französischen von S... Wien, gedruckt bey Ioh. David Hörling, *1786*. In 8°, 368 p. — A. 12257.

M. T. Ciceronis Orationes. Pro Archia, in Catilinam, post reditum, pro lege Manilia, pro Milone, emendatae et illustratae a Christoph. Augusto Heumanno.

Isenaci, Apud Mich. Gottl. Griesbachium. *M.DCCXXXV*. In 8°, 592 p. — A. 12258.

Allerhand Nützliche Versuche, Dadurch zu genauer Erkäntniss Der Natur und Kunst der Weg gebähnet wird denen Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet, von *Christian Wolffen*, königl. Schwed. Hochfürstl. Hessischem Regierungs Rathe, Mathemat. & Philos. Prof. primario zu Marburg, Professore honorario zu St. Petersburg, der königlichen Academie der Wissenschafften zu Paris, wie auch der Königl. Gross-Britannischen und der Königl, Preuss. Societät der Wissenschafften Mitgliede. Dritter Theil. *Halle* im Magdeburgischen *1738*. Erster Theil. *Halle* im Magdeburgischen *1745* Mit allergnädigsten Privilegiis, Zu finden in der Rengerischen Buchhandl. 8°, 625; 599 p. — A. 12259.

Sexti Aurelii Victoris. Historia Romana. Ex recensione Ioannis Friderici Gruneri cura Franc. Xav. Schönberger, in c. nec non c. r. Gymn. Acad. Vindob. eloquentiae et linguae graecae professoris P. O. *Viennae, 1806*.

Typis Antonii Pichler, in 8°, 217 p. Iscălit «Lazar». — A. 12260.

L'ecole des moeurs au réflexions morales et historiques sur les maximes de la sagesse. Ouvrage utile aux jeunes-gens & aux autres personnes, pour se bien conduire dans le monde. Quatrieme edition, revue & corrigèe avec soin, & augmentée de plusieurs nouveaux traits d'histoire. Par M. l'*Abbé Blanchard*, chanoine d'Avenay. Tome premier. Tome troisieme. A *Lyon* chez Jean-Marie Bruyset. Pere & Fils, rue Saint-Dominique. *M.DCC.XC*. Avec approbation & privilege du Roi. In 8°, XXIV + 454; 512 p.

Pe amândouă volumele este iscălit «Lazar». — A. 12261.

Einleitung in die schönen Wissenschaften. Nach dem französischen des Hrn. Batteur, mit Zusätzen vermehret von *Karl Wilhelm Ramler*. Erster Theil. Wien *1770*, Vierter Band. Wien *1771*. Gedruckt bey Ioh. Thomas Edlem v. Trattnern, K. K. Hofbuchdruckern und Buchhändlern. In 8°, 387 p.; 410 p.

Ambele volume sunt iscălite «Lazar». — A. 12262.

Der philosophische Geist unsers Iahrhunderts. Von *Lorenz Hübner* kurpfalzbaierischen Professor. München. Verlegts Iohann Neponuk Fritz, Buchhändler nächst dem schönen Thurm. *1781.* In 8°, 384 p.
Iscălită «Lazar». — A. 12263.

Institutiones Ethicae christianae seu theologiae moralis, usibus Academicis adcommodatae ab *Antonio Carolo Reyberger*, Abbatiae Mellicensis Ord. D. Benedicti presbytero capitulari, S. S. Theologiae Doctore, ac moralis theologiae professore publico et ordinario in Universitate Viennensi, atque librorum censore Caes. Reg. Tomulus II.
Viennae, apud Chr. Frid. Wappler et Beck. *M.DCCC.VIII.* In 8°, XVI + 461 p. Iscălită «Lazăr». — A. 12264.

Einleitung in die Göttlichen Bücher des alten Bundes von *Iohann Iahn*, Doct. der Philos. und Theolog., K. K. Prof. der orientalischen Sprachen, der Einleitung ins V. T. der bibl. Archäolog. und der Dogm. auf der Universität zu Wien. I Theil. Zweyte ganz umgarbeitete Auflage. Mit einer Kupfertafel. Wien, bey Ch. Friedr. Wappler und Beck. *1802.* In 8°, 570 p. — A. 12265.
Des Freyherrn von *Martini Lehrbegriff des Natur-Staats und Völkerrechts.* Aus dem Lateinischen. Erster Band, welcher die allgemeine Einleitung enthält. Wien, in der Sonnleithnerischen Buchhandlung, *1783.* In 8°, 126 p.
Iscălitura «Lazar». — A. 12266.

Pastoral-Anweisung nach den Beduerfnissen unsers Zeitalters von *Andre Reichenberger* der Gottesgelehrtheit Doktor, k. k. Professor der Pastoraltheologie an der Universität zu Wien des ersten Theiles. Erster Band, Zweyter Band. Wien bey Peter Rehm's sel. Wittwe *1805.* In 8°, VI + 428; 423 p. A. 11801. — A. 12267.

Das Evangelium, zergliebert nach dem historischen Zusammenhange der vier Evangelisten, samt erbaulichen Anmerkungen. Nach dem Französischen. Herausgegeben von *Ioseph Mayer* k. k. Hofkaplan. Erster Band. Wien, gedruckt bey Mathias Andreas Schmidt, *1783.* In 8°, 399 p.
Iscălită «Lazar». — A. 12268.

D. D. *Systema Mineralogicum*, quo corpora mineralia in classes, ordines, genera et species, suis cum varietatibus divisa, describuntur, atque observationibus, experimentis et figuris aeneis illustrantur, a *Iohan. Gotsch. Wallerio* equite ordin. Reg. Wasaei, chemiae, metallurg, et pharmaceut. profess. reg. ord. et emer. Ups. Academ. Imper. Nat. curios nec non rr. acad. stockh, et ups. Membro. Tom. II. In quo mineral & concreta describuntur. Cum indice quadruplici. Editio nova & correcta. Cum priv. Ser. Elect. Saxoniae. Viennae, ex officina Krausiana, *1778.* In 8°, 640 p. Iscălit «Lazar». — A. 12269.

Disertationes historicae (de) *P. Corn. Stephan.* In 8°, 462 p. Iscălită «Lazar». — A. 12270.

M. Tulii Ciceronis. Opera ad optimas editiones collata. Studiis societatis Bipontinae. Volumen octavum. Biponti. Ex typographia societatis, *1781.* In 517 p. — A. 12271.

Francisci Samuelis Karpe. Caes. Reg. Philosophiae in Universitate Viennensi professoris. *Institutiones Philosophiae moralis.* Pars prima, philosophia practica universalis. Pars secunda, ethica philosophica seu doctrina virtutis. Pars tertia, jurisprudentia universalis seu doctrina juris rationis. Viennae. Sumtibus Christ. Frid. Wappler et Beck. 1804. In 8°, 104; 116; 124 p.

Iscălit «Lazar». Toate legate împreună. — A. 12272.

Biblia Hebraica Manvalia ad praestantiores editiones accurata. Acceserunt. I Analysis et explicatio variantium lectionum, quas Kethibh et Kri vocant. II. Interpretatio Epicriseon Masorethicarum singulis libris biblicis subiectarum. III. Explicatio Notarum Marginalium textui s. hinc inde additarum. IV. Dictionarium omnium vocum veteris testamenti hebraicarum et chaldaicarum denuo emendatius editum. Cura et studio *Iohannis Simonis* histor. s. et antiquit. prof. Editio secunda emendatior. Halae, sumtibus orphanotrophei, *M.DCC.LXVII.* In 8°, XVI + 1334 + 75 p. — A. 12273.

Der Schwätzer. Eine Sittenschrift, aus dem englischen des Hern *Richard Steele.* Erster Band, Zweyter Band. Mit allergnädigster Freyheit. Leipzig, in Lankischens Buchhandlung, *1756.* In 8°, XLVI + 776; 808 p.

Legate împreună, iscălită «Lazar». Partea II până la pag. 75 deteriorată. — A. 12274.

Elementarbuch der hebraischen Sprache. Erster Theil, hebraische Sprachlehre. Von *Iohann Iahn* Doct. der Philosoph. und der Theolog., k. k. Professor der orientalischen Sprachen, der Einleitung ins A. T. der biblisch. Archäologie und der Dogmatik auf der Universität zu Wien. Zweyte ganz umgearbeitete Ausgabe. Wien, *1799.* Bey Christian Friedrich Wappler.

Iscălit «G. Lazar, a. 807». Pe o foaie anterioară tot el scrie: «Gramatică Jidovească, mie Georgie Lazar Teologul clerului neunit din Transilvania prin prea slăvitul Domnu de Steandu, Directorul împărătesc al învățăturilor Teologicești, din prea vestitul Universități al Beciului, părinteşti cinstită. Beciu 807». In 8°, XLIV + 180 p. — A. 12275.

Genera plantarum cum characteribus suis essentialibus et naturalibus quae ad facilius assequendam earum notitiam secundum Corollae limbum ordinavit, et edidit *Jacobus Wermischek*, medic, doct. Viennae Austriae, e typographeo kaliwodiano. M.DCC.LXIII. In 8°, 430 p. — A. 12276.

Zu dem höchsten alleinigen Jehovah gerichtetet theosophische *Herzens Andachten* oder Fürstliche selbst verfasste Gedanken wie wir durch Gottes Gnade uns von dem Fluch des Irdischen befreyen und im Gebet zum wahren Licht und himmlischen Ruhe eingehen sollen. Nebst einigen aus dem Buche der Natur und Schrift hergeleiteten philosophischen Betrachtungen, von den drey Haushaltungen Gottes, im Feuer, Licht, und Geist, zur Wiederbringung der Kreatur, Philadelphia, im Iahr Christi *1789.* In 8°, 359 p. Iscălită «Lazar». — A. 12277.

Lehrbuch der allgemeinen und medicinischen Chimie. Zum Gebrauche seiner Vorlesungen entworfen von *Ioseph Franz Edlen von Jacquin*, der Arzneykunde Doctor; öffentlichen, ordentlichen Professor der Chymie und Bo-

tanik an der Universität zu Wien; der königlichen Academie der Wissenschaften zu Turin Corespondenten; der Linneischen Gesellschaft zu London; der Gesellschaft naturforschender Freunde in Berlin; der naturforschenden in Jena; der Provincialgesellschaft der Künste und Wissenschaften zu Utrecht; der batavischen Gesellschaft zu Haarlem; der physischmedicinischen Gesellschaft zu Basel; des Collegium medicum zu Venedig; der Ackerbaugesellschaft zu Turin, v. f. w. Mitglied. Erster Band. Zweiter Band. Dritte umgeänderte und vermehrte Auflage. Wien, bey Christian Friedrich Wappler und Beck. *1803*. In 8°, 342 (partea I deteriorată); 276 p. Iscălite «G. Lazar». — A. 12278.

Compendium Theologicae moralis quod in usum praelectionum suarum edidit *Jo. Franciscus Coing* theologiae doctor et in Universitate litt. Marburgensi professor publicus ordinarius principalium alumnorum ephorus. Francofurti ad. Moenum. Impensis Jo. Gotl. Garbe *1784*. In 8°, 332 p. Iscălită «Lazar» — A. 12279.

Des Heil. Röm. Reichs Genealogisch-Historisches Adels-Lexicon, Darinnen die älteste und ansehnlichste adeliche, freyherrliche und gräfliche Familien nach ihrem Alterthum, Ursprunge, Vertheilungen in unterschiedene Häuser a. nebst den Leben derer daraus entsprossenen berühmtesten Personen, insonderheit Staats-Minister, in mehr denn 6000 Artickeln, mit bewährten Zeugnissen vorgestellet werden, nebst einer neuen Vorrede und Anhange, worinnen vornehmlich des ehemals weltberühmten grossen Ministers Christoph von Carlowitz auf Rothenhaus a. sehr merckwürdiges Leben vollständig beschrieben zu lesen; weit vermehrt und neu verbessert herausgegeben von *Iohann Friedrich Gauhen*. Leipzig, Verlegts Iohann Friedrich Gleditsch, *1740*. In 8°, 3146 p. — A. 12280.

Kriegs-Ingineur-Artillerie-und See-Lexicon, Worinnen alles was einen Officier, Ingenieur, Artilleristen, und Seefahrenden, wie nicht weniger einem iedweden, absonderlich bey Lesung der Zeitungen, auch anderer Staats-und historischen Schrifften, aus der Historie, Geographie, Aritmetique, Geometrie, Civil-und Militair-Bau-Kunst, Artillerie, Mechanique, & c. item von der Marine oder dem See-Wesen, Bergwercks-Sachen, Unterscheid der Meilen und Stunden, Maass und Gewichte, a. zu wissen nöthig, saatsam erkläret, und mit dazu dienlichen Kupffern erläutert ist: Ingleichen Die verschiedenen Arten derer Soldaten, so wohl zu Fuss als zu Pferde, deren Rüstung und Gewehr, von denen ältesten Zeiten an bis hieher, wie nicht weniger deren Eintheilung ihrer Chargen zu Lande und zur See, nebst dererselben mancherley Arten von Schlacht-Ordnungen, Belagerungen und Defendirungen der Plätze, item allerhand Arten derer alten, sowohl als neuen Fortificationen; wie auch die verschiedenen Arten der Schiffe und deren Eintheilung.

Nebst einen geographischen Anhang von Ländern, Städten, Seen, Flüssen, Festungen, a. in verschiedenen Sprachen. Ingleichen einer hinlänglichen Nachricht von denen in-und ausserhalb Europa gebräuchlichen Müntz-Sorten, nach dem Werth der Sächsischen ausgerechnet, alles nach Alphabetischer Ordnung mit Fleiss zusammen getragen und mit allergnädigster Beiwilli-

gung zum Gebrauch Ihro Königlichen Hoheiten, des Königlichen und Chur-Printzens zu Sachsen, herausgegeben von *Iohann Rudolph Fäsch*, könl. Polen. und Churfl. Sächsis. Ingenieur-Obrist-Lieutenant. Mit Röm. kayserl. auch königl. Pohln. und Churst. Sächs, allergnädigsten Privilegiis. Dresden und Leipzig, bey Friedrich Hekel, Königl. Hof-Bücher-Livrant und Buch-Händler, *1735*. In 8°, 1295) p. Iscălită «Lazar». — A. 12281.

Compendio historico universale I—II di tutte le cose notabili successe nel Mondo, dal principio della sua creatione sin'hora. Dedicato già all'Illustriss. Sig. Leonardo Donato Cavalier, & meritissimo Procurator di S. Marco, & poi Sereniss, Prencipe di Venetia, Ma di nuovo hora dall'Auttore la quarta volta riueduto, corretto, & ampliato con nuoua aggiunta fino all'anno 1618. Dedicato all'Illustr. Sig. Agostin Nanni Cavalier, & parimente procurator di S. Marco di *Gio: Nicolo Doglioni*. Con la Tauola delle cofenotabili, & un Catalogo di tuttii Pontefici, Imperatori, Re, & altri Prencipi, che v'hanno hanuto fin'hora dominio. Con Privilegio. In Venetia, *MDCXXII*. Appresso Nicolo Misserini. In 8°, 960; 239 p. — A. 12282.

G. Lazar. Versury de laude în limba daco-romaneaska. Vienna 1808. 1 broşură în 8°. — A. 12283.

Hinterlassene Werke Friedrichs II königs von Preussen. Dreizehnter Band. Wien, bey Ioh. Bapt. Wallishausser Buchändler *1789*. In 8°, 223 p. — A. 12284.

D. Samuel Gottlieb Vogel's, Königl. Grossbrit. Hofmedicus, Landphysicus im Herzogthum Lauenburg, und Garnisonmedicus zu Ratzeburg. *Handbuch der practischen Arzneywissenschaft zum Gebrauche für angehende Aerzte*. Dritter Theil. Wyen. gedruckt bey Ioh. Thomas Edlen von Trattnern, k. k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern. *1789*. In 8°, 440 p. — A. 12285.

Historisch-Statistische Abhandlung von Errichtung, Ein-und Abtheilung der Bisthümer, Bestimmung der Erzbisthümer, Bestätigung, Einweihung und Versetzung der Erz-und Bischöfe, vom römischen Pallium, und Eide, welchen die Erz-und Bischöfe nebst andern Prälaten dem römischen Papste schwären müssen, und von den Gerechtsamen der Regenten in Ansehung dieser Gegenstände. In vier Abtheilungen an das Licht gestellet von einem Freunde des Kirchlichen Alterthums. Wien, bey Ioh. David Hörling, Buchdruker u. Buchhändler *1790*, in 8°, 567 p. Iscălită «Lazar». — A. 12286.

Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II, für die k. k. Erbländer *ergangenen Verordnungen und Gesetze* in einer Sistematischen Verbindung. Enthält die Verordnungen und Gesetze vom Iahre 1780 bis 1784. Fünfter Band, mit allergnädigster Freiheit. Wien, verlegt bei Ioh. Georg. Moesle k. k. privil. Buchhändler *1786*. In 8°, 277 p. — A. 12287.

Des Herrn von Fourbonnais Sätze und Beobachtungen aus der Oekonomie. Aus dem französischen übersetzt von *Wilhelm Ehrenfried Neugebauer*, der Weltweisheit Doktor, und der königl. Schwedischen gelehrten Gesellschaft in Greifswald Mitglied. Erster Band. Wien, gedruckt bey Iohann Thom. Edlen von Trattnern, k. k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern. *1767*. In 8°, 285 p. — A. 12288.

Synopsis universae medicinae practicae: sive doctissimorum virorum de morbis eorumque causis ac remediis Judicia. Accesserunt nunc demum casus nonnulli oppido rari. Authore *J. Allen*, M. D. Editio noua, prioribus multum emendatior. Francofurti et Lipsiae, ex officina B. Knoch, et Jo. Georg. Eslinger. *MDCCLIII*. In 8°, 655 p. — A. 12289.

Biblia sacra vulgatae editionis Sixti V. Antverpiae *1645*. 1 volum in 8°. — A. 12290.

Vitae Pontificum Romanorum ex antiquis monumenti descriptae. Opera & studio *Antonii Sandini*. J. V. D. & in Seminario Patavino bibliothecae custodis. Editio altera Italica, post duas Germanicas, retractatior & auctior. Ferrariae. *MDCCXLVIII*. Impensis Jo. Manfrè. Superiorum permissu. In 8°, 669 p. Iscălită «Lazar». — A. 12291.

P. Dominici Schram Benedictini banthensis, SS. theologiae et ss. canonum professoris emeriti. *Institutiones juris ecclesiastici publici et privati*. Hodiernis Academiarum germanicarum moribus accommodatae ac in tres tomos distributae. Tomus I. De personis ecclesiasticis. Tomus II. De rebus ecclesiasticis Superiorum permissu et approbatione. Augustae Vindelicorum, sumptibus Matthaei Rieger et filiorum MDCCLXXIV. In 8°, XXXVIII + 512; XXXX + 620 p. Ambele tomuri iscălite «Lazar». — A. 12292.

Caroli Antonii de Martini. S. C. R. A. M. I. Stat. Cons. et in supremo iudiciorum tribunali vice-praesidis *Positiones de iure civitatis*, in usum Academiarum Hungariae. Pars prima. Budae, Typis Regiae Universitatis. *MDCCXCV* în 8°, 282 p. — A. 12293.

Religionslehre durch Predigten vorgetragen von *Ioseph Edlen von Wendel* Priester. Erster, zweyter Band. Wien, bey Iohann Georg Weingand, *1780*. In 8°, 398; 315 p. Ambele volume iscălite «Lazar». — A. 12294.

Die heilige Schrift des alten Testaments im Auszug samt dem ganzen neuen Testament nach Luthers Uebersetzung mit Anmerkungen von *D. Georg. Friedrich Seiler I—II*. Vierte Auflage. Erlangen, in der Expedition der Bibelanstalt. *1782*. In 8°, 590; 412 p. — A. 12295.

Der Vernünstigen Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt, Anderer Theil, bestehend in ausführlichen Anmerkungen; zu besserem Verstande und bequemerem Gebrauche derselben heraus gegeben von *Christian Wolffen*, kön. Schwed. und Hochf. Hessisch. Regierungs-Rathe, auch Math. & Phil. Prof. primario zu Marburg, Prof. honorario zu St. Petersburg, der kön. Akademie der Wissenschaften zu Paris, der kön. Gross-Britannischen und kön. Preussischen Societäten der Wissenschaften Mitgliede. I—II Neue Auflage hin und wieder vermehrer. Halle im Magdeburgischen *1751*. In 8°, 672; 233 p. VI verbesserte Auflage. Frankfurt am Mayn *1760*. In 8°, 673 p.; VII Auflage. Frankfurt und Leipzig *1738*. In 8°, 678; 675 p. Ediția I și VI iscălite «Lazar». — A. 12296.

Le monarque accompli, ou prodiges de bonté, de savoir et de sagesse, qui font l'éloge de sa Majesté Imperiale Joseph II. Et qui rendent cet Auguste

Monarque si précieux à l'humanité, discutés au tribunal de la raison & de l'équité par Mr. *De Lanjuinais*. Principal du college de Moudon. Tome premier —, second. A Lausanne, chez Jean Pierre Heubach. *1774*. In 8⁰, 490; 308 p. Ambele volume iscălite «Lazar». — A. 12297.

Welleri Gramatica graeca. In 8⁰, deteriorată. — A. 12298.

Höchst wichtige Erinnerungen zur rechten Zeit, über einige der allerernsthaftensten Angelegenheiten dieses Zeitalters. Zum Theil veranlasst durch die gedrukte Rede, welche Herr-Hofrath. I. v. Sonnenfels bei dem feierlichen Antritte des Rektorats an der Universität in Wien i. I. 1794 gehalten hat. Von *Leopold Alois Hoffmann*, Doktor der Philosophie und der F. F. K. K. quieszirtem k. k. Professor der Wiener Universität. Als erster Nachtrag der W. Zeitschrift, den Lesern und Gegnern derselben gewidmet. Wien. Im Verlag bei Christoph Peter Rehm, *1795—1796*. I, II. In 8⁰, X + 342; CXX + 362 p. Ambele volume iscălite «Lazar». — A. 12299.

Hermanni Boerhaave. Academische Vorlesungen oder Medicinisch-Practische Abhandlung von der Venus-Seuche, aus dem Lateinischen ins Deutsche gebracht und mit einigen Anmerckungen erläutert von D. Gottfried Heinrich Burghart, Med. Professore Primario, des Königlichen Colegii zu Brieg ordentlichen. öffentlichen Lehrer der Matematick, Naturlehre und Dichtkunst, der Kayserlich-Königlichen Gesellschaft der schönen Wissenschafften Mitglied. Bresslau und Leipzig, Verlegts Danel Pietsch, Buchhändler *1753*. In 8⁰, 1036 p. Iscălită «Lazar». — A. 12300.

Gründliche Anführung zur Christlichen Religion aus dem französischen übersetzt von *Johann Friedrich Goll* weltlichem Priester. Wien in Oesterreich mit Kaliwodischen Schriften. *1754* în 8⁰, 241 p. — A. 12301.

Der Römisch-Orientalisch Teutschen Käyser merckwürdiges Leben und Thaten von Julio Caesare an biss auff ietzige Käyserl. Majest. Carolum VI, accurat, deutlich und ausführlich beschrieben, nebst deren beygefügten Portraits und Symbolis, von *M. Erdmann Uhsen* Rect. Gymn. Martisb. Die vierte Aufflage. Leipzig, verlegts Friederich Groschuff. An. *1716* în 8⁰, 1415 p. Iscălită «Lazar». — A. 12302.

Ausführliche Geschichte der Reise des Pabstes Pius VI. (Braschi) von Rom nach Wien, und der Rückreise von Wien nach Rom, nebst Beschreibung aller zwischen Sr. Majestät dem Kaiser, und dem Pabste gewechselten Briefe, aller bei der Ankunst, und der Gegenwart des Pabstes zu Wien erschienen Gedichte, und verschiedener noch ungedruckter Briefe und Anekdoten. I—II Theil. Gesammelt und herausgegeben von *A. F. Bauer*. Wien *1782*. Zu finden bei Math. Tomicy, bürgerl. Buchbinder, in seinem Gewölbe an der St. Peterskirche. In 8⁰, 110; 140 p. Pe copertă este scris «George Lazar theologu» și pe foaia de titlu: «Lazar». — A. 12303.

Festa nec von officia propria sanctorum patronorum ordinis sancti Pauli primi eremitae, cum nonnullis ad Sacros officiorum ritus pertinentibus coordinata, et pro comodiori usu fratrum ejusdem Ordinis in hunc Libellum collecto anno reparatae salutis 1751.

Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, Anno *1753*. In 8°, 254 p. — A. 12304.

Syntaxis ornata seu de tribus linguae virtutibus, puritate, elegantia, copia. In usum mediae & supremae grammaticae classium. Cum adjuncto Flore latinitatis ex auctorum latinae linguae principum monumentis excerpto, & tripartito Verborum, nominum, & particularum ordine, & Indice in hunc digesto Libellum. Auctore *R. P. Francisco Pomey*, Societatis Jesu. Claudiopoli. Typis Academicis Societatis Jesu, Anno 1772. In 8°, 595 p. Pe foaia anterioară a titlului scrie: «Georgii Lázár 1/20 1800». — A. 12305.

Jacob Mazzioli, ehemaligen Dompredigers an der hohen Metropolitankirche zum heiligen Stephan in Wien. *Predigten für die heilige Fastenzeit* auf drey Iahre. Mit Bewilligung der Obern. Augsburg, bey Nicolaus Doll. 1793. In 8°, VIII + 301 p. Iscălită pe foaia de titlu: «Lázár». — A. 12306.

Predigt von den falschen Propheten dieser zeiten am siebenten Sonntage nach Pfingsten gehalten in der Metropolitankirche zu Wien von *Joseph Schneller* gewöhnlichen Domprediger, und Beneficiaten von der h. Magdalena. Auf Begehren herausgegeben. Wien gedruckt bey Matthias Andreas Schmidt, *1792*. In 8°, 32 p. — A. 12306.

Sittenrede über die Pflichten gegen die Obrigkeit auf die Beschneidung des Herrn von einen Mönche in Bayern, *1793* în 8°, 22 p. — A. 12306.

Predigt von dem Falle des Judas. Vorgetragen von *P. Othmar Koffler*, Profess. bei den Schotten, und Prediger, den 20. Hornung 1793. Auf Verlangen herausgegeben. Zu finden bey Iohann Baptist Hoffer, bürgerl. Buchbinder in der Kurrentgasse. Wien *1793*. In 8°, 24 p. — A. 12306.

Katholischer Unterricht von der Ohrenbeicht wieder die Brochüre des Herrn v. Eybel. Von *Ig. Th. Onhauser*, zweyte Auflage. Wien, bey Mathias Andreas, Schmidt, *1784*. In 8°, 32 p. A. 12306. Toate cărțile trecute sub numărul A. 12306 sunt legate împreună.

Des hochwürdigen Franz Xaver Mannharts, der Gottesgelehrtheit Doktors, Kurzgefasste *Geschichte der christlichen Alterthümer*. Aus dem Lateinischen übersetzt. I. II Theil. Mit Erlaubniss der Obern. Augsburg bey Matthäus Riegers sel. Söhnen, *1779*. In 8°, 462; 406 p. Ambele volume iscălite «Lázár». — A. 12307.

D. Christian August Crusii, Professoris primarii zu Leipzig, Abhandlung von dem wahren Begriffe der christlichen Frömmigkeit, nebst einem Anhange von dem evangelischen Endzwecke der Bergpredigt Christi, aus dem lateinischen übersetzt von M. *Iohann Andreas Iacobi*, Pfarrer zu Striefen, in der Inspection Grossenhayn. Leipzig, zu finden bey Iohann Christian Langenheim, *1763*. In 8°, 295 p. Iscălită «Lázár». — A. 12308.

Apologie, Lessings dramatisches Gedicht ; Nathan den Weisen betreffend, nebst einem Anhange über einige Vorurtheile und nöthige Toleranz, herausgegeben von *F. W. von Schütz*. Leipzig bey Paul Gotthelf Kummer *1781*. In 8°, 130 p. Iscălită «Lázár». — A. 12309.

Q. C. Rufus. Historia de rebus gestis Alexandri Macedonum regis XXIV cum supplementis, ad optimos recentissimasque editiones accuratissime recusa. Herbipoli et Fuldae Imp. et Typis Ioann Iacobi Stahel. Universit. Bibliopole et Typographi. *1778* în 8°, 270 p. Deteriorată, iscălită «Lázár».— A. 12310.

Ioh. Mačzek, Entwurf der reinen Philosophie. Ein Versuch den Untersuchungen der vernunft über Natur und Pflicht eine neue Grundlage zu sichern. Wien, bey Carl Schaumburg und Comp. *1803*. In 8°, VIII + 325 p. Iscălită «Lazăr». — A. 12311.

Vocabularium biblicum novi testamenti, ita secundum seriem capitum atque versuum adornatum, ut in lectione sacrorum Novi Testamenti Graeci librorum usum praebere possit extemporalem. Denuo in lucem editum à *Johanne Knoll*, apud Rigenses Conrectore, cum privilegio. Rudolstadii, impensiis Iohannis Wiedemeyeri, Bibliopolae Lubecensis, excudebat HeinricusUrban, Anno *1700—1745*. 2 vol. în 8°, 517 600.; p. — A. 12312.

Concilium tridentinum dum theses de virtutibus theologicis in almo Archi-Episcopali S. J. Collegio Jaurini Anno 1749. Mense Martio, die 29. Publice propugnaret Rev. Nob. ac Perdoct. D. *Joannes Ernyey*, liberae regiaeque civitatis Jaurinensis capellanus curatus, praeside reverendo patrie Michaele Szegedy e S. J. Sacro-Sanctae Theologiae Doctore, ejusdemque Professore actuali auditoribus distributum. Jaurini, Typis Gregorii Joanis Streibig, privil. Reg. & Episc. Typograph. *1749* în 8°, 349 p. — A. 12313.

Hortus variarum inscriptionum, veterum et novarum videlicet Urbium, templorum, sacellorum, altarium etc. în certos locos, seu areolas digestarum a P. *Ottone Aicher* Benedictino ad S. Vitum, in Alma & Archi-episcopali Universitate Benedictino-Salisburgensi phil. Moralis & historiarum professore ord. superiorum permissu. Salisburgi Typis & impensis Ioan Baptistae Maye, Typographi Aulico-Academici, *1676*. In 8°, 298 p.— A. 12314.

Die Philosophie der Religion. Von *Sigmund von Storchenau* der Theologie und Philos. Doktor, ehemal öffentl. Lehres an der Universität zu Wien. 3, 6, 8, Band. Neue Auflage. Wien *1807*. Bey Aloys Doll. In 8°, 3 volume. — A. 12315.

Description historique et critique de l'Italie, ou nouveaux mémoires sur l'état actuel de son Gouvernement, des Sciences, des Arts, du commerce, de la population & de l'histoire naturelle. Par M. *L'abbé Richard*. Tome II. Nouvelle édition. A Paris. Chez Delalain, libraire, près la comédie Francaise. *1770*, în 8°, 593 p. Iscălită «G. Lazar 1807». — A. 12316.

Les decades de Tite-Live de la traduction de P. Du-Ryer de l'Academie Françoise. Tome V. Contenant les VI, VII, VIII, IX et X livres de la troisieme Decade. Suivant la copie imprimée a Lyon. *1694*. In 8°, 421 p. — A. 12317.

Die Wichigsten Wahrheiten aus der Lehre Iesu Christi, in Predingten auf alle Sonn und Festtage des Iahres, vorgetragen von *Ioseph Edlen von Wende*

Landesfürstlichen Kapitulardomherrn an der Kathedralkirche zu St. Stephan in Leutmeriz. Sechster Band. Mit eralubnis der Obern. Augsburg, bey Nicolaus Doll, *1791*. In 8°, 371 p. — A. 12318.

Examen du traité de la liberté de penser. Ecrit à M. D. Lig * * *, par M. D. Cr. * * *.

A Amsterdam, chez l'Honoré & Chatelain. *1718*, în 8°, 202 p. Iscălită «Lázár». — A. 12319.

CUPRINSUL

		Pagina
Prefață	1	135
I. Cultul lui Lazăr	2	136
II. Avrigul	3	137
III. Școala din Avrig	5	139
IV. Fapte din timpul copilăriei	7	141
V. «Norma regia»	10	144
VI. Lazăr în gimnaziu	11	145
VII. Lazăr la filozofie și drept	15	149
VIII. Intre Cluj și Viena	19	153
IX. Lazăr în Viena: Teologul	21	155
X. Lazăr în Viena: Enciclopedistul	31	165
XI. Lazăr în Viena: Literatul	36	170
XII. Rezultatul Vienei	43	177
XIII. Lazăr la Carloviț	43	177
XIV. Lazăr în luptă cu Sibiul, ca profesor	45	179
XV. Lazăr în luptă cu Sibiul, ca literat	49	183
XVI. Consistoriul ortodox-sibian	51	185
XVII. Trecerea munților	52	186
XVIII. Grecismul ardelenesc	55	189
XIX. Muntenia în timpul lui Lazăr	58	192
XX. Bărcănești	63	197
XXI. Lazăr ca geometru	64	198
XXII. Școala dela 1816	65	199
XXIII. Protectorii lui Lazăr	67	201
XXIV. Școala grecească până la Lazăr	74	208
XXV. Intemeerea școalei românești	77	211
XXVI. «Inștiințare»	81	215
XXVII. Funcționarea școalei	87	221
XXVIII. Efecte	92	226
XXIX. Inainte și după revoluție	94	228
XXX. Lazăr ca autor didactic și ca orator	96	230
XXXI. Caracterul lui Lazăr	102	236
XXXII. Școlarii	106	240
XXXIII. Sfârșitul	112	246

ANEXE

		Pagina
I. Avrigul (1815)	114	248
II. Avrigul în anul 1784	114	248
III. Examenele semestriale dela Sibiu (1802)	115	249
IV. Un examen cu profesorul A. Gegö	118	252
V. Şcoale pentru neuniţii din statele austriace	119	253
VI. Învăţământul moralei în şcoalele român. (1805—808)	122	256
VII. Cărticica năravurilor: Cuprindere	123	157
VIII. Clerul ortodox şi dăscălimea (1807)	124	258
IX. Cuvântul lui Poteca despre Ioanichie Stratonichia	129	263
X. Excurs la capitolul XVII	131	265
XI. Excurs la capitolul XXVII	132	266
XII. Cuprinsul matematicii lui Lazăr	133	267
XIII. Discursul dela 1819	138	272
XIV. Discursul dela 1822	139	273
XV. Binele şi răul, după Storchenau	148	282
XVI. Daniil Tomescu şi Teodor Palladi	149	283
XVII. Catalogul bibliotecii lui G. Lazăr	153	287

VERIFICAT 2007

VERIFICAT 1987

BIBLIOTECA Centrală Universitară Bucureşti